

**Звернення на підставі 15 Римського статуту Міжнародного
кримінального суду**

Ситуація в Україні:

Мова ворожнечі як злочин проти людяності у вигляді переслідування

червень 2024

Резюме

Словами не можна вбити, але ними можна дискредитувати і принизити членів певної групи, а також створити атмосферу, яка заохочує й нормалізує масове насильство стосовно них. Агресія Росії проти України, що триває, та пов'язані з нею масові звірства по відношенню до українських цивільних стали можливими внаслідок багаторічної інтенсивної та активної пропаганди ненависті, спрямованої на виправдання і полегшення територіального захоплення всієї території України або її частини з боку Росії та упокорення або переміщення цивільного населення, яке виступає проти приєднання до «руського мира». У цьому Зверненні на підставі статті 15 FIDH та її партнери звертають увагу на шалену мову ворожнечі, що очорнює українців та закликає до насильства проти них через їхню приналежність до української нації та політичні погляди, а також вважають, що вона рівнозначна злочину проти людяності відповідно до статті 7(1)(h) Римського статуту. Сторони Звернення просять МКС здійснити розслідування цього злочину та переслідування за ним з метою покарання винних, розв'язання системних причин дискримінаційного насильства та запобігання його повторенню.

Це Звернення стосується відповідальності п'яти відомих російських діячів як безпосередніх винуватців переслідувань, що відіграли провідну роль у поширенні дискримінаційної мови ворожнечі проти українців на підставі їхніх політичних поглядів: **Володимира Соловйова, Маргарити Симоньян, Дмитра Кисельова, Дмитра Медведева і Сергія Мардана**. Ймовірно винуватці є лише представниками великого підтриманого державою інкубатора ненависті; їх було обрано на основі їхнього впливу, а також серйозності, частоти й поширення їхніх заяв.

Крім п'яти осіб, причетних до розповсюдження мови ворожнечі, Подання також обґрунтовує відповідальність першого заступника керівника Адміністрації президента **Олексія Громова**, який несе відповідальність за видання наказів про скоєння актів мови ненависті відповідно до статті 25(3)(b) Римського статуту або, щонайменше, за те, що не запобіг їм, будучи керівником у розумінні статті 28(2).

Методи пропаганди, до яких вдаються ймовірно винуватці, страхіливо нагадують методи, що використовувалися під час історичних злочинів щодо груп, які сприймалися як вороги, наприклад, євреїв під час Голокосту, тутсі під час геноциду в Руанді та хорвати чи боснійські мусульмани під час війн у колишній Югославії. Паралелі очевидні: як і Юліус Штрайхер, який «заразив німецький розум вірусом антисемітизму» через свою газету «Der Stürmer» [Штурмовик], Фердинанд Нахімана та Жан-Боско Бараягвіза, засновники «Radio Télévision Libre des Mille Collines» [«Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів»], які називали тутсі «тарганами», або впливовий політик Воїслав Шешель, який зловісно заявив, що «у Хртковцях немає місця для хорватів», ймовірно винуватці використали набагато потужніші засоби масової інформації сьогодення, щоб «отруїти» свідомість росіян ненавистю, недовірою та страхом по відношенню до тих мирних українців, які підтримують самостійний політичний шлях України. Вони створили для російських солдатів виправдання та стимул затримувати, катувати, вбивати чи примусово переміщувати тих українців, які виявляють лояльність до української держави чи відмовляються співпрацювати з окупаційною владою, позбавляючи їх права на безпеку, людську гідність та самовизначення, й закріпили атмосферу схвалення цих звірств російським населенням.

Ключові висновки

Ймовірно винуватці, використовуючи свій високий професійний і соціальний статус відомих теле- і радіоведучих, політиків і керівників у сфері засобів масової інформації, безперервно і багаторазово поширювали риторику, навмисно спрямовану, як елемент державної політики, на розпалювання дискримінаційної ненависті й насильства по відношенню до українців, які виступають за незалежність України та її окремий від Росії політичний курс. Вони залучили різні платформи, зокрема контрольовані державою телеканали, радіо, пресу, а також провідні соціальні мережі, щоб посягати ненависть, недовіру та страх до цих українців у свідомості мільйонів своїх глядачів і слухачів, добре розуміючи, що російська армія вела агресивну та загарбницьку

війну в Україні, та що їхня пропаганда – це, за словами Маргарити Симоньян, «така ж зброя, як і будь-яка інша».¹

Використовуючи скориговану з урахуванням контексту методологію, яка спирається на усталені міжнародні норми та судову практику, як зазначено в **Розділі III** Звернення, його Сторони проаналізували понад 2 000 відеофрагментів та попередньо відібрали понад 300 тверджень імовірних винуватців, щоб визначити найбільш огидні з них, які відповідають критеріям мови ворожнечі як дискримінаційного переслідування. За цими критеріями, детально описаними в **Розділі V** Звернення, мовленнєві акти повинні становити серйозне позбавлення прав людини, подібне за тяжкістю до інших злочинів проти людяності. Відповідність критерію рівнозначності за тяжкістю можна встановити із сукупності актів переслідування та контексту, в якому були зроблені висловлювання, явних і неявних закликів до насильства, використання грубої та образливої лексики, що принижує людську гідність, ступеня її поширення та впливу. Повний перелік із 316 тверджень, які кваліфікуються як мова ворожнечі, наведено в Додатку С.

У цьому аналізі продемонстровано, починаючи з **Розділу VI** Звернення, що винуватці поширювали наведені нижче мовленнєві акти, які фактично становили акти дискримінації:

- **прямі заклики до насильства** проти українців, наприклад, обстоюючи «справжній терор» щодо них, поширюючи серед своєї аудиторії ідеї про те, що «найправильніше було б спалити їх живцем», або пропагуючи «повне знищення України»;
- **дегуманізація та очорнення українців**, які вважають себе частиною української нації, самостійної та відокремленої від Росії, шляхом використання щодо них вкрай принизливих слів, таких як «хробаки», «зомбі», «негідники», «нечисть», «бруд», «нікчеми», «хвойди», «нацисти» та «сатаністи»;
- **поширення неправдивих та спотворених наративів**, зокрема, зображення українців нацистами, заяви про те, що росіяни й українці – один народ, що України або самих українців не існує, що «Захід» промиває українцям мізки на користь відокремлення від Росії, або твердження, що українська «державна ідеологія – це ненависть до всього російського»; крім того, висування теорій змови та так званих «дзеркальних» звинувачень, у тому числі в тому, що українці нібито вчиняли репресії та навіть геноцид по відношенню до росіян та російськомовних у східній частині України;
- щоб замаскувати або послабити значення своїх слів, залежно від мети, ймовірні винуватці систематично вдавалися до **лінгвістичних технік**, зокрема глибоких метафор, неологізмів («деукраїнізація») чи евфемізмів («денацифікація», «визволення»).

Щоб встановити тяжкість зазначених дій, було проведено їх аналіз з урахуванням історичного та соціально-політичного контексту в Україні та Росії, зокрема політики, яка формувала наративи Росії протягом останніх десяти років війни в Україні та супутнього насильства. Так, у **Розділі IV** наведено довідкову інформацію, необхідну для розуміння значення певної мови, що використовується, і рущійних сил війни Росії за «денацифікацію». Наприклад, Росія широко використовувала «політику пам'яті» для спотворення історичних наративів з часів революції на Майдані та початку збройного конфлікту на сході України в 2014 році. Ці переломні моменти ознаменували остаточний поворот України до європейської інтеграції та засудження її радянського минулого. У відповідь російська влада та державні ЗМІ розпочали злагоджену кампанію з маніпулювання суспільним сприйняттям подій, називаючи Революцію гідності «нацистським переворотом», що несе загрозу російськомовним мешканцям Криму й Донбасу. Збройний конфлікт в Україні представляється як продовження боротьби Радянського Союзу з нацистським фашизмом під час Другої світової війни, що в такий спосіб закладає основу для подальшої так званої «денацифікації» та називання демократично орієнтованих українців «нацистами».

¹ Lenta.Ru, «*Не збираюся вдавати, що я об'єктивна: Інтерв'ю з Маргаритою Симоньян*», 7 березня 2013 р., режим доступу: <https://lenta.ru/articles/2013/03/07/simonyan/>, переглянуто 22 травня 2024 р.

Шляхом перефразування і повторення основні наративи транслювалися стільки разів, що, мабуть, це вплинуло на кожне домогосподарство, до якого російські ЗМІ змогли дістатися, зокрема в самій Росії та на окупованих Росією територіях України. Ймовірно винуватці відіграли ключову роль у цій діяльності під керівництвом Адміністрації президента через державні або контрольовані державою ЗМІ. Майже так само, як Отто Дітріх, керівник преси нацистського режиму, **Олексій Громов** особисто сформував основні пропагандистські наративи та продиктував конкретний контент, який поширювався через традиційні ЗМІ, а саме: телебачення, радіо та друковані видання. Зокрема, він відповідав за проведення щотижневих зустрічей з керівниками традиційних засобів масової інформації, де він диктував основні наративи для поширення у ЗМІ, а також відіграв важливу роль у виданні так званих «темників» – вказівок про те, як висвітлювати основні політичні події – кілька зразків яких включено до конфіденційних Додатків E.1-E.5 до цього Звернення. Участь Громова в організації або наданні дозволу на поширення такої шкідливої риторики підкреслює систематичний характер пропагандистської кампанії та її узгодженість із державною політикою.

Отримавши вказівки щодо публічного виправдання безпідставної агресії Росії, депортації дітей, анексії територій і незаконної практики «фільтрації», спрямованої на відсіювання та нейтралізацію будь-яких українських патріотів, ймовірно винуватці послали зусилля із представлення Росії жертвою, а звичайних українців – недолюдьми, неонацистами чи сатаністами, які здійснюють геноцид росіян. Ці зусилля спрацювали на полі бою й довели ефективність і зв'язок між пропагандою та одночасно скоєним насильством. У цьому Зверненні наведено численні випадки свавільних затримань і катувань російськими військовослужбовцями українських активістів, громадських лідерів і звичайних цивільних осіб, яких звинуватили в тому, що вони «нацисти» або підтримують «нацистів». Одна із жертв катувань пригадала, що бачила в кутку кімнати для допитів палицю, прикрашену наліпками з написом «денацифікація». Як результат таких мовленнєвих актів і супутнього насильства пересічні українці постали перед жорстким вибором: або «визнати» себе росіянами, включно з формальним отриманням російського паспорта, чи співпрацювати з державою-окупантом, або стати жертвою «звільнення» або «очищення», що позбавляють їх права на безпеку, самовизначення і людську гідність. З цих причин Сторони Звернення стверджують, що злочини, які розглядаються у Зверненні, підпадають під територіальну юрисдикцію Суду та відповідають стандартам тяжкості та «суворості» позбавлення прав людини.

Як це буде детально описано в **Розділі VI** Звернення, кожен винуватець здійснював свою діяльність з умислом і з повним усвідомленням того, що його риторика збігалася у часі з широкомасштабним і систематичним нападом на цивільне населення України. Наведені мовленнєві акти сприяли цьому нападу. Їхні високі посади і досвід, тісні зв'язки з владою та зміст висловлювань свідчать про їхню обізнаність та навмисне дискримінаційне ставлення до українців, що дозволяє класифікувати цей злочин як переслідування за статтею 7(2)(g) Статуту МКС, як це зазначено в **Розділі V** цього Звернення. Сторони Звернення заявляють, що ця інформація вимагає подальшого розслідування прокуратурою відповідно до статті 15 Римського статуту.

Скорочення

АТО	Антитерористична операція
ЦГС	Центр громадянських свобод
ДНР	«Донецька народна республіка» <i>(детальну інформацію див. у Глосарії)</i>
ЄСПА	Європейський суд з прав людини
ЄС	Європейський Союз
FIDH	Міжнародна федерація прав людини
МЗК	Міжнародний збройний конфлікт
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МТР	Міжнародний трибунал щодо Руанди
МТКЮ	Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії
МЗМКТ	Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів
ХПГ	Харківська правозахисна група
ЛНР	«Луганська народна республіка» <i>(детальну інформацію див. у Глосарії)</i>
МЗС	Міністерство внутрішніх справ України
НУО	Неурядова організація
НЗК	Неміжнародний збройний конфлікт
НГУ	Національна гвардія України
ПЦУ	Православна церква України <i>(детальну інформацію див. у Глосарії)</i>
ОУН	Організація українських націоналістів
ОУН-УПА	ОУН – Українська повстанська армія <i>(детальну інформацію див. у Глосарії)</i>
Військовопол	Військовополонені
РІТ	Російське історичне товариство
РВІТ	Російське військово-історичне товариство
СБУ	Служба безпеки України
«СВО»	«Спеціальна воєнна операція» <i>(детальну інформацію див. у Глосарії)</i>
ЗСУ	Збройні сили України
УПЦ МП	Українська православна церква Московського патріархату <i>(детальну інформацію див. у Глосарії)</i>
«ВГТРК»	Всероссийская государственная телевизионная и радиовещательная компания

Зміст

Резюме 2

Скорочення 5

I. Вступ 9

II. Методологія 10

A. Матеріальні та часові межі 10

B. Особи, включені до Звернення: вибір осіб 11

C. Методологія збору та аналізу відповідних заяв 12

D. Критерії класифікації висловлювань як мови ворожнечі 13

E. Інші аспекти, пов'язані з методологією 14

III. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду 14

A. Юрисдикція *ratione materiae* (предметна юрисдикція), стаття 5 Римського статуту.14

B. Юрисдикція *ratione loci* (територіальна юрисдикція) і темпоральна юрисдикція (*ratione temporis*), статті 11, 12(3) Римського статуту 14

IV. Фактичні обставини . 17

A. Контекст: агресія Росії проти України . 17

1. Історичний контекст та події 2013/2014–2022 років 17

2. Події після повторного вторгнення Росії в Україну в 2022 році 21

B. Роль риторики у війні в Україні 27

1. Підготовка декорацій: створення атмосфери дискримінаційної ненависті до України/українців перед повторним вторгненням у 2022 році за допомогою «історичного фреймування» та маніпулювання історичною пам'яттю 27

a. Використання політики історичної пам'яті для створення образу ворога і заперечення української державності 28

b. Заяви та офіційні висловлювання посадових осіб найвищого рівня 31

c. «Історичне фреймування» у ЗМІ 32

2. Посилення ненависті: агресія 2022 року та інші міжнародні злочини, що підживлюються дискримінаційною мовою ворожнечі 33

a. Основні засади політики ненависті до України / українців 33

b. Технологія поширення 34

i. Володіння ЗМІ 34

ii. Керівництво і контроль 35

iii. Вплив 40

V. Правова оцінка: мова ворожнечі як злочин проти людяності (переслідування) згідно зі статтею 7(1)(h) Римського статуту 41

A. Контекстуальні ознаки складу злочину: широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення, що здійснюється відповідно до політики держави або організації або на підтримку такої політики 41

1. Широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення 42

2. Напад було здійснено відповідно до політики держави або організації або на підтримку такої політики 43

B. Мова ворожнечі як «переслідування» відповідно до статті 7(2)(g) Римського статуту 45

1. Вступ: Мова ворожнечі як переслідування в міжнародній кримінальній юриспруденції 45

2. Actus reus («винна дія») 47
 - a. Мова ворожнечі як серйозне позбавлення основоположного права 48
 - i. Заборона мови ворожнечі як основоположне право людини 48
 - ii. Інші «основоположні права», які порушуються мовою ворожнечі: повага до гідності, безпека та самовизначення 50
 - b. Тяжкий характер позбавлення права (перевірка «однакового рівня тяжкості») 51
 - i. Контекст і сукупний вплив 51
 - ii. Використання лайливої та образливої лексики 52
 - iii. Заклики до насильства 52
 - iv. Вплив висловлювань 53
 - v. Частота поширення 53
 - c. Спрямованість проти групи, яку можна ідентифікувати, за ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом 54
 - d. Вчинення злочину у зв'язку з іншим злочином, передбаченим статтею 7(1) або таким, на який поширюється юрисдикція Статуту 54
 - e. Mens rea («злочинний умисел») 55
3. Правовий підхід 56

VI. Індивідуальна кримінальна відповідальність ймовірних винуватців 57

A. Володимир Соловйов 58

1. Основні відомості 58
2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії В.Соловйова 58
3. Оцінка 64
 - a. Інтенсивність висловлювань 64
 - b. Явні чи приховані заклики до насильства 65
 - c. Очорнення та дегуманізація 66
 - d. Використання неправдивих і спотворених наративів 67
 - e. Підбір лексики 68

B. Маргарита Симоньян 68

1. Основні відомості 68
2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії М.Симоньян 69
3. Оцінка 73
 - a. Інтенсивність висловлювань 73
 - b. Заклики до насильства 73
 - c. Очорнення та дегуманізація 74
 - b. Використання неправдивих і спотворених наративів 74
 - c. Підбір лексики 74

C. Дмитро Кисельов 75

1. Основні відомості 75
2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії Д.Кисельова 75
3. Оцінка 80

- a. Інтенсивність висловлювань 80
 - b. Заклики до насильства 80
 - c. Очорнення та дегуманізація 80
 - d. Використання неправдивих і спотворених наративів 81
 - e. Підбір лексики 82
- D. Дмитро Медведєв 82**
- 1. Основні відомості 82
 - 2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії Д.Медведєва 82
 - 3. Оцінка 87
 - a. Інтенсивність висловлювань 87
 - b. Заклики до насильства 87
 - c. Очорнення та дегуманізація 87
 - d. Використання неправдивих і спотворених наративів 88
 - e. Підбір лексики 88
- E. Сергій Мардан 88**
- 1. Основні відомості 88
 - 2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії С.Мардана 89
 - 3. Оцінка 93
 - a. Інтенсивність висловлювань 93
 - b. Заклики до насильства 93
 - c. Очорнення та дегуманізація 93
 - d. Використання неправдивих і спотворених наративів 94
 - e. Підбір лексики 94
- F. Олексій Громов 95**
- 1. Правові засади 95
 - 2. Злочинна поведінка та відповідальність Олексія Громова 95
- G. Група людей, що є мішенню 96**
- H. Злочини, вчинені у зв'язку з іншим злочином, передбаченим статтею 7(1) або таким, на який поширюється юрисдикція Статуту 98**
- I. Mens rea («злочинний умисел») 100**
- J. Висновки 100**
- VII. Прийнятність та інтереси правосуддя 101**
- A. Принцип доповнюваності, стаття 17 101
 - B. Тяжкість, ст. 17(1)(d) 103
 - C. Інтереси правосуддя, ст. 53(1)(c) 104
- VIII. Висновок і запити 105**
- Додатки: Додатки А–G (конфіденційно).**

I. Вступ

1. Міжнародна федерація прав людини (FIDH), Харківська правозахисна група (ХПГ), Центр громадянських свобод (ЦГС) і неурядова організація з Росії, назва якої не може бути розголошена з міркувань безпеки (далі разом – «Сторони Звернення»), подають це Звернення на підставі статті 15 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (Статуту МКС).
2. **FIDH** – це міжнародна та незалежна правозахисна неурядова організація, заснована в 1922 році, яка на сьогодні об'єднує 188 організацій-членів у 116 країнах світу. Мандат FIDH включає вжиття заходів для захисту жертв порушень прав людини, запобігання цим порушенням і притягнення винних до відповідальності. Для цього FIDH співпрацює зі своїми членами та партнерськими організаціями для фіксації порушень прав людини, проведення адвокаційної роботи, а також ведення стратегічних справ для забезпечення прав потерпілих на правду, справедливість і відшкодування. Одним із пріоритетів FIDH є боротьба з безкарністю та захист населення від найтяжчих злочинів.
3. **ХПГ** була заснована в 1993 році. До цього вона діяла як правозахисна група харківського «Меморіалу». Місія ХПГ: 1) захист прав людини в контексті конкретних випадків їх порушення, при чому розглядається понад 3 тис. індивідуальних звернень на рік; 2) інформування української держави та суспільства про стан прав людини в Україні; 3) аналіз стану дотримання прав людини в Україні. ХПГ прагне покращити ситуацію з правами людини в Україні шляхом забезпечення дотримання основоположних прав людини, таких як право на життя, свободу від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, свободу від свавільного арешту та затримання, свободу слова та інформації, а також захист прав найбільш уразливих верств населення, до яких належать ув'язнені, особи з ВІЛ/СНІД, особи, які страждають від зловживання психоактивними речовинами, внутрішньо переміщені особи та інші.
4. **ЦГС** була заснований у 2007 році і вже 15 років активно працює на захист прав людини в Україні та регіоні ОБСЄ. У своїй місії ЦГС робить наголос на правах людини, демократії та солідарності в Україні та регіоні ОБСЄ. Центр підтримує розвиток громадянської активності, формування державної політики та сприяння розвитку прав людини в регіоні. Центр громадянських свобод є лауреатом Нобелівської премії миру 2022 року.
5. Це Звернення присвячено злочину проти людяності у вигляді переслідування. У ньому стверджується, що п'ятеро громадян Російської Федерації, високопоставлені медійні чи політичні діячі, що мають суттєвий вплив, діючи як безпосередні винуватці, навмисно здійснили продуману кампанію дискримінаційної ненависті проти українців, які вважають себе частиною української нації, незалежної, самостійної та відокремленої від Росії, які дотримуються свого власного політичного курсу, шляхом мовленнєвих актів, що становлять тяжкий злочин, а саме навмисне та серйозне позбавлення цих українців основоположних прав на людську гідність, безпеку і самовизначення.
6. У Зверненні також містяться докази злочинів ще однієї особи, співробітника Адміністрації президента Російської Федерації, який здійснює контроль над виробництвом та розповсюдженням контенту, що розпалює ненависть і підбурює до насильства проти українців у традиційних ЗМІ, який, ймовірно, вчинив злочин проти людяності завдяки своїм повноваженням і контролю над безпосередніми виконавцями, і наказав вчинити мовленнєві акти відповідно до статті 25(3)(b) та / або знав про це і дозволив п'ятьом безпосереднім виконавцям розпалювати мову ненависті під його наглядом відповідно до статті 28(2) Римського статуту.
7. Усі мовленнєві акти, описані тут, що включають, серед іншого, заклики до насильства, тотальної дегуманізації, приниження, використання неправдивих наративів і так званих «дзеркальних» звинувачень – це частина широкомасштабного або

систематичного нападу на цивільне населення України, який розпочався 24 лютого 2022 року, триває донині і включає незаконне позбавлення свободи, вбивства, катування, депортацію та незаконне переміщення цивільних осіб, зґвалтування та інші форми сексуального та гендерного насильства, і були скоєні з усвідомленням такого нападу в розумінні статті 7 Римського статуту МКС відповідно до державної політики.

8. Основними жертвами серйозного позбавлення прав людини внаслідок мовленнєвих актів з боку ймовірних винуватців є мільйони українців, які зберігали або виявляли вірність незалежній і суверенній Україні або відмовлялися співпрацювати з державою-окупантом, живучи під російською окупацією в Криму, Луганську, Донецьку, Запоріжжі, Херсоні, Харкові та інших регіонах, які є повністю або частково окупованими або раніше були окупованими територіями України. Однак вважається, що всі громадяни України або інші особи, які ідентифікують себе як частину української нації та підтримують позицію свого уряду щодо збереження незалежності та суверенітету України, відстоюючи при цьому свою самобутню національну ідентичність і право на самовизначення, зокрема право на реалізацію демократичної моделі управління, і які перебувають в межах зони досяжності російської пропаганди, є жертвами таких мовленнєвих актів.
9. Мета цього Звернення, яке ґрунтується на всебічному аналізі сотень годин медіапрограм, інтерв'ю з інсайдерами та анонімним журналістом незалежного російського ЗМІ, а також конфіденційних документів з джерел в Адміністрації президента, – задокументувати і притягнути до відповідальності за мовні злочини, на які міжнародна юридична спільнота здебільшого не звернула уваги, але які, втім, відіграють надзвичайно важливу роль у сприянні іншим міжнародним злочинам, скоєним Російською Федерацією в Україні, включно зі злочинном агресії.
10. Для цього Сторони Звернення просять Прокурора Міжнародного кримінального суду розглянути інформацію, викладену в цьому Зверненні, з метою розслідування та переслідування винних у ймовірних злочинах.
11. FIDH висловлює щире подяку своїм партнерам, **Архіву війни (UWA)** та **Відділу цифрової перевірки Університету Ессекса (DVU)**, окремо **д-ру Метью Джилетту**, старшому викладачу Юридичного факультету Університету Ессекса, міжнародному експерту із мовних злочинів з великим досвідом роботи в міжнародних судах, зокрема й у МКС, і співавтору Гартфордських рекомендацій, які зробили внесок у цей звіт, **д-ру Еліфу Мендосу Куконмазу**, викладачеві Юридичного факультету Університету Ессекса, а також членам DVU **Агаті Фідон, Лоїзі Гестін, Кейт Мей і Марку Нешта**, за їхню неоціненну підтримку й настанови. FIDH також дуже вдячна **д-ру Вібке Крістін Тіммерманн**, експерту з міжнародного права у сфері мови ворожнечі й автору праці «Підбурювання в міжнародному праві», за її всеосяжний огляд цього Звернення. FIDH також дякує **професору Річарду Ешбі Вілсону**, професору Ошкунської ради Юридичного факультету Університету Коннектикуту та співавтору Гартфордських рекомендацій, і **професору Предрагу Дойчиновичу**, позаштатному професору-викладачеві та науковому співробітнику Інституту прав людини ім. сім'ї Гладштайн при Університеті Коннектикуту та старшому консультанту і науковому раднику з міжнародного кримінального правосуддя за важливі рекомендації та експертний внесок. FIDH також дякує всім медіа-експертам за співпрацю та за те, що вони поділилися з нами своїм внеском.
12. Розслідування та підготовка цього Звернення стали можливими завдяки гранту Європейської комісії.

II. Методологія

A. Матеріальні та часові межі

13. У цьому Зверненні йдеться про мовленнєві акти, здійснені у період з 24 лютого 2022 року по 24 лютого 2024 року («Відповідний період») п'ятьма російськими громадськими діячами, включно з державними службовцями та представниками державних або контрольованих державою ЗМІ, які потенційно становлять злочин проти людяності

у вигляді переслідування, передбаченій статтею 7(1)(h) Римського статуту.² Як виняток, до цього переліку були включені мовленнєві акти, вчинені після 24 лютого 2024 року, якщо вони видавалися особливо серйозними.

14. Для цілей цього Звернення термін «мовленнєвий акт» охоплює усні та текстові висловлювання довжиною від кількох слів до кількох речень. Ці заяви були зроблені російською мовою і, відповідно, були зібрані та проаналізовані російськомовним юридичним перекладачем, залученим ФІДН. Утім, заяви, цитовані в цьому зверненні (Розділ VI), були перекладені англійською мовою для забезпечення ясності та доступності.

В. Особи, включені до Звернення: вибір осіб

15. Це Звернення стосується тверджень, зроблених п'ятьма громадянами Російської Федерації,³ а саме:
- **Володимиром Рудольфовичем Соловйовим**, російським телеведучим і коментатором ток-шоу «Вечір з Соловйовим» на державному телеканалі «Россия-1», а також у телешоу «Полный контакт» на каналі «Соловьёв LIVE», одному з найвідоміших пропагандистських каналів, що з'явилися в березні 2022 року;
 - **Маргаритою Симонівною Симоньян**, головною редакторкою державних ЗМІ «Россия сегодня» і «Russia Today»;
 - **Дмитром Костянтинівичем Кисельовим**, російським телеведучим, керівником Державної медіагрупи «Россия сегодня», заступником директора ВГТРК, ведучим популярного ток-шоу «Вести недели» в ефірі на телеканалі «Россия-1»;
 - **Дмитром Анатолійовичем Медведевим**, російським політиком, чинним заступником голови ради безпеки Російської Федерації, колишнім президентом (2008–2012) і прем'єр-міністром Росії (2012–2020); а також
 - **Сергієм Олександровичем Марданом**, російським радіо/телеведучим і модератором кількох шоу, зокрема «Мардан Live» і «Субботний Мардан» на каналі «Соловьёв LIVE», а також колишнього радіошоу «Утренний Мардан» на радіо «Комсомольская правда».⁴
16. Крім того, у цьому Зверненні визначено відповідальність Першого заступника керівника Адміністрації президента **Громова Олексія Олексійовича** за надання письмових та усних вказівок, якими визначалися основні пропагандистські наративи, що мали поширюватися провідними російськими ЗМІ, та організацію щотижневих зустрічей з їхніми представниками з демонстрацією свого контролю над поширенням мови ворожнечі російськими ЗМІ.
17. **Згідно з результатами попереднього відбору** та відповідно до **стратегії Офісу прокурора**, спрямованої на визначення винуватців у скоєнні міжнародних злочинів, що несуть найбільшу відповідальність,⁵ цей перелік осіб ґрунтується на такому:

² У цьому поданні свідомо робиться наголос лише на міжнародному мовному злочині у формі мови ворожнечі як переслідування; воно не стосується злочину прямого та публічного підбурювання до геноциду.

³ У цьому поданні увагу приділено твердженням, зробленим п'ятьма зазначеними особами. Цей перелік наведено лише як приклад, подання не виключає можливості того, що заяви, зроблені іншими особами, пов'язаними з відповідною ситуацією, також можуть становити міжнародні мовні злочини.

⁴ Цей перелік свідомо охоплює заяви, зроблені на телебаченні, радіо та в соціальних мережах, оскільки поширення мови ворожнечі через усі види ЗМІ дозволяє промовцям охопити широку аудиторію і додаткові цільові групи.

⁵ МКС, Програмний документ щодо попереднього вивчення, листопад 2013 р., шп. 42, 66, 103; МКС, Програмний документ щодо вибору справ і визначення пріоритетів, вересень 2016 р., п. 42.

- **керівні посади** цих осіб як російських державних посадовців або представників державних ЗМІ, у тому числі їхні фактичні повноваження з формування наративів, що поширюються в російських ЗМІ;
- їхні **провідні позиції** **впізнаваних теле-/радіоведучих чи коментаторів**, що виділяє їх як **головних пропагандистів** на тлі заборони, обмеження свободи слова і переслідування незалежних ЗМІ та журналістів у Росії;⁶
- **широке розповсюдження** їхніх заяв, які потенційно охоплюють мільйони глядачів, слухачів і читачів по всій Росії та за її межами, зокрема й на окупованих Росією територіях України, а також
- **тяжкість, кількість і часте повторюванні** висловлювань, які принижують українців, цими особами.

С. Методологія збору та аналізу відповідних тверджень

18. За результатами встановлення осіб ймовірних винуватців було складено перелік їхніх найвідоміших шоу та/або акаунтів у соціальних мережах.
 - У випадку **Дмитра Медведєва** наголос у дослідженні переважно робився на заявах, опублікованих у соціальних мережах Telegram та X (колишній Twitter). Крім того, були проаналізовані виступи та інтерв'ю Дмитра Медведєва російським та іншим ЗМІ.
 - У випадку **Володимира Соловйова** FIDH проаналізувала щоденне телевізійне ток-шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым» і його недільний випуск «Воскресный вечер с Владимиром Соловьёвым», що транслювався на телеканалі «Россия-1», а також «Полный контакт», що транслювався на каналі «Соловьёв LIVE». FIDH також проаналізувала контент, який Володимир Соловйов поширював у своєму Telegram-каналі.
 - Крім того, FIDH проаналізувала телешоу «Вести недели» **Дмитра Кисельова**, яке щотижня транслюється на телеканалі «Россия-1».
 - FIDH також проаналізувала заяви **Маргарити Симоньян** у власному шоу «Ч.Т.Д.» та під час її виступів в інших телевізійних шоу, а саме «Вечер с Владимиром Соловьёвым», «Право знать», «Своя правда», а також дописи, опубліковані на її Telegram-каналі.
 - Нарешті, FIDH також вивчила заяви **Сергія Мардана** у межах «Мардан Live» та «Субботний Мардан», радіо- та телешоу, що транслювалися на каналі «Соловьёв LIVE», а також радіошоу «Утренний Мардан», що транслювалося до його звільнення в листопаді 2022 року на радіо «Комсомольская правда». Крім того, FIDH проаналізувала заяви, опубліковані в його Telegram-каналі.
19. Завдяки поєднанню цифрових і ручних методів збору даних, згодом було застосовано двосторонній підхід для ідентифікації кримінально значущих заяв.
20. FIDH налагодила співпрацю з **Архівом війни**, платформою, яка збирає цифрові докази міжнародних злочинів, скоєних в Україні з 2022 року. Архів дозволяє користувачам завантажувати, безпечно зберігати та шукати матеріали, завантажені в базу даних, і забезпечує автоматичну транскрипцію вимовленого тексту.
21. Попри запровадження Європейським Союзом санкцій проти кількох російських ЗМІ у 2022 році, що призвело до призупинення всієї трансляції каналів «Россия-1», «Russia Today» («RT») і «Sputnik» у Європейському Союзі, записи теле- та радіошоу залишилися переважно доступними на

⁶ Reporters without Borders, *Світовий індекс свободи преси RSF – Росія* (2024), режим доступу: <https://rsf.org/en/country/russia>, переглянуто 13 травня 2024 р.

інших російських онлайн-платформах як-от smotrim.ru, rutube.ru, dzen.ru і соціальна мережа «ВКонтакте». Вони були додані до Архіву на запит FIDH.

22. Хоча кількість відповідних даних не дозволяла провести ручний аналіз кожного епізоду, пошук було звужено шляхом цільового пошуку за ключовими словами стенограм, згенерованих Архівом війни на основі завантажених відео- та радіопрограм, а також публікацій у соціальних мережах Telegram та X.
23. З огляду на обмеження цього підходу, російськомовний консультант вручну провів додатковий аналіз контенту. Крім того, FIDH встановила партнерство з **Відділом цифрової перевірки Університету Ессексу (DVU)**, чотири студенти якого долучилися до дослідження FIDH. Особливу увагу приділяли, наприклад, випускам і дописам, опублікованим до річниць важливих подій, пов'язаних із війнами, як-от 24 лютого⁷, 9 травня⁸ чи 30 вересня⁹.
24. Загалом було переглянуто та проаналізовано понад 2 тис. відеозаписів, завантажених до Архіву війни, як вручну, так і за допомогою пошуку за ключовими словами, а результати дослідження згодом були внесені до електронної таблиці (Додаток С).

D. Критерії класифікації висловлювань як мови ворожнечі

25. Унаслідок відсутності загальноприйнятого визначення мови ворожнечі в міжнародному кримінальному праві та на тлі дуже обмеженого обсягу рекомендацій у наявній міжнародній судовій практиці, FIDH вирішила обрати багатокритеріальний підхід до визначення мови ворожнечі (див. Розділ V). Цей стандарт відображає поточний стан міжнародної юриспруденції та ґрунтується на критеріях, які зазвичай пропонують міжнародні експерти з мовних злочинів, зокрема в авторитетних Гартфордських рекомендаціях.¹⁰
26. Відповідно, у цьому Зверненні використовується перелік із **шести критеріїв-індикаторів**. Для того, щоб твердження було кваліфіковано як мова ворожнечі, три з них мають бути виконані, а саме:
 - 1) **Інтенсивність промови з урахуванням контексту**, зокрема позиції промовця, засобів та частоти поширення та загальної обстановки; а також **щонайменше два з таких критеріїв, що стосуються контенту**:
 - 2) **Явні або приховані заклики до насильства** по відношенню до членів захищеної групи;
 - 3) **Очорнення осіб на підставі їхньої належності до захищеної групи**;
 - 4) **Дегуманізація, прирівнювання осіб до паразитів, патологізація та демонізація** осіб на підставі їхньої належності до захищеної групи;
 - 5) **Використання неправдивих і спотворених наративів**, таких як теорії змови, фальшива віктимізація та «дзеркальні» звинувачення;
 - 6) **Підбір висловлювань**, зокрема використання **яскравих образів, виразних метафор, евфемізмів та зневажливих неологізмів**.

⁷ Річниця повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року.

⁸ Річниця перемоги Радянського Союзу над нацистською Німеччиною в травні 1945 року (так званий День перемоги, широко відзначається в Російській Федерації).

⁹ Річниця анексії частини Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України Російською Федерацією 30 вересня 2022 року.

¹⁰ Річард А. Вілсон і Метью Джиллетт, «Гартфордські рекомендації щодо мовних злочинів у міжнародному праві», Peace and Justice Initiative, 14 серпня 2018 р., режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3230487, переглянуто 15 травня 2024 р.

Е. Інші аспекти методології

27. Для загального контекстуального дослідження автори використали загальнодоступні вторинні джерела, зокрема новини, розслідування й наукові статті, підручники та звіти, опубліковані міжнародними та неурядовими організаціями. Автори зазначають, що доступ до деяких російських вебсайтів дедалі більше обмежується, а джерела, використані в цьому Зверненні, можуть стати недоступними.
28. Для підготовки Розділу IV автори цього подання також провели два особисті інтерв'ю з колишніми співробітниками російського державного телеканалу «Первый канал», одне інтерв'ю з журналістом, який працює в незалежному російському ЗМІ та ретельно проаналізував російську пропаганду («анонімний журналіст з незалежних російських ЗМІ»), а також із джерелами в Адміністрації президента Російської Федерації. Анонімний журналіст з незалежних російських ЗМІ надав авторам доступ до конфіденційних матеріалів – «темників» (або «методичок»), включених до конфіденційних Додатків Е.1–Е.5 цього Звернення.

III. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду

1. Юрисдикція *ratione materiae* (предметна юрисдикція), стаття 5 Римського статуту

29. Згідно зі статтями 5(b) та 7 Римського статуту МКС має юрисдикцію щодо злочинів проти людяності. З причин, описаних у Розділах V та VI цього Звернення, стверджується, що дії, про які йдеться, вчинені з наміром спричинити серйозне позбавлення українців їхніх основоположних прав унаслідок приналежності до громадян України з певними політичними поглядами, становлять злочин проти людяності у формі переслідування, як це визначено в статті 7(2)(g) Римського статуту, а отже на них поширюється юрисдикція Суду.

8. Юрисдикція *ratione loci* (територіальна юрисдикція) і темпоральна юрисдикція (*ratione temporis*), статті 11 та 12(3) Римського статуту

30. Хоча ні Росія, ні Україна не є державами-учасниками Римського статуту, Україна подала дві заяви про надання юрисдикції МКС щодо злочинів, перелічених у статті 5 Римського статуту, вчинених громадянами будь-якої держави на території України з 21 листопада 2013 року відповідно до статті 12(3) Статуту МКС.¹¹
31. Зокрема, 25 лютого 2014 року Верховна Рада України подала Заяву до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо виявлення, переслідування та суду над виконавцями та пособниками діянь, вчинених на території України в період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року.¹² Декларація була подана до Секретаря МКС 17 квітня 2014 року.¹³ 8 вересня 2015 року Міністр закордонних справ України подав Секретарю МКС ще одну заяву про визнання «юрисдикції Суду з метою виявлення, переслідування та судового розгляду» виконавців та співучасників діянь, вчинених на території України з 20 лютого 2014 року». ¹⁴ 29 вересня

¹¹ Пресреліз МКС, «Прокурор Міжнародного кримінального суду (МКС) розширює обсяг попереднього вивчення ситуації в Україні після другої заяви на підставі статті 12(3) Статуту», 25 вересня 2015 р., режим доступу:

<https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-extends-preliminary-examination-situation-ukraine-following-second-article-123>, переглянуто 13 травня 2024 р.

¹² Верховна Рада України, «Заява Верховної Ради України до МКС», 25 лютого 2014 р., режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationVerkhovnaRadaEng.pdf>, переглянуто 15 травня 2024 р.

¹³ Посольство України, Повідомлення № 61219/35-673-384, 9 квітня 2014 р.; Вербальна нота в.о. Міністра закордонних справ України Андрія Дещиці, 17 квітня 2014 р.

¹⁴ Міністр закордонних справ України, «Заява, подана Україною відповідно до статті 12(3) Статуту МКС», 8 вересня 2015 р., режим доступу:

2015 року прокурор Міжнародного кримінального суду оголосив про розширення обсягів попереднього вивчення ситуації в Україні із включенням імовірних злочинів, скоєних після 20 лютого 2014 року в Криму та на сході України.*^{13*15}

32. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 28 лютого 2022 року прокурор Міжнародного кримінального суду оголосив, що він буде домагатися дозволу започаткувати розслідування ситуації в Україні на основі своїх попередніх висновків, зроблених за результатами попереднього вивчення, і з урахуванням будь-яких нових передбачуваних злочинів, які підпадають під юрисдикцію Суду.¹⁶ 2 березня 2022 року Прокурор МКС оголосив про отримання від 39 держав-учасниць звернень щодо ситуації в Україні до МКС, що дало йому змогу розпочати розслідування подій, починаючи з 21 листопада 2013 року, яке охоплює будь-які минулі та теперішні звинувачення у скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду на будь-якій частині території України будь-якою особою.¹⁷
33. Сторони Звернення стверджують, що ймовірні дії були скоєні «на території» України, починаючи з 24 лютого 2022 року і до сьогодні або приблизно у цей період. Отже, вони відповідають вимогам статті 12(3).¹⁸ Попри те, що мовленнєві акти, описані в Розділі VI Звернення, походять *de-jure* з території Російської Федерації, вони спрямовані проти громадян України на території України в межах широкомасштабного та систематичного нападу, спрямованого проти цивільних українців, і були широко розповсюджені на територіях України, які перебувають під фактичним контролем Росії, зокрема в повністю або частково окупованих Криму, Донецькій, Луганській, Херсонській, Запорізькій та Харківській областях.¹⁹
34. Крім того, Сторони Звернення стверджують, що транскордонний характер і вплив актів мови ворожнечі з боку Росії, вчинених або трансльованих онлайн і доступних будь-якій особі з будь-якої території, вимагають аналізу територіальної юрисдикції у контексті наслідків.²⁰ Отже, оскільки сучасні методи пропаганди здатні завдавати шкоди за межами території, де робляться відповідні заяви, територіальна юрисдикція повинна поширюватися на держави, де згубні наслідки таких заяв відчувають окремі жертви або групи жертв. Мова ворожнечі є транскордонним явищем, оскільки ворожий контент часто

https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf, переглянуто

13 травня 2024 р.

¹⁵ Пресреліз МКС, виноска 11 вище.

¹⁶ МКС, «Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду, пана Каріма А.А. Хана, королівського радника, щодо ситуації в Україні: «Я вирішив розпочати розслідування», 28 лютого 2022 р., режим доступу:

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qa-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>, переглянуто 13 травня 2024 р.

¹⁷ МКС, «Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду, пана Каріма А.А. Хана, королівського радника, щодо ситуації в Україні: отримання звернень від 39 держав-учасниць та відкриття розслідування», 2 березня 2022 р., режим доступу:

<https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qa-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>, переглянуто 15 травня 2024 р.; станом на червень 2024 р. 43 держави подали звернення про передачу ситуації до

¹⁸ Для забезпечення ефективності та застосовності даних Відповідний період встановлює 24 лютого 2024 року як кінцевий термін розгляду відповідних мовленнєвих актів.

¹⁹ Див., наприклад, статтю Reporters without Borders, «Окуповані території України: Російська пропагандистська машина продовжує поглинати місцеві ЗМІ», 6 грудня 2023 р., режим доступу:

<https://rsf.org/en/occupied-territories-ukraine-russia-propaganda-machine-continues-absorb-local-media>, переглянуто 5 травня 2024 р.

²⁰ Апеляційний суд США дев'ятого округу, *Yahoo!, Inc v. La Ligue Contre Le Racisme et L'Antisemitisme, ma in.*, 01-17424, 12 січня 2006 р. Цю справу розглядали французькі суди у зв'язку зі звинуваченням двох французьких студентських організацій у тому, що Yahoo! порушив статтю R. 645-1 Кримінального кодексу про заборону носіння або публічної демонстрації знаків розрізнення, емблем чи уніформи організації або осіб, відповідальних за злочини проти людяності, оскільки така поведінка вважається серйозним злочином «проти людяності, держави і громадської безпеки», тим, що розмістив на вебсайті свого аукціону нацистські пам'ятні речі, які рекламувалися зі США. Французькі суди встановили свою юрисдикцію попри те, що контент походив із США, де право на такі публікації

внутрішньої, так і для міжнародної аудиторії.²¹ Вплив мови ворожнечі гостро відчули окремі жертви та групи жертв, незалежно від місця їх перебування чи джерела повідомлень з мовою ненависті, адже їх легко передавати онлайн через соціальні мережі. Крім того, через поширення Інтернету транслявання офлайн ЗМІ, зокрема традиційних каналів, як-от телебачення та радіо, має побічні транскордонні наслідки.²²

35. Держави дедалі більше визнають необхідність криміналізувати мову ворожнечі через її транскордонний характер і вплив. Поширення мови ворожнечі в Інтернеті спонукало Раду Європи прийняти нову угоду, яка вимагає від держав-членів запровадження кримінальної відповідальності за розповсюдження матеріалів, які пропагують, сприяють або розпалюють ненависть проти будь-якої особи чи груп за ознаками, серед іншого, раси, походження, національної чи етнічної приналежності.²³ Нещодавно Європейський Союз вжив заходів, щоб додати мову ворожнечі до переліку особливо тяжких злочинів із транскордонним виміром відповідно до статті 83 Договору про функціонування Європейського Союзу.²⁴
36. Транскордонний характер і вплив мови ворожнечі набули особливої очевидності в нинішньому контексті. Як зазначено в Розділі IV цього Звернення, однією із засад зовнішньої політики Росії (п.п. 70–87) є історичний ревізйонізм. Тому історичні нарративи про заперечення державності України та самотності української ідентичності загалом орієнтовані як на іноземну, так і на вітчизняну аудиторію. Конкретні нарративи про хибне прирівнювання українців до нацистів і сатаністів і звинувачення українців у геноциді є виправданням того, що російські солдати мають вбивати українців. Вони також покликані знайти відгук насамперед у російськомовних громадах, де люди все ще мають потужні спогади про боротьбу з нацизмом, зокрема в Україні та інших колишніх радянських країнах чи сателітах, а також у консервативній аудиторії в інших країнах (п.п. 67 і далі). Отже, російська пропаганда ненависті поширюється за межі Росії з метою приниження та дегуманізації українців в очах усієї міжнародної спільноти, а також сіяння страху і розколів серед самих українців. Ця брехня, попри те, що її першоджерелом є загалом традиційні медіа, включно з головними російськими телевізійними мережами, широко поширюється через YouTube, Telegram і X (колишній Twitter), зокрема на території України, і є легкодоступною іншими засобами в Інтернеті через публічні домени цих традиційних ЗМІ. Свідченням екстериторіального поширення та впливу цих програм є повсюдне використання принизливих термінів для позначення України чи українців російськими солдатами на полі бою в Україні і навіть у колах ультраправих політиків у Європі та США.²⁵

²¹ Див., наприклад, Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту та Ради «*Більш інклюзивна та захищена Європа: до переліку злочинів ЄС додано мову ворожнечі та злочини на ґрунті ненависті*», 9 грудня 2021 р., COM(2021) 777 остаточна редакція, режим доступу:

https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:4d768741-58d3-11ec-91ac-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF, переглянуто 5 травня 2024 р., с. 14–15.

²² У дослідженні, проведеному Європейською Комісією, понад 80% респондентів цільового опитування вважали, що мова ворожнечі, яка висловлюється офлайн, має ефект поширення в інших країнах. Там само, с. 14.

²³ Рада Європи, Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, Серія Європейських договорів – № 189, Страсбург, 28 січня 2003 р., режим доступу: <https://rm.coe.int/168008160f>, переглянуто 15 травня 2024 р. Станом на дату складання цього Звернення Протокол ратифікували 35 держав.

²⁴ Піотр Буковські, «*Пропозиції щодо розширення переліку злочинів на всі форми злочинів на ґрунті ненависті та мови ворожнечі*» у межах ініціативи «Новий поштовх для європейської демократії», «*Потяг законодавчих ініціатив*», Європейський парламент, 20 квітня 2024 р., режим доступу: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-hate-crimes-and-hate-speech>, переглянуто 15 травня 2024 р.

²⁵ Див., наприклад, Закарі Б. Вулф, «*Деяким республіканцям Палати представників слід не забувати, що Росія їм не друг*», CNN, 17 квітня 2024 р., режим доступу: <https://edition.cnn.com/2024/04/17/politics/republicans-russia-ukraine-what-matters/index.html>, переглянуто 16 травня 2024 р.

IV. Фактичні обставини

А. Контекст: агресія Росії проти України

1. Історичний контекст та події 2013/2014–2022 років

37. Збройний конфлікт, що триває, розпочався в 2014 році. Це сталося після періоду політичних заворушень в Україні, спричинених рішенням колишнього президента Віктора Януковича, ухваленим у листопаді 2013 року, не підписувати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом («ЄС») та обрати більш тісне партнерство з Росією.²⁶ 21 листопада 2013 року на Майдані Незалежності в Києві почалися мирні демонстрації, які протягом наступних тижнів переросли у масовий рух, відомий як Євромайдан, Майдан або Революція гідності.²⁷
38. З кінця листопада 2013 року до кінця лютого 2014 року мільйони українців, які представляли широкий спектр соціальних, етнічних, мовних, регіональних і політичних груп, зокрема російськомовні і націоналісти, прибули до столиці України, щоб висловити свою політичну позицію на підтримку незалежного та європейського шляху України, заснованого на демократичних цінностях.²⁸ Протести були спрямовані не лише проти втручання Росії, а й проти корупції, свавільного зловживання владою та інших форм соціальної несправедливості, які стали синонімом Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР; далі: Радянський Союз) і здебільшого розглядалися як успадковані від нього.²⁹ Будучи молодою демократією, яка боролася за формування національної ідентичності, відмінної від Радянського Союзу чи його наступниці, Росії, Україна не змогла остаточно попрощатися зі своїм радянським минулим. Отже, Євромайдан, який супроводжувався масовим поваленням пам'ятників Леніну по всій країні (феномен, відомий як «ленінопад»), і подальшим прийняттям законів про «декомунізацію», так само сигналізував про остаточно засудження радянського минулого.³⁰
39. Рішуче проголошення Україною свого політичного курсу на відхід від Росії, негативна оцінка радянського досвіду призвели до того, що російські політичні еліти вороже сприйняли протести в Києві.³¹ російські ЗМІ, особливо телебачення, транслювали неправдиві або сильно перебільшені репортажі, в яких протестувальників описували як пронацистських і ворожих до Росії та російськомовних людей.³² Росія сприймала

²⁶ МКС, Звіт про дії з попереднього розслідування, 2020 р., 14 грудня 2020 р., режим доступу: <https://www.icc-cri.int/sites/default/files/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf>, переглянуто 16 травня 2024 р., п. 272.

²⁷ Див., наприклад, статтю Михайла Мінакова, «Україна від Революції гідності до уряду ганьби», Kyiv Post, 11 квітня 2016 р., режим доступу: <https://archive.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/mikhail-minakov-ukraine-from-revolution-of-dignity-to-government-of-shame-411807.html>, переглянуто 20 травня 2024 р.

²⁸ Олег Чуприна, «Революція Євромайдану в Україні: остаточний відрив від Росії», Geopolitical Monitor, 25 листопада 2021 р., режим доступу: <https://www.geopoliticalmonitor.com/ukraines-euromaidan-revolution-a-final-breakaway-from-russia/>, <https://www.geopoliticalmonitor.com/ukraines-euromaidan-revolution-a-final-breakaway-from-russia/>,

²⁹ Міжнародний фонд «Відродження», *Ціна свободи: Публічний звіт правозахисних організацій про злочини проти людяності, скоєні під час Євромайдану* (2015), режим доступу: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/267948/Matviichuk_Ukrainian%20NGO%27s.EuroMaidan.November%202013-

³⁰ Олександра Гайдай, «Ленінопад в Україні: як зникли пам'ятники Леніну?», 38 Harvard Ukrainian Studies (2021) 45–70, режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/48694960>, переглянуто 14 травня 2024 р., с. 55–58.

³¹ Наприклад у січні 2014 року державний телеканал «Россія-1» транслював ток-шоу ведучого Аркадія Мамонтова з апокаліптичним описом екстремістського бунту в Києві: «Україна. Хаос-демократія», режим доступу: http://russia.tv/video/show/brand_id/3957/episode_id/962307/video_id/964808/.

³² Див., наприклад, «Russia Today», «„Правий сектор“ залякує мирних мешканців», 28 лютого 2015 р., режим доступу: <http://russian.rt.com/article/23327>, переглянуто 10 квітня 2024 р.; «Russia Today», «Нацистська символіка на Майдані: протести переходять до рук ультранационалістів», 25 січня 2014 р., режим доступу: <http://russian.rt.com/article/21283>, переглянуто 10 квітня 2024 р.

революцію Євромайдану одночасно як загрозу та зраду, а згодом затаврувала її як незаконний державний переворот, підтриманий Заходом, у результаті якого до влади прийшла радикальна «фашистська хунта».³³

40. Протести переросли в насильство, а згодом і в жорстокий розгін з боку влади³⁴, що призвело до поранень протестувальників і співробітників сил безпеки, а також до смерті понад 100 осіб.³⁵ З 18 по 20 лютого 2014 року насильство різко загострилося, десятки людей були вбиті, сотні поранені, здебільшого серед протестувальників.³⁶ 21 лютого 2014 року за посередництва ЄС президент Янукович і представники опозиції погодили новий уряд і призначили президентські вибори на травень 2014 року. 22 лютого 2014 року український парламент проголосував за відсторонення президента Януковича, який того ж дня втік з країни і, як повідомляється, наразі перебуває в Росії.
41. З кінця лютого 2014 року почалися протести проти нової української влади, насамперед у східних регіонах країни та в Сімферополі, столиці Автономної Республіки Крим.³⁷ Починаючи з ночі з 26 на 27 лютого 2014 року, озброєні та переважно одягнені в уніформу особи, яких Російська Федерація пізніше визнала своїми військовослужбовцями, разом із місцевими ополченнями поступово взяли під контроль Кримський півострів. *Де-факто* контроль над півостровом збройними силами Росії отримав вигляд легітимності завдяки референдуму, проведеному 16 березня 2014 року, який міжнародне співтовариство визнало фальсифікацією.³⁸ 18 березня 2014 року Російська Федерація оголосила про офіційне включення Криму до складу Росії.³⁹ З того часу Росія продовжує окупацію цієї території.
42. Коментуючи приєднання Криму до Російської Федерації після подій на Майдані, президент Путін зазначив, що «ті, хто стояв за останніми подіями в Україні... хотіли захопити владу і не зупинилися б ні перед чим. Вони вдавалися до терору, вбивств і бунтів. **Цей переворот здійснили націоналісти, неонацисти, русофоби й антисеміти. Вони й донині продовжують задавати тон в Україні**» (курсив наш).⁴⁰ Називаючи нову владу в Києві «ідеологічними спадкоємцями

³³ Див., наприклад, «Russia Today», «Чому розквіт фашизму знову став проблемою», режим доступу: <https://www.rt.com/op-ed/235807-fascism-mideast-ukraine-neo-nazi/>, переглянуто 10 квітня 2024 р.

³⁴ Пресреліз FIDH, «Україна: Забуті жертви», серпень 2014, режим доступу: <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/ukraine/15914-ukraine-the-forgotten-victims>, переглянуто 15 травня 2024 р. У січні 2015 року коаліція з 13 українських організацій та ініціатив з боротьби з безкарністю за підтримки FIDH та Міжнародного партнерства з прав людини (IPHR) подала Прокурору МКС звернення, див.: <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/ukraine/16736-ukraine-human-rights-groups-calls-on-the-icc-to-open-an-investigation-on>, переглянуто 22 травня 2024 р.

³⁵ Моніторингова місія ООН із прав людини в Україні (ММПЛУ), *Відповідальність за вбивства та насильницькі смерті під час протестів на Майдані*, режим доступу: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/Maidan%20ENG%2020.02.20.pdf>, переглянуто 25 березня 2024 р.

³⁶ МКС, *виноска* 26 вище, п. 273.

³⁷ Там само, п. 274.

³⁸ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 «Територіальна цілісність України», 27 березня 2014 р., режим доступу: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F68%2F262&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>, переглянуто 22 травня 2024 р.; Кортні Остріан, «Сім років незаконної окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополь», Заява США на Постійній раді ОБСЄ у Відні, 4 березня 2021 р., режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/seven-years-of-illegal-occupation-of-the-autonomous-republic-of-crimea/>, переглянуто 22 травня 2024 р.

³⁹ «Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів», 18 березня 2014 р.

⁴⁰ Володимир Путін, «Звернення президента Російської Федерації», Кремль, 18 березня 2014 р., режим доступу: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>, переглянуто 15 травня 2024 р.

Бандери, спільника Гітлера під час Другої світової війни», Путін посилався на необхідність захистити російськомовних людей від цих екстремістів, заявивши, що «[т]им, хто виступав проти перевороту, негайно пригрозили репресіями. Звісно, першим на черзі тут був Крим, російськомовний Крим. У зв'язку з цим мешканці Криму та Севастополя звернулися до Росії за допомогою у захисті своїх прав і життя, у запобіганні подіям, які розгорталися та тривають у Києві, Донецьку, Харкові та інших містах України».⁴¹ Слід зазначити, що Росія не надала жодних переконливих доказів будь-яких дій чи загроз «правам і життю» мешканцям Криму.⁴²

43. Путін і російські ЗМІ роздували те, що вони сприймали та зображували як загрозу, що насувається на етнічних росіян і російськомовних, коли посилалися на рішення українського парламенту скасувати закон про регіональні мови від 23 лютого 2014 року.⁴³ Цей закон, прийнятий у 2012 році, давав російській мові статус офіційної в регіонах з населенням російської меншини понад 10%.⁴⁴ Людневе рішення про скасування російської мови як регіональної так і не було підписано в.о. президента.
44. Степан Бандера був лідером Організації українських націоналістів (ОУН) і одним із провідних діячів боротьби за незалежність України. Під час Другої світової війни ОУН і пов'язана з нею, але окрема організація, Українська повстанська армія (УПА), воювали як разом із нацистами, так і проти них, і чинили звірства по відношенню до євреїв, поляків, а також етнічних росіян і українців, які відмовлялися співпрацювати з ними.⁴⁵ Обидві організації були фактично знищені на початку 1950-х років.⁴⁶ Тим не менш, ім'я «Бандера» та численні похідні від нього, а саме «*бандерівці*», сьогодні, як і в Радянському Союзі 1950-х років, є переважно синонімами слів «націоналіст» або «зрадник», позначаючи людину, яка відмовляється визнавати єдність з Росією і виступає за незалежність України.⁴⁷ Хоча спадщина Бандери, ОУН і УПА, стала поштовхом до появи націоналістичних партій на політичному ландшафті України після здобуття незалежності, включно з ультранационалістичними партіями «Правий сектор» і «Азов», ці рухи залишалися вкрай маргінальними.⁴⁸ Однак їхня помітна участь у Майдані, періодичні публічні марші⁴⁹ та конфронтаційна позиція стосовно Росії, зокрема через формування військових структур, сприяли успішній стратегії ЗМІ Росії у перебільшенні їхньої ролі і зображенні українського Майдану організованою фашистами зрадою Росії.

⁴¹ Там само.

⁴² ЄСПЛ, *справа «Україна проти Росії»*, рішення Великої палати, 20958/14 та 38334/18, 16 грудня 2020 р., п. 324.

⁴³ Див., наприклад: Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія), «*Про положення Закону про освіту від 5 вересня 2017 р.*», Висновок № 902 / 2017, 11 грудня 2017 р., п. 24.

⁴⁴ ФІДН, *Східна Україна: Цивільне населення під перехресним вогнем*, жовтень 2015 р., режим доступу: https://www.fidh.org/IMG/pdf/eastern_ukraine-ld.pdf, переглянуто 15 травня 2024 р., с. 8.

⁴⁵ Див., наприклад: Сергій Плохій, «*Брама Європи. Історія України*», (2-е видання, New York: Basic Books, 2021), с. 266–267, 281.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Жак Россі, «*Довідник по ГУЛАГу: Історичний словник радянських пенітенціарних установ і термінів, пов'язаних з примусовими трудовими таборами*», Москва: «Просвет», 1991 р., режим доступу: <https://library.khpg.org/files/docs/1430850735.pdf>, переглянуто 14 травня 2024 р., с. 13.

⁴⁸ Алла Гурська, «*Ультраправі рухи та ідеологія в сучасній Україні: страшний образ проти слабкої сутності*», Барселонський центр міжнародних відносин, лютий 2016 р., режим доступу: https://www.cidob.org/es/publicaciones/serie_de_publicacion/notes_internacionales/n1_141_far_right_movements_and_ideology_in_contemporary_ukraine_formidable_image_vs_weak_essence/far_right_movements_and_ideology_in_contemporary_ukraine_formidable_image_vs_weak_essence, переглянуто 14 травня 2024 р., с. 5.

⁴⁹ Крістофер Міллер, «*Українські націоналісти влаштували смолоскипну ходу в Києві на знак створення нової ультраправої партії*», 16 жовтня 2016 р., режим доступу: <https://www.rferl.org/a/ukraine-nationalists-torchlight-march-azov-party/28053936.html>, переглянуто 10 квітня 2024 р.

⁵⁰ Микола Рябчук, «*Українці як негативне «Інше» Росії: історія замикається*», 49 *Комуністичні та посткомуністичні дослідження* (2016 р.), с. 75–85.

45. Промова Путіна 18 березня стала однією з перших зафіксованих згадок глави держави про українців як «нацистів», проте точно не останньою. У відповідь на звинувачення тодішнього президента США Барака Обами в тому, що Росія ввела війська в Україну всупереч міжнародному праву, російський президент заявив, що українські війська діяли як «нацисти», і наполягав, що українці та росіяни «є практично одним народом».⁵¹
46. Як описано більш детально нижче, ця риторика неодноразово відображалася та поширювалася в російських ЗМІ, а часом підсилювалася неправдивими або сильно перебільшеними твердженнями. На початку липня 2014 року телеканал «Первый канал» – провідна телевізійна мережа Росії, спонсорована урядом, – показав сюжет зі Слов'янська на сході України, в якому стверджувалося, що українські війська прибили 3-річного хлопчика до стовпа на міській площі, розрізали йому боки та змусили мати спостерігала, як він стікає кров'ю.⁵² Підтверджено, що репортаж був повністю сфабрикований.⁵³
47. Паралельно з подіями в Криму протягом березня та початку квітня 2014 року озброєні групи місцевих мешканців, які діяли у згоді з або під керівництвом і контролем російської розвідки та колишніх військових, зокрема Ігоря Гірка (Стрелкова), взяли під контроль ключові урядові будівлі у кількох населених пунктах на сході країни.⁵⁴ Ситуація швидко переросла в насильство: 15 квітня 2014 року український уряд оголосив про початок «Антитерористичної операції» на сході, а наприкінці квітня в.о. президента України повідомив, що Уряд частково втратив контроль над східними Донецькою та Луганською областями, оголосив, що країна знаходиться в «повній бойовій готовності», і відновив призов до збройних сил.
48. 2 травня 2014 року в Одесі 40 людей загинули в результаті пожежі в будівлі, в якій антиурядові протестувальники сховалися від учасників акції контрпротесту. Попри те, що розслідування подій в Одесі триває, і досі не встановлено жодного виконавця, Росія неодноразово називала це навмисним злочином, вчиненим «українськими націоналістами/нацистами» проти проросійських активістів. Як детально описано в Розділі VI, у російських державних ЗМІ пожежу часто називають *casus belli*, що спонукав мешканців Донбасу почати боротьбу проти нової влади.
49. З того часу на сході України вже понад шість років триває збройний конфлікт із постійним використанням важкого військового озброєння обома сторонами, зокрема в межах населених пунктів, у результаті якого загинули щонайменше 3 тис. цивільних і тисячі отримали поранення.⁵⁵ З одного боку конфлікту – збройні сили України та пов'язані з ними формування, з іншого – збройні формування так звані Донецької та Луганської народних республік (відповідно «ДНР» та «ЛНР») за підтримки Збройних сил Російської Федерації.

⁵¹ Шон Вокер, Леонід Рагозін та Метью Вівер, «Путін порівнює українські сили з нацистами та погрожує протистоянням в Арктиці», The Guardian, 29 серпня 2014 р., режим доступу:

<https://www.theguardian.com/world/2014/aug/29/putin-ukraine-forces-nazis-arctic>, переглянуто 4 березня 2024 р.

⁵² Оригінальний відеоматеріал і запис (російською мовою), режим доступу: https://www.1tv.ru/news/2014-07-12/37175-bezhenka_iz_slavyanska_vspominaet_kak_pri_ney_kaznili_malenkogo_syna_i_zhenu_opolchentsa («Первый канал», «Біженка зі Слов'янська згадує, як на її очах стратили маленького сина та дружину ополченця», 12 липня 2014 р.); The Moscow Times, «Державна служба новин звинувачується у вигадуванні історії про розп'яття дитини», 14 липня 2014 р., режим доступу:

<https://www.themoscowtimes.com/2014/07/14/state-run-news-station-accused-of-making-up-child-crucifixion-a37289>, переглянуто 4 березня 2024 р.

⁵³ Ольга Мусафірова та Вікторія Макаренко, «'Хлопчика' не було, але він живе. Хто придумав найкривавіший фейк у війні на Донбасі», «Нова газета», 15 липня 2015 р., режим доступу: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/07/15/64898-171-malchika-187-ne-bylo-no-on-zhivet>, переглянуто 15 травня 2024 р.

⁵⁴ Звіт FIDH, *виноска* 44 вище, с. 8–9.

⁵⁵ Доповідь МКС, *виноска* 26 вище, п. 276.

2. Події після повторного вторгнення Росії в Україну в 2022 році

50. 21 лютого 2022 року Російська Федерація указами президента офіційно визнала «ДНР» і «ЛНР» незалежними державами. У зверненні, озвученому того ж дня, президент Путін, зокрема, заявив, що рішення було прийнято у світлі поточних атак на громади Донбасу та «вбивства мирних жителів, блокади, жорстокого поводження з людьми, зокрема дітьми, жінками і людьми похилого віку», тоді як «так званий цивілізований світ, єдиним представником якого проголосили себе наші західні колеги, воліє цього не бачити, ніби цього жаху і **геноциду**, з якими стикаються майже 4 мільйони людей, не існує». (курсив наш).⁵⁶
51. Кілька днів потому, вранці 24 лютого 2022 року, президент Путін оголосив, що він вирішив «відповідно до статті 51 (розділ VII) Статуту ООН ... провести спеціальну військову операцію за погодженням з Радою Федерації Росії та відповідно до договорів про дружбу і взаємодопомогу з Донецькою народною республікою і Луганською народною республікою». Він уточнив, що «метою» спецоперації є «захист людей, які зазнавали насильства та **геноциду** з боку київського режиму протягом восьми років». Для досягнення цих цілей Росія проводитиме «демлітаризацію та **денацифікацію** України» (курсив наш).⁵⁷
52. Того ж дня збройні сили Росії та пов'язані з ними структури «ЛНР» і «ДНР» перетнули численні прикордонні пункти з територією України, зокрема зі сторони Білорусі, і завдали ударів із землі, повітря та моря.⁵⁸ Коментуючи у своєму щотижневому ефірі заяву Путіна про вторгнення, російський телеведучий **Дмитро Кисельов** заявив:
- «Отже, президент Путін оголосив про початок спеціальної військової операції з демлітаризації та денацифікації України як частини Європи, оскільки сама Європа не хоче цього робити. Нас не влаштує військова машина, спрямована проти Росії, нацистський поділ людей на касти, який склався в Києві. Наш історичний досвід показує, що денацифікація може бути лише примусовою, силовою, і вона може здійснюватися лише ззовні. Власне, саме це зараз і почалося. Росія взяла на себе це завдання – знову – викоринити нацизм у Європі».⁵⁹
53. 2 березня Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію під назвою «Агресія проти України», в якій «висловила найглибший жаль з приводу агресії Російської Федерації проти України в порушення статті 2 (4) Статуту» та вимагала від Росії негайно припинити застосування сили проти України та «негайно, повністю та безумовно вивести всі свої військові сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів».⁶⁰
54. 16 березня 2022 року Міжнародний суд ООН зобов'язав Російську Федерацію припинити військові операції, зазначивши у своєму наказі щодо «запиту України про вжиття тимчасових заходів», що Росія не надала жодних доказів, які б підтверджували її твердження про вчинення геноциду на

⁵⁶ Володимир Путін, «Звернення Президента Російської Федерації», Кремль, Москва, 21 лютого 2022 р., режим доступу: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>, переглянуто 8 березня 2024 р.

⁵⁷ Володимир Путін, «Звернення Президента Російської Федерації», Кремль, Москва, 24 лютого 2022 р., режим доступу: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>, переглянуто 5 березня 2024 р.

⁵⁸ Доповідь Незалежної міжнародної слідчої комісії щодо України, A/77/533, 18 жовтня 2022 р., п. 24.

⁵⁹ «Вести неділі», 27 лютого 2022 р., телеканал «Россія-1», режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387946>, переглянуто

⁶⁰ Генеральна Асамблея ООН, Резолюція «Агресія проти України», A/RES/ES-11/1, 2 березня 2022 р.

території України в період з 2014 по 2022 рік проти етнічних росіян або російськомовних осіб.⁶¹

55. Через два роки після повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) підтвердила, що внаслідок насильства, пов'язаного з конфліктом, за цей дворічний період загинули понад 10 500 українських цивільних, зокрема понад 500 дітей, і майже 20 000 зазнали поранень. Було зазначено, що фактичні цифри, ймовірно, є значно вищими.⁶² Щонайменше 155 цивільних були страчені без суду і слідства збройними силами Росії, більшість з них – чоловіки.⁶³
56. Станом на 31 жовтня 2022 року ММПЛУ задокументувала страти без суду і слідства та напади на окремих цивільних у 102 селах і містах Київської, Чернігівської та Сумської областей, скоєні в період з 24 лютого по 6 квітня 2022 року. Дії, про які йдеться, були вчинені збройними силами Росії, які контролювали ці території, і призвели до загибелі щонайменше 440 цивільних.⁶⁴ Значна кількість тіл мала ознаки насильницької смерті. Наприклад, у місті Буча (Київська область), яке було під контролем російських військ з 5 по 30 березня 2022 року, вбивств було особливо багато. Станом на 31 жовтня 2022 року УВКПЛ задокументувало вбивства 73 цивільних лише в Бучі.⁶⁵ Місія також задокументувала численні страти без суду і слідства в місцях ув'язнення та «на місці подій» в Чернігівській та Сумській областях.⁶⁶ Вбивствам часом передували розпитування у місцевих про місце перебування «нацистів». У Бучі російські військові увірвалися в будинок на вулиці Яблунській. У мешканців відібрали телефони, обшукали будинок і запитали: «Де фашисти?», після чого вбили 40-річного цивільного.⁶⁷ Під час іншого інциденту в Бучі солдати звинуватили чоловіка в тому, що він «бандерівець», а згодом стратили.⁶⁸
57. Того самого дня, коли 3 квітня 2022 року в Бучі виявили тіла десятків убитих українців, в одному з найпопулярніших ЗМІ, «РИА Новости», з'явилася стаття російського оглядача Тимофія Сергєйцева «Що Росії робити з Україною?».⁶⁹ У статті повторювалося, що український націоналізм є нацистським рухом, який необхідно викоринити, і що Українська держава не може далі існувати як суверенна. Він закликав до «перевиховання» «значної частини народних мас [простих українців], які є пасивними нацистами, пособниками нацизму», через програму

⁶¹ Міжнародний суд, *позов України проти Російської Федерації*, Звинувачення у геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, Наказ, 16 березня 2022 р., режим доступу: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>, переглянуто 6 березня 2024 р.

УВКПЛ, «Дворічний звіт. Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних з 24 лютого 2022 року», лютий 2024 р., режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-02/two-year-update-protection-civilians-impact-hostilities-civilians-24.pdf>, переглянуто 15 травня 2024 р.

⁶³ Там само.

⁶⁴ УВКПЛ, «Вбивства цивільних осіб: страти без суду і слідства та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну», 7 грудня 2022 р., режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2022/2022-12-07-ONCHR-Thematic-Report-Killings-EN.pdf>, переглянуто 15 травня 2024 р., п. 3.

⁶⁵ Там само, п. 30. Див. також статтю Юсура Аль-Хлоу, Маші Фроляк, Дмитра Хавіна, Крістофа Кеттля, Гейлі Вілліс, Александра Кардія, Наталі Рено та Мелакі Браун, «Знято на камеру, відстежено за телефоном: Російський військовий підрозділ, який вбив десятки людей у Бучі», *The New York Times*, 22 грудня 2022 р., режим доступу: <https://www.nytimes.com/video/world/europe/10000008299178/ukraine-bucha-russia-massacre-video.html>, переглянуто 8 березня 2024 р.

⁶⁶ Там само, пп. 37–60.

⁶⁷ Там само, п. 103 а.

⁶⁸ Там само, п. 34.

⁶⁹ Тимофій Сергєйцев, «Що Росії робити з Україною?», «РИА Новости», 3 квітня 2022 р., режим доступу: <https://web.archive.org/web/20220403060102/https://ria.ru/20220403/ukraine-1781469605.html>, переглянуто 11 квітня 2024 р.

«ідеологічних репресій» та «жорсткої цензури: не лише в політичній сфері, але обов'язково й у культурно-освітній сфері теж». Автор пояснив, що «денацифікація незмінно означатиме деукраїнізацію – знищення того, що було розпочато радянським режимом як штучне насадження етнічної складової самоідентифікації населення територій колишньої історичної *Малоросії* та *Новоросії*». У статті провина за так звану «нацифікацію» України покладається безпосередньо на США та Європу. Зокрема, йдеться про те, що «Колективний Захід є архітектором, джерелом і спонсором українського нацизму, а західноукраїнські бандерівці та їхня «колективна пам'ять» – лише один із інструментів нацифікації України. Укронацизм несе більшу, а не меншу загрозу для світу і Росії, ніж німецький нацизм гітлерівської марки».

58. 5 жовтня 2022 року президент Путін підписав чотири закони про включення частин Луганської, Донецької, Херсонської та Запорізької областей України до складу Російської Федерації на основі так званих референдумів, проведених у вересні 2022 року на окупованих територіях України.⁷⁰ У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 12 жовтня 2022 року під назвою «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» 143 держави-члени ООН засудили «організацію Російською Федерацією незаконних так званих референдумів у регіонах у межах міжнародно визнаних кордонів України та спроби незаконної анексії Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької областей», і заявили, що ці дії не мають законної сили у контексті міжнародного права.⁷¹
59. На окупованих російськими та пов'язаними з ними збройними формуваннями територіях України, зокрема в Луганській, Донецькій, Херсонській та Запорізькій областях, представники окупаційної влади ходили від дому до дому, вимагаючи здати «нацистів» і «бандерівців»⁷² та встановлювала «фільтраційні пункти» з метою перевірки та затримання осіб, підозрюваних у симпатіях до Збройних сил України чи просто в демонстрації лояльності до української держави дописами та вподобаннями у соціальних мережах.⁷³ Так звана практика «фільтрації» призвела до тисяч свавільних затримань, нелюдського поводження, катувань і подальшої депортації українських цивільних на інші окуповані території України чи

⁷⁰ Державна дума, «Президент РФ підписав закони про входження до складу Росії ДНР, ЛНР, Запорізької та Херсонської областей», 5 жовтня 2022 р., режим доступу: <http://duma.gov.ru/news/55420/>, переглянуто 11 квітня 2022 р.

⁷¹ Генеральна Асамблея ООН, Резолюція «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН», A/RES/ES-11/4, 12 жовтень 2022 р.

⁷² Ізабель Хуршудян та Майкл Робінсон Чавес, «Українські селяни розказують про жорстоку російську окупацію», The Washington Post, 4 квітня 2022 р., режим доступу:

<https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2022/russian-soldiers-beat-torture-ukrainian-villagers/>, переглянуто 8 березня 2024 р.; див. також статтю Харківської правозахисної групи «Жахливі умови та катування в російському фільтраційному таборі «гетто» для мешканців Маріуполя», 11 травня 2022 р., режим доступу: <https://khrpg.org/en/1608810538>, переглянуто 8 березня 2024 р.; Human Rights Watch, «Україна: російські війська залишили після себе у Бучі смерть та руйнування – збереження доказів має вирішальне значення для судового переслідування за військові злочини» 21 квітня 2022 р., режим доступу:

⁷³ Див., наприклад, Євген Захаров, «Російсько-українська війна: що таке фільтрація?», Kharkiv Human Rights Protection Group, 1 березня 2024 р., режим доступу: <https://khrpg.org/en/1608813448>, переглянуто 31 травня 2024 р.; Центр прав людини Американської асоціації юристів, Центр громадянських свобод і фонд «Вільна Росія», «Війна Росії в Україні: фільтрація та примусове переселення цивільного населення є грубими порушеннями міжнародного права», вересень 2023 р., режим доступу:

<https://thinktank.4freerussia.org/wp-content/uploads/2023/09/report-russias-war-in-ukraine.pdf>, переглянуто 31 травня 2024 р.; Human Rights Watch, «„У нас не було вибору“: «Фільтрація» та злочин у формі примусового переміщення українських цивільних до Росії», 1 вересня 2022 р., режим доступу: <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians><https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians>

до Росії.⁷⁴ УВКПЛ задокументувало 864 випадки свавільного затримання збройними силами Росії в період з 24 лютого 2022 року по 23 травня 2023 року в Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Одеській областях, на острові Зміїний, і в Криму.⁷⁵ Серед затриманих осіб були громадські активісти, працівники гуманітарної сфери та лідери місцевих громад, а також особи, які «дійсно мали або підозрювалися у проукраїнських поглядах або причетності до українських політичних організацій, зокрема особи, які мирно протестували проти російської окупації в громадських місцях або через соціальні мережі, люди, у яких виявлено патріотичну літературу чи українську державну символіку, а також особи, наприклад, з татуваннями, які вважалися «патріотичними».⁷⁶

60. Ці зловживання часто ставили на меті нав'язати російську систему управління замість української на окупованих територіях України з метою викорінення української ідентичності на новоприєднаних територіях.⁷⁷ Якщо місцеві посадовці відмовлялися співпрацювати, їх стимулювали до цього, чинили на них тиск, погрожували їм насильством або, в деяких випадках, свавільно їх затримували, піддавали жорсткому поводженню або катуванням.⁷⁸ В одному випадку в Херсонській області російська влада спочатку затримала сільського голову, який відмовився співпрацювати з фактичною владою, а потім його утримували чотири дні, протягом яких допитували, били, застосовували електричний струм, погрожували розстрілом, і звинуватили в тому, що він «нацист» через його відмову співпрацювати.⁷⁹
61. На окупованих територіях України Міністерство освіти Росії запровадило навчальну програму, в якій Україну не представлено як незалежну та самостійну країну. В одному підручнику з історії говорилося, що в 2014 році в Україні «до влади прийшла хунта» і що сучасна Україна є «ультранационалістичною державою».⁸⁰ На деяких окупованих територіях окупаційна влада оголосила про заборону будь-якої «неонацистської» символіки, включно з синьо-жовтим прапором України.⁸¹
62. Численні особи піддавалися сексуальному та гендерному насильству (СГН) як формі покарання за свої проукраїнські погляди. Одна з потерпілих свідчила Слідчій комісії ООН щодо України, що у вересні 2022 року троє російських військових прийшли до неї додому в селі на Херсонщині та наказали їй прослідкувати за ними до будинку, який вони використовували як свою базу. Там один солдат сказав їй: «Ми обов'язково покажемо тобі, що відбувається з нацистами та фанатами української армії, такими як ти». Її били та застосовували електрошок. Потім двоє солдатів по черзі гвалтували її. За словами потерпілої, це тривало годинами.⁸²

⁷⁴ Цей термін стосується процесу перевірок безпеки та збору персональних даних, під час якого багато цивільних осіб були свавільно затримані російською владою на період від кількох днів до кількох місяців. УВКПЛ, «Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки: 22 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року», 20 березня 2024 р., режим доступу:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/2024-03-20-OHCHR-Report-Occupation-Aftermath-en.pdf>, переглянуто 15 травня 2024 р., п. 44.

⁷⁵ УВКПЛ, «Затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, 24 лютого 2022 року – 23 травня 2023 року», 27 червня 2023 р., режим доступу:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-06/2023-06-27-Ukraine-thematic-report-detention-ENG.pdf>, переглянуто 8 березня 2024 р.

⁷⁶ Там само, п. 52.

⁷⁷ Доповідь УВКПЛ, *виноска* 74 вніще, пп. 81–87.

⁷⁸ Там само, п. 85.

⁷⁹ Там само, п. 86.

⁸⁰ Там само, п. 131.

⁸¹ Там само, п. 138.

⁸² Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, А/НRC/55/66, 15 березня 2024 р., режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-55-66-aev.pdf>, переглянуто 18 березня 2024 р., п. 91.

63. УВКПЛА задокументувало той факт, що понад 100 цивільних осіб загинули після того, як їх затримала російська влада з 24 лютого 2022 року, зокрема внаслідок страти, поранень, отриманих під час катувань, нелюдських умов утримання або відсутності медичної допомоги.⁸³ У місцях несвободи цивільних часто звинувачували в тому, що вони «нацисти», «фашисти» чи «бандерівці», або запитували про місце перебування останніх, їх піддавали тривалому утриманню, побиттю, примусовому роздягання, ураження електричним струмом та іншим формам приниження, жорстокого поводження та катувань під час допитів.⁸⁴ Один із тих, хто вижив, пригадав, що бачив у кутку кімнати для допитів бити/палицю, прикрашену наліпками з написом «денацифікація».⁸⁵ УВКПЛА задокументувало «паттерни широко застосованих катувань і жорстокого поводження в місцях несвободи».⁸⁶ В одному звіті було отримано свідчення потерпілих або свідків щодо поводження зі 171 цивільним затриманим і було встановлено, що 90 відсотків із них зазнали катувань або жорстокого поводження. Як зазначила Спеціальна доповідачка ООН з питань катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, «ці жахливі дії не вбачаються ані рідкісними, ані випадковими, а скоріше організованими в рамках державної політики для залякування, прищеплення страху, покарання або отримання інформації та зізнань».⁸⁷
64. Під час свого візиту в Україну у вересні 2023 року Спеціальна доповідачка ООН з питань катувань опитала українських цивільних та військовополонених (полонених), які повернулися в Україну з місць ув'язнення російською владою.⁸⁸ Вони показали, що їх били, застосовували електричні заряди до вух і статевих органів, імітували страти під дулом пістолета та симулювали утоплення.⁸⁹ Їй розказували про людей, яких змушували ставати у незручні пози, погрожували згвалтуванням чи смертю або знімали на відео примусові зізнання у злочинах чи вірності Україні. Опитані також розповідали про жахливі та часто жорстокі умови утримання, про те, як їх погано годували та тримали на холоді.⁹⁰ Спеціальна доповідачка зазначила, що підтверджена повідомленнями повторювана, одноманітна поведінка військовослужбовців російської армії по відношенню до українських цивільних і військовополонених у низці тимчасово окупованих міст і регіонів є послідовною схемою, яка свідчить про те, що це є елементом державної політики.⁹¹
65. З початку окупації Росією територій України після повторного вторгнення в Україну в лютому 2022 року збройні сили Росії та пов'язані структури депортували тисячі

⁸³ УВКПЛА, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 серпня – 30 листопада 2023 року, 12 грудня 2023 р., режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-12/23-12-12-ОНЧР-37th-periodic-report-ukraine-en.pdf>, переглянуто 11 березня 2024 р., п. 51.

⁸⁴ БДПЛА ОБСЄ, Четвертий проміжний звіт щодо виявлених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні, 12 грудня 2023 р., п. 63; Доповідь УВКПЛА, *виноска* 74 вище, п. 142; Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, А/78/540, 19 жовтня 2023 р., режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-AEV.pdf>, переглянуто 11 березня 2024 р., п. 67; DIGNITY, «Дев'ять кіл пекла»: місяць тримання під вартою в Україні під російською окупацією, березень 2022 року – грудень 2022 року (2023 р.)», режим доступу: <https://dignity.dk/wp-content/uploads/42-Nine-circles-of-hell.pdf>, переглянуто 8 березня 2024 р., с. 16; HRW Report «У нас не було вибору», *виноска* 73 вище.

⁸⁵ БДПЛА ОБСЄ, Четвертий проміжний звіт, *виноска* 84 вище, п. 71.

⁸⁶ Доповідь УВКПЛА, *виноска* 74 вище, п. 40.

⁸⁷ Спеціальна доповідачка ООН з питань катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, «Війна Росії в Україні – синонім катувань», 10 вересня 2023 р., режим доступу:

<https://ukraine.un.org/en/245333-russia's-war-ukraine-synonymous-torture-un-expert>, переглянуто 15 травня 2024 р.

⁸⁸ УВКПЛА, Візит до України – Звіт Спеціальної доповідачки з катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, А/HRC/55/52/Add.1, 15 лютого 2024р., режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/ahrc5552add1-visit-ukraine-report-special-rapporteur-torture-and-other>, переглянуто 15 травня 2024 р., пп. 35–36.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само, п. 41.

⁹¹ Там само, п. 46.

українських дітей на російську чи контрольовану Росією територію.^{93 93} За даними російських офіційних джерел, з лютого 2022 року по лютий 2023 року на територію Російської Федерації прибуло понад 738 тисяч дітей, українська влада називає цифри від 150 до 300 тисяч.⁹³ російська влада стверджує, що ці переміщення проводилися з міркувань безпеки і часто для тимчасового перебування в так званих таборах відпочинку. Однак Слідча комісія ООН щодо України задокументувала щонайменше 30 випадків переміщення дітей на територію Російської Федерації з окупованих територій України без письмової згоди батьків або опікунів і з явною метою утримання протягом тривалого часу або назавжди, зокрема шляхом влаштування в російські прийомні сім'ї та/або надання їм російського громадянства.⁹⁴ 17 березня 2023 року Палата досудового провадження II МКС видала ордери на арешт Президента Путіна та Уповноваженої Президента Російської Федерації з прав дитини Марії Львової-Белової, знайшовши «розумні підстави» вважати, що кожен з підозрюваних несе відповідальність за військовий злочин незаконної депортації населення та незаконного переміщення дітей з окупованих територій України до Російської Федерації.⁹⁵

66. Що стосується ведення бойових дій, то удари Збройних сил Росії серйозно пошкодили та знищили критично важливу інфраструктуру України. Упродовж кількох місяців, починаючи з 10 жовтня 2022 року, російські ракети та дрони-камікадзе завдавали шкоди пов'язаній із енергетикою інфраструктурі та руйнували її по всій країні, створюючи значні труднощі для цивільного населення через перебої з електропостачанням та опаленням.⁹⁶ 8 грудня 2022 року президент Росії Володимир Путін публічно визнав, що удари Росії були навмисно спрямовані проти енергетичної інфраструктури України, натякнувши, що Росія не припинить завдавати ударів по електростанціях та інших енергетичних об'єктах по всій Україні.⁹⁷ 5 березня 2024 року Суд видав ордери на арешт двох високопоставлених російських військових, генерал-лейтенанта Збройних сил Російської Федерації Сергія Кобилаша та адмірала Військово-морського флоту Російської Федерації Віктора Соколова. Їх звинувачують у воєнних злочинах у формі нападів на цивільні цілі та цивільних осіб, а також у злочині проти людяності у формі вчинення нелюдських діянь.⁹⁸

⁹² БДПЛА ОБСЄ, Московський механізм, Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації, 28 квітня 2023 р., режим доступу: https://www.osce.org/files/fZdocuments/7Z7/542751_1.pdf, переглянуто 11 березня 2024 р., п. 12.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, *виноска* 84 вище, пп. 90–99.

⁹⁵ Пресреліз МКС, «Ситуація в Україні: судді МКС видають ордери на арешт Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Белової», 17 березня 2023 р., режим доступу:

<https://www.icc-cri.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>, переглянуто 11 березня 2024 р.

⁹⁶ ФІДН, «Україна: атаки Росії на енергетичну інфраструктуру порушують міжнародне гуманітарне право, 23 грудня 2022 р.», режим доступу: <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/ukraine/russia-attacks-against-energy-infrastructure-ukraine>, переглянуто 8 березня 2024 р.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Пресреліз МКС, «Ситуація в Україні: судді МКС видають ордери на арешт Сергія Івановича Кобилаша та Віктора Миколайовича Соколова», 5 березня 2024 р., режим доступу: <https://www.icc-cri.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and>, переглянуто 8 березня 2024 р.

8. Роль риторики у війні в Україні

1. Підготовка декорацій: створення атмосфери дискримінаційної ненависті до України/українців перед повторним вторгненням у 2022 році за допомогою «історичного фреймування» та маніпулювання історичною пам'яттю

67. Під час перебування Володимира Путіна на посаді президента і особливо після анексії Криму та початку збройного конфлікту на сході України в 2014 році Росія намагалася створити ідеологічну та риторичну основу для територіального захоплення всієї України або її частини. Цього вдалося досягти передусім завдяки використанню «політики пам'яті» про радянське минуле та «історичного фреймування» війни в Україні як продовження чи повторення кампанії Радянського Союзу з визволення від нацистського фашизму під час Другої світової війни, що заклало підґрунтя для так званої «денацифікації» України.⁹⁹ Цей наратив масово поширювався як серед внутрішньої, так і серед іноземної аудиторії.
68. «Політика пам'яті» передбачає спонсоровані державою підходи до формування колективної пам'яті про минулі травматичні події шляхом увічнення тенденційних історичних наративів для виправдання поточної політики.¹⁰⁰ Навмисне маніпулювання історичною пам'яттю та формування й поширення історичних наративів може бути досягнуто частково через «історичне фреймування», коли ЗМІ вкладають сучасні події в рамку історичного прецеденту шляхом змішування теперішнього з минулим.¹⁰¹ «Історичне фреймування» розглядається як невід'ємна частина «політики пам'яті» в Росії, оскільки майже всі засоби масової інформації належать урядові або контролюються ним в інший спосіб.¹⁰²
69. Шляхом застосування «політики пам'яті», включно з використанням «історичного фреймування», російська влада намагалася усталити офіційний наратив щодо війни в Україні з такими його основними елементами:
- могутня і відроджена Росія, яка є державою-наступницею Радянського Союзу-переможця, йде праведним шляхом продовження боротьби з фашизмом, яку вона розпочала під час Другої світової війни;
 - Україна – це штучне утворення, яке історично сформувалося на значній частині території, які «належать» Росії, а українці – насправді росіяни, з єдиною історією, менталітетом і культурою;
 - Захід маніпулював Україною, щоб перетворити її на глибоко антагоністичне Росії утворення, що прагне до вступу до НАТО;
 - Україна, яка приєднується до західних цінностей і прагне власного самовизначення, а також українці, які прагнуть до створення української нації, відокремленої від російської, є «бандерівцями» або «нацистами»; та
 - потрібно «звільнити» Україну від нав'язаного Заходом нацизму та від «нацистів».

⁹⁹ Джейд Макглін, *«Творці пам'яті: політика минулого у путінській Росії»*, Bloomsbury Academic, 2023, с. 51.

¹⁰⁰ Ілля Нузов, *«Динаміка колективної пам'яті в українській кризі: перспектива правосуддя перехідного періоду»*, 11 International Journal of Transitional Justice, 2017 р., с. 132–153, с. 138.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² ОЕСР, *«Дезінформація та загарбницька війна Росії проти України: загрози та реакція уряду»*, 3 листопада 2022 р., режим доступу: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/disinformation-and-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-37186bde/>, переглянуто 21 березня 2024 р.

а. Використання політики історичної пам'яті для створення образу ворога і заперечення української державності

70. Протягом перших двох термінів перебування Путіна на посаді президента він почав висувати політику історичної пам'яті на перший план широкого спектру завдань внутрішньої та зовнішньої політики. Ця стратегія була відповіддю на відхід кількох колишніх радянських держав із самопроголошеної сфери впливу Росії під час так званих «кольорових революцій» у Грузії (2003 р.), Україні (2004 р.) та Киргизстані (2005 р.), а також посилене впровадження заходів правосуддя перехідного періоду щодо засудження та подолання радянського минулого цими та іншими колишніми радянськими державами і сателітами, зокрема Україною.
71. Політика історичної пам'яті може мати важливий вплив на міжнародний мир і безпеку. Цей зв'язок залежить від того, як колективна пам'ять нації про минулі події-катаклізми формується та виражається історичними наративами.¹⁰³ У тому, що стосується зовнішньої політики, держави з нестабільною ідентичністю після зміни режиму, як-от після розпаду Радянського Союзу, часто шукають способів забезпечити нову державну ідентичність шляхом узгодження історичних наративів зі своїми інтересами та відносинами на міжнародній арені.¹⁰⁴ Отже, історичні наративи відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та безперервності перебування держави в глобальному порядку, і держави можуть різко реагувати, якщо відчують, що інші держави загрожують їхньому баченню минулого, неправильно його розуміють або нападають на нього. У таких випадках вони можуть вдатися до так званих заходів «мнемонічної безпеки», таких як закони про історичну пам'ять, а в екстремальних випадках – і до фізичної сили.¹⁰⁵
72. У Росії державна політика історичної пам'яті з самого початку правління Путіна була зосереджена на колективній пам'яті про перемогу Радянського Союзу у Другій світовій війні, «Великій Вітчизняній війні», як її називають у Росії. Президент Путін і його найближче оточення, люди, які прийшли в пострадянську політику з владних структур радянської доби, скористалися мобілізувальним потенціалом радянської перемоги, щоб легітимізувати себе та консолідувати росіян навколо героїчної колективної ідентичності. Ця колективна ідентичність ґрунтується на зображенні СРСР як справедливої та героїчної держави, яка ліквідувала нацизм під час Великої Вітчизняної війни. Відповідно до основного історичного наративу, що пропонується державою, Росію зображується як держава-наступниця СРСР, яка успадкувала свою домінуючу роль у пост-ялтинському світовому порядку та визвольну місію, і чий власні злочини були незначними або певним чином виправданими.¹⁰⁶ Як спадкоємиця Радянського Союзу, згідно з офіційним наративом, Росія продовжує вічну боротьбу з нацизмом всюди, включно з Україною.¹⁰⁷ Цей наратив відкидає будь-які внутрішні чи зовнішні спроби зобразити Радянський Союз як фундаментально репресивну державу, агресора чи державу-окупанта, відповідальну за міжнародні злочини, як-от штучний голод українців під час Голодомору 1932–1933 рр., депортації литовців, латишів, поляків, чеченців і

¹⁰³ Див., наприклад, Brent Дж. Стіл, «Онтологічна безпека в міжнародних відносинах: самоідентичність та стан міжнародних відносин», Routledge, 2008 р.

¹⁰⁴ Марія Мелксоо, «Пам'ять треба захищати»: поза політикою мнемонічної безпеки», 46 *Security Dialogue* (2015 р.) 221–237.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Микола Копосов, «Єдина можлива ідеологія: націоналізація історії в путінській Росії», 24 *Journal of Genocide Research*, 2022 р., 205–215, с. 211.

¹⁰⁷ Ілля Нузов, «Пропаганда стає законодавством: російські закони про пам'ять виправдовують агресію проти України», 20 *Journal of International Criminal Justice*, 2022 р., 805–818, режим доступу: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac052>, переглянуто 16 травня 2024 р., с. 813.

¹⁰⁸ Вони ретельно задокументовані, зокрема, у книзі Тімоті Снайдера «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіном», Basic Books, 2010.

73. Наступництво із Радянським Союзом, святість радянської перемоги у Другій світовій війні та державна монополія на історію – усе це входить до основ сьогоденної політичної системи Росії.¹⁰⁹ Дійсно, у 2020 році офіційний історичний наратив був закріплений у Конституції Росії. Відповідно до низки конституційних поправок Російська Федерація проголошується « правонаступницею » Радянського Союзу (стаття 67.1 § 1); проголошується, що Російська Федерація « шанує пам'ять захисників Батьківщини » і « охороняє історичну правду » (стаття 67.1 § 3); попереджається, що « не допускається применшення значення героїзму народу у захисті Батьківщини » (стаття 67.1 § 3); та уряду доручається « виховувати патріотизм у дітей » (стаття 67.1 § 4).¹¹⁰
74. Навпаки, українське пострадянське націтворення зосереджувалося на зображенні України як жертви радянської агресії. У 2006 році, за часів президентства Віктора Ющенка, Верховна Рада України прийняла декларативний закон про історичну пам'ять, яким Голодомор було визнано радянським геноцидом проти українського народу,¹¹¹ а в 2010 році Ющенко вшанував Степана Бандеру, присвоївши йому посмертно державну відзнаку « Герой України ». ¹¹² У 2014 році Україна скинула проросійського президента Віктора Януковича, який, серед іншого, скасував орден « Герой України », присвоєний Ющенком, і відтоді переважає історичний наратив про жертви та героїчну боротьбу України проти російського та радянського імперіалізму.¹¹³
75. Українська мнемополітика була сприйнята Росією як глибоко образлива спроба спотворити історію. У 2007 році, після заяви України про плани відзначення 75-ї річниці Голодомору, Міністерство закордонних справ Росії оголосило, що оскільки « деякі іноземні партнери намагаються перетворити історію на інструмент політико-ідеологічного протистояння », « завдання Росії з відстоювання історичної правди і послідовної протидії політизації історичної тематики стає пріоритетом нашої зовнішньої політики ». ¹¹⁴ З 2014 року історична пам'ять стала однією з головних проблем національної безпеки Росії. У Воєнній доктрині Росії 2014 року¹¹⁵, а також у Стратегії національної безпеки 2015 та 2021 років йдеться про необхідність протидії спробам « фальсифікації історії », посиляючись на необхідність захисту історичної пам'яті як стратегічного пріоритету безпеки нації.¹¹⁶
76. російська влада вжила низку політичних заходів, зокрема законодавчих, для відбілювання радянських злочинів та захисту недоторканності « Великої перемоги ». Ці закони й історичний наратив, який вони допомагають розширити, сприяли агресії Росії, шляхом усталення хибного риторичного ототожнення війни, яку зараз веде Росія в Україні, з прагненням Радянського Союзу звільнити європейські території, окуповані нацистською Німеччиною.¹¹⁷
77. З 2014 року до моменту повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022 року Росія прийняла до п'яти « законів пам'яті » – точне їх число залежить від того, як визначати такі законодавчі акти. Центральний

¹⁰⁹ ФІДН, « Росія: злочини проти історії », червень 2021 р., режим доступу: https://www.fidh.org/IMG/pdf/russie-_pad-uk- web.pdf, переглянуто 26 березня 2024 р., п. 3.

¹¹⁰ Офіційна версія Конституції Російської Федерації російською мовою, режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202007040001>.

¹¹¹ Закон України « Про Голодомор 1932-1933 років в Україні » № 376-V від 28 листопада 2006 р.

² Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода, « Ющенко присвоїв звання героя контрверсійному українському націоналісту », 22 січня 2010 р., режим доступу:

https://www.rferl.org/a/Yushchenko_Grants_Hero_Status_To_Controversial_Ukrainian_Nationalist/1937123.html,

¹¹³ Нузов, *виноска* 107 вище, с. 815.

¹¹⁴ « РІА Новості », « МЗС Росії має намір протидіяти спробам фальшування історії », 26 березня 2008 р., режим доступу: <https://ria.ru/20080326/102308078.html>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹¹⁵ Військова доктрина Російської Федерації, 30 грудня 2014 р., режим доступу:

<https://rg.ru/documents/2014/12/30/doktrina-dok.html>, переглянуто 31 травня 2024 р.

¹¹⁶ Президент Росії, « Указ Президента Російської Федерації від 02.07.2021 р. № 400 », Кремль, 2 липня 2021 р., режим доступу: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹¹⁷ Нузов, *виноска* 107 вище, с. 809.

цієї законодавчої бази, що стрімко розвивається, – стаття 354.1 Кримінального кодексу («Реабілітація нацизму»), яка була прийнята в травні 2014 року, відразу після анексії Криму Росією. Крім іншого, цей закон передбачає кримінальну відповідальність за поширення завідомо неправдивих відомостей про діяльність Радянського Союзу в роки Другої світової війни та «наругу над пам'яттю захисників Батьківщини або приниження честі та гідності ветеранів Великої Вітчизняної війни». російська влада використала статтю 354.1 для судового переслідування тих, хто публічно розкриває факти про злочини Радянського Союзу під час Другої світової війни, такі як союз Радянського Союзу з нацистською Німеччиною для нападу та анексії Польщі та країн Балтії,¹¹⁸ і тих, хто сьогодні порівнює дії Збройних сил Росії зі злествами нацистської Німеччини.

78. Іншим законом забороняється «пропаганда або публічна демонстрація нацистської атрибутики або символіки», включно з ОУН і ОПА.¹¹⁹ З березня 2022 року суди в Криму засудили 84 людини (54 чоловіка і 30 жінок) за «демонстрацію нацистської символіки або прояв неповаги до російської держави».¹²⁰ У 70 відсотках справ, пов'язаних із звинуваченнями у «демонстрації нацистської символіки», осіб було притягнуто до відповідальності за висловлення проукраїнських поглядів або демонстрацію української символіки, як-от розміщення в соціальних мережах зображень із гербом української держави чи спів українських пісень.¹²¹
79. У січні 2021 року президент Путін офіційно закликав Державну думу ухвалити закон про заборону публічних заяв, які ототожнюють роль СРСР і фашистської Німеччини під час Другої світової війни, і відповідний законопроект був поданий у травні 2021 року.¹²² Співавтор закону, який набрав чинності у квітні 2022 року, депутат від керівної партії «Єдина Росія» Олена Ямпольська пояснила цей захід відповіддю на нещодавні спроби України, Польщі та країн Балтії «очорнити історію» Другої світової та Великої Вітчизняної воєн і, відповідно, збройні сили Росії, які борються за денацифікацію України.¹²³ Отже, на думку російських законодавців, будь-яка спроба оскаржити священну перемогу чи позитивний імідж Радянського Союзу загалом є відсутністю патріотизму і дискредитує «СВО». Це працює і навпаки: дискредитація «СВО» є наклепом на Велику Вітчизняну війну. Ототожнення Радянського Союзу з нацистською Німеччиною, отже, підриває пропаганду «СВО» як свого роду неорадянської визвольної кампанії, що було вирішальним для риторичного виправдання Росією «СВО» як процесу «денацифікації».¹²⁴
80. Офіційний наратив був сформований не лише через законодавство. Державна пропаганда також просувалася через створення державних інституцій, впровадження офіційної історії в школах і постійні напади на істориків, неурядові організації та журналістів усередині Росії, які працюють у сфері вивчення історичної пам'яті радянського минулого, зокрема на лауреата Нобелівської премії НУО «Меморіал» та історика Юрія Дмитрієва.¹²⁵ У 2009 році тодішній президент Дмитро Медведєв створив Комісію при президенті РФ з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії. І хоча пізніше її було

¹¹⁸ Гліб Богуш та Ілля Нузов, «Верховний суд Росії переписує історію Другої світової війни», ЕЈІЛ: Talk! Блог Європейського журналу міжнародного права, 28 жовтня 2016 р., режим доступу: www.ejiltalk.org/russias-supreme-court-rewrites-history-of-the-second-world-war, переглянуто 27 березня 2024 р.

¹¹⁹ Кодекс про адміністративні правопорушення Російської Федерації, ст. 20.3 1) та (3).

¹²⁰ УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року, 26 березня 2024 р., режим доступу: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-03/2024-03-26%20ОНСНР%2038th%20Periodic%20Report.pdf>, переглянуто 27 березня 2024 р., п. 86.

¹²¹ Там само.

¹²² Законопроект № 963440-7 про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації, режим доступу: <https://sozd.duma.gov.ru/bill/963440-7>, переглянуто 2 листопада 2022 р.

¹²³ Державна Дума, Пресреліз: «Вводиться покарання за ототожнення дій СРСР та нацистської Німеччини», 6 квітня 2022 р., режим доступу: <http://duma.gov.ru/news/53971/>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹²⁴ Нузов, *виноска* 107 вище, с. 816.

¹²⁵ Вичерпну інформацію про ці акти переслідування див. у Звіті ФІДН, *виноска* 109 вище.

на її місце прийшло російське військово-історичне товариство (РВІТ), фінансована державою установа, завдання якої включали «протидію спробам викривлення» воєнної історії Росії та «виховання патріотизму». У листопаді 2020 року РВІТ провело конференцію, головним завданням якої було заперечення відповідальності Радянського Союзу за розстріл польських військовополонених у Катині. У 2012 році великі державні університети та медіакомпанії, серед яких Всеросійська державна телевізійна і радіомовна компанія (*Всероссийская государственная телевизионная и радиовещательная компания*, «ВГТРК»), створили російське історичне товариство (РІТ). З самого початку РІТ очолював голова Служби зовнішньої розвідки Сергій Нарішкін, який доручив установі плекати «незмінні цінності патріотизму, громадянської свідомості та високоморального служіння державі».¹²⁶

б. Заяви та офіційні висловлювання посадових осіб найвищого рівня

81. Політика історичної пам'яті супроводжувалася дедалі частішими заявами президента Путіна напередодні повномасштабного вторгнення про те, що він не вважає Україну окремою країною, а українців – окремим народом з правом на самовизначення. Починаючи приблизно з 2008 року, Путін кілька разів зазначав, що Україна була штучно створеним у радянський період утворенням, яке сформувалося з територій, подарованих їй Росією, Польщею та іншими державами з довшою історією незалежної державності, що свідчить про те, що велика частина України – це фактично Росія. Одного разу він нарікав, що Радянський Союз подарував Україні Крим,¹²⁷ «цитадель російської духовності», «як мішок картоплі».¹²⁸ У багатьох інших випадках, зокрема у своїй квазінауковій публікації під промовистою назвою «Про історичну єдність росіян та українців», Путін висловив думку про те, що «росіяни та українці були одним народом – єдиним цілим», зі спільною історією та «ментальністю»¹²⁹.
82. Ці тези повторюють інші впливові представники російської політичної еліти. Колишній радник президента Владислав Сурков, якого часом називають головним ідеологом Кремля і якому приписують винахід терміну «суверенна демократія» для опису російського авторитаризму, у 2020 році зазначив: «України немає. Є українство. Тобто специфічний розлад розуму. Дивним чином доведене до крайніх ступенів захоплення етнографією. Таке криваве красназнавство. Сумбур замість держави. Борщ, Бандера, бандура є. А нації немає. Брошура «Самостійна Україна» є, а України немає. Питання лише в тому, чи України вже немає, чи її досі немає?».¹³⁰
83. Паралельно президент Путін ставав дедалі більше стурбованим виявленням і знищенням сучасних нацистських «колабораціоністів» у Росії чи деінде. У статті для видання *The National Interest* під назвою «Справжні уроки 75-ої річниці Другої світової війни» він представив Радянський Союз як рятувальника «всього світу» і, посилаючись на офіційні заяви ЄС і деяких колишніх радянських держав із засудженням злочинів Радянського Союзу та нацистської Німеччини,¹³¹ скаржився на спроби «ототожнити визволителів з окупантами», вважаючи їх «зрадою ідеалів, які об'єднали

¹²⁶ Звіт ФІДН, виноска 109 вище, пп. 94–99.

¹²⁷ Засідання Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», 24 жовтня 2014 р., режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>, переглянуто 27 березня 2024 р.

¹²⁸ Засідання Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», 19 вересня 2013 р., режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/19243>, переглянуто 25 березня 2024 р.

¹²⁹ Володимир Путін, «Про історичну єдність росіян та українців», Кремль, 12 липня 2021 р., режим доступу: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>, переглянуто 25 березня 2024 р.

¹³⁰ Інтерв'ю Олексія Чеснакова з Владиславом Сурковим, «Сурков: Мені цікаво діяти проти реальності», 26 лютого 2020 р., режим доступу: <https://actualcomment.ru/surkov-mne-interesno-deystvovat-protiv-realnosti-2002260855.html>, переглянуто 11 квітня 2024 р.

¹³¹ Див., наприклад: Європейський парламент, «Резолюція про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи», 2019/2819(RSP), 19 вересня 2019 р.

народи у боротьбі з нацизмом».¹³² 1 вересня 2020 року під час промови до студентів з нагоди початку навчального року Путін знову засудив «колаборантів військового часу» та звинуватив тих, хто спотворює історію, в тому, що вони є сучасною копією нацистських колабораціоністів.¹³³

с. «Історичне фреймування» у ЗМІ

84. У ЗМІ неодноразове змішування минулої історичної події, тобто перемоги у Другій світовій війні, з сьогоденням стало основним прийомом «історичного фреймування» війни в Україні.¹³⁴ Провідні урядові ЗМІ, як-от «Первый канал», «Российская газета», «Аргументы и факты», «Комсомольская правда», зображували протести на Майдані, які були спровоковані відмовою Януковича вести Україну шляхом до ЄС і переросли у масштабний народний протест проти соціальної несправедливості, серед іншого, як такі, що були організовані та фінансовані США з метою дестабілізації регіону шляхом приведення до влади «фашистської хунти».¹³⁵ Одне видатне дослідження ключових повідомлень під час війни виявило чотири типи злиття наративів протягом усього періоду війни: новий український уряд як «бандерівський»; поведінка західних і українських урядів, а також українських військових як «нацистів»; військові дії Росії як нова Велика Вітчизняна війна; і повернення Криму як «Велика перемога».¹³⁶
85. На початку 2014 року в центрі уваги наративів була фігура Степана Бандери, а протести промайданівських українців ототожнювали із тим, як нацистські колабораціоністи підірвали радянську владу, сприяли нацистському контролю над окупованими територіями та тероризували євреїв та інші місцеві меншини.¹³⁷ Це ототожнення не було новим, радянські політики використовували ті самі послання на ствердженні злочини українських націоналістів під час і після Другої світової війни, щоб зруйнувати прагнення українців до незалежності.¹³⁸ Протягом цього часу ЗМІ навмисно демонізували великі маси протестувальників Майдану, звичайних українців, які мали законні соціально-політичні вимоги, маючи їх такими, що керуються фашистською ідеологією.¹³⁹ Проте твердження про те, що більшість протестувальників Майдану підтримували нацистський колабораціонізм, вдаючись до насильства стосовно етнічних меншин, або прославляли Бандеру, ОУП чи УПА, не відповідає дійсності.¹⁴⁰ Простіше кажучи, у цей період звичайних українців, які прагнули демократичної України, у російських ЗМІ дедалі частіше зображували як «бандерівців» або нацистів. Дійсно, згідно з одним дослідженням усіх ключових термінів, пов'язаних з війною в Україні, які використовуються в блогах і соціальних мережах, термін «бандера» або «бандерівець» був найчастіше цитованим: 26 відсотків вживань або 13,5 мільйонів разів з 1 січня 2014 року по 22 березня 2015 року.¹⁴¹

¹³² Володимир Путін, «Володимир Путін: Справжні уроки 75-ої річниці Другої світової війни», The National Interest, 18 червня 2020 р., режим доступу: <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹³³ Стенограма виступу Володимира Путіна під час відкритого уроку «Пам'ятати – значить знати», 1 вересня 2020 р., режим доступу: <http://prezident.org/tekst/stenogramma-vystuplenija-putina-na-otkrytom-uroke-pomnit-znachit-znat-01-09-2020.html>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹³⁴ МакГлін, *виноска* 99 вище, с. 53.

¹³⁵ Сем Сокол, «російська дезінформація спотворила реальність в Україні. Американцям слід взяти це до уваги», Foreign Policy, 2 серпня 2019 р., режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2019/08/02/russian-disinformation-distorted-reality-in-ukraine-americans-should-take-note-putin-mueller-elections-antisemitism/>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹³⁶ МакГлін, *виноска* 99 вище, с. 60.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Джулі Федор, Маркку Кангаспуру, Юссі Лассіла та Тетяна Журженко, «Війна та пам'ять у Росії, Україні та Білорусі», Pgrave Macmillan Cham, 2017 р.

¹³⁹ МакГлін, *виноска* 99 вище, с. 62.

¹⁴⁰ Міжнародний фонд «Відродження», *виноска* 29 вище, с. 18–21.

¹⁴¹ Дар'я Радченко, Олександра Архипова, «„Укроп“ і „ватник“, «мова ворожнечі» російсько-українського конфлікту як напад і захист», Ab Imperio, 2018, 191–220, с. 197.

86. У міру того, як організувалася анексія Криму, висвітлення подій, що відбувалися в Україні, у ЗМІ українці дедалі частіше зображували як нацистів.¹⁴² Використовуючи сильне перебільшення та відверту вигадку, як-от матеріал про «розп'ятого хлопчика», головні ЗМІ прагнули створити враження, що нова влада в Києві нав'язує етнічним росіянам або російськомовним умови, подібні до умов Німеччини 1930-х років, часто посилаючись на жахливе насильство, характерне для Третього Рейху, наприклад «Ніч довгих ножів». В одній зі статей у щоденній газеті «*Аргументы и факты*» автор закликав свою аудиторію «...подивитися правді в очі: державний переворот, підтриманий і здебільшого безпосередньо організований Заходом, привів до влади найсправжнісінських нацистів у Київ».¹⁴³ У цьому ж ключі російські ЗМІ порівняли дії українських військових зі звірствами нацистських окупаційних військ під час так званої Великої Вітчизняної війни.¹⁴⁴
87. У період з 2014 по 2021 роки політика історичної пам'яті та фреймування у ЗМІ почала ототожнювати війну в Україні з війною Радянського Союзу з нацистською Німеччиною, аж до того, що радянська символіка вийшла на реальне поле бою в Україні, ніби Друга світова війна все ще триває. Використання георгіївської стрічки – помаранчево-чорної стрічки, яка стала символом перемоги Радянського Союзу у Другій світовій війні приблизно тоді, коли відзначалося її 75-річчя, та асоціювалася з військовою славою Росії, – все частіше помічається на уніформі учасників бойових дій так званих «ДНР» і «ЛНР».¹⁴⁵ В іншому прикладі 24 серпня 2014 року збройні сили Росії та їхні ставленики з «ДНР» провели вулицями Донецька десятки українських військовополонених у яскравому видовищі, створеному як віддзеркалення параду нацистських військовополонених вулицями Москви в 1944 році.¹⁴⁶

2. Посилення ненависті: агресія 2022 року та інші міжнародні злочини, що підживлюються дискримінаційною мовою ворожнечі

а. Основні засади політики ненависті до України / українців

88. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну російська пропагандистська машина, активізована і підсилена п'ятьма видатними особами, про яких ідеться в цьому Зверненні, і очільником яких є високопосадовець в Адміністрації президента, об'єдналася і перетворилася на потужний генератор ненависницьких повідомлень, що живлять агресію та дискримінаційне насильство по відношенню до України як такої і зокрема її збройних сил та всіх цивільних українців, які виступають проти тісних зв'язків України з Росією, російської окупації або будь-яким чином заявляють про свою українську ідентичність чи право України на самовизначення.¹⁴⁷ Водночас, уся незалежна політична журналістика була фактично заборонена в Росії після років переслідувань, що обмежило альтернативні джерела інформації про війну Інтернетом, використання якого також було суворо обмежено.¹⁴⁸
89. За результатами дослідження, наведеного в цьому поданні, було виявлено представлені нижче основні принципи, що лежать в основі риторики ненависті, проаналізованої в Розділі VI (Див. Додаток С). Усі вони побудовані навколо загальних ліній наративів, розроблених у період з 2014 по 2021 роки та визначених у пункті 69 вище. До них належать: (1) заперечення української нації чи народу як такого, самобутності та унікальності української мови (українофобія); (2) заперечення української державності та права України на існування окремо від Росії,

¹⁴² МакГлін, *виноска* 99 вище, с. 66.

¹⁴³ Михайло Деягін, «Українські олігархи», *Аргументи і Факти*. 26 березня 2014 р., режим доступу: <https://aif.ru/money/opinion/1131218>, переглянуто 14 березня 2024 р.

¹⁴⁴ Владислав Воробійов, Юрій Снегірьов, «*Мешканці Криму вирішать долю автономії на референдумі*», Російська газета, 27 лютого 2014 р., режим доступу: <https://rg.ru/2014/02/28/krym.html>, переглянуто 14 березня 2024 р.

¹⁴⁵ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки», режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55411&pf35401=345427>, переглянуто 18 березня 2024 р.

¹⁴⁶ МакГлін, *виноска* 99 вище, с. 51.

¹⁴⁷ Див., наприклад, Доповідь УВКПЛ, *виноска* 74 вище, п. 127.

¹⁴⁸ Reporters Without Borders, *виноска* 6 вище.

і зображення України як проксі-країни, тобто створеної Заходом «анти-Росії», спрямованої на дестабілізацію та знищення Росії; (3) опис України як захопленої «бандерівцями» країни нацизму та русофобії, де українці здійснюють геноцид російського населення на Сході України; (4) уподібнення України до відступницького режиму, де «нацистські сатаністи» прагнуть вигнати православне християнство; та (5) зображення «СВО» як визвольної війни проти нацистів, «бандерівців» і сатаністів, своєрідного очищення України та українців від нацизму та сатанізму, спрямованого на захист російського населення та православ'я і повернення «історичних російських земель».

в. Технологія поширення

90. Ключовою особливістю Російської пропаганди є повторюваність майже однакового контенту. Уніфікованість і повторюваність контенту забезпечується шляхом централізованої власності на засоби масової інформації, а також управління і контролю в інформаційній сфері.

1. Володіння ЗМІ

91. У Росії приватні та державні медіа-організації належать особам та організаціям, пов'язаним із владою, або контролюються ними.¹⁴⁹ Однією з таких організацій є державна медіагрупа «Россія сьогодні», медіаконгломерат, до якого входять численні інші великі ЗМІ. Серед найважливіших – «РИА Новости», раніше напівнезалежне інформаційне агентство, яке було приєднано до «Россії сьогодні» указом Путіна наприкінці 2013 року, у розпал протестів на Майдані¹⁵⁰, а також міжнародне агентство та радіо Sputnik, яке веде трансляцію багатьма мовами по всьому світу. Телеведучий і один із п'яти осіб, зазначених у цьому Зверненні, **Дмитро Кисельов**, був призначений виконавчим директором медіагрупи «Россія сьогодні» і головним редактором «РИА Новости».¹⁵¹ Головною редакторкою окремої, але пов'язаної з «Россією сьогодні» організації, телеканалу «РТ» («Russia Today»), з моменту його заснування в 2005 році була **Маргарита Симоньян**, ще одна з п'яти осіб, яких стосується це Звернення. Симоньян також є головною редакторкою «ТВ-Новости», організації, яка керує «РТ», а також «Россією сьогодні».¹⁵²
92. Відразу після призначення головним редактором «РИА Новости» в 2013 році Кисельов заявив своєму штабу: «Нас підтримують Адміністрація президента та уряд. Знаєте, в нашій країні є свобода слова. Але період неупередженої журналістики минув. Об'єктивність – це міф, який нам запропонували; його нам нав'язали. Я сам дотримувався цих принципів, але пройшов внутрішню еволюцію».¹⁵³

¹⁴⁹ Звіт ОЕСР, *виноска* 102 вище, с. 8.

¹⁵⁰ Указ Президента Російської Федерації «Про деякі заходи щодо підвищення ефективності діяльності державних ЗМІ», 12 липня 2019 р., режим доступу: <https://web.archive.org/web/20190712003838/http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201312090003.pdf>, переглянуто 16 травня 2024 р.; Стивен Лі Майерс, «Путін розпустив інформаційне агентство без попередження», The New York Times, 9 грудня 2013 р., режим доступу: <https://www.nytimes.com/2013/12/10/world/europe/putin-scraps-kremlin-news-agencies.html>, переглянуто 28 березня 2024 р.

¹⁵¹ Леонід Клімов та Катя Лакова, «У навутині пропаганди», Декодер, «Новая газета» і Süddeutsche Zeitung, 2024 р., режим доступу: <https://propaganda.novayagazeta.eu/>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹⁵² Державний департамент США, спеціальний звіт Центру глобального залучення (ГЕС) «Роль RT і Sputnik в екосистемі дезінформації та пропаганди Росії», режим доступу: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/01/Kremlin-Funded-Media_January_update-19.pdf, переглянуто 28 березня 2024 р., п. 4.

¹⁵³ Маша Гессен, «Всередині пропагандистської машини Путіна», The New Yorker, 18 травня 2022 р., режим доступу: <https://www.newyorker.com/news/annals-of-communications/inside-putins-propaganda-machine>, переглянуто 16 травня 2024 р.

ii. Керівництво і контроль

93. Керівництво та контроль за змістом програм здійснюється на нарадах і шляхом письмових вказівок, які надаються Адміністрацією президента керівникам та головним редакторам основних ЗМІ, державних установ, а доводяться до рядового персоналу телебачення, радіо та газет, а також до власників централізованих облікових записів у соціальних мережах або спеціалізованих агентств-ботоферм. Агентства зі зв'язків із пресою та аналітичні центри, які належать Кремлю і ним контролюються, часто «відшліфовують» ці повідомлення.
94. Анонімний журналіст з незалежних російських медіа, у якого FIDH взяла інтерв'ю і джерела якого на цей час працюють в Адміністрації президента та в головних ЗМІ, зокрема в «Россия сегодня» та «RT», розказав авторам цього Звернення, що основні меседжі щодо політичного курсу країни стосовно України надходять насамперед з самого верху політичної ієрархії Росії, а саме з Адміністрації президента, зокрема від самого президента. Окрім президента, ключові меседжі, ймовірно, формуються в одному або кількох із чотирьох департаментів Адміністрації президента, з дублюванням обов'язків щодо всіх аспектів комунікації. Як стверджується, вони належать до сфери управління двох ключових політичних фігур, які мають прямий доступ до президента Путіна: двох перших заступників керівника Адміністрації президента – **Олексія Громова** та **Сергія Кірієнка**.
95. За даними інсайдерів у Кремлі, Громов курує управління преси та інформації президента і управління президента зі зв'язків з громадськістю і комунікацій, а Кірієнко – управління соціальних проєктів і управління внутрішньої політики президента.¹⁵⁴ Неофіційно Громов контролює всі традиційні ЗМІ, зокрема телебачення, радіо та друковані видання, а Кірієнко відповідає за інтернет і соціальні мережі.¹⁵⁵ Основні наративи передаються з Адміністрації президента безпосередньо через усні вказівки або електронною поштою керівникам або офіційним власникам традиційних і нетрадиційних ЗМІ для розповсюдження. Дуже рідко проміжні канали розповсюдження замінюються менш формальною комунікацією між президентом, двома першими заступниками Адміністрації президента та головами або головними редакторами деяких ключових пропагандистських ЗМІ, як-от **Кисельов, Соловйов і Симоньян**.¹⁵⁶
96. На додаток до головні тез, що формуються в Адміністрації президента на підставі власних ідей і вимог Путіна, агентства зі зв'язків із громадськістю чи аналітичні центри можуть переробляти основні принципи у сприйнятливі пропагандистські наративи для удосконалення і «відшліфування» основних меседжів для широкого загалу та для іноземної аудиторії. Ці агентства й аналітичні центри, формально незалежні комерційні структури, залучає й контролює Адміністрація президента. Їх називають просто «мережею».¹⁵⁷ Як зазначив Анонімний журналіст з незалежних російських медіа у розмові з FIDH, «їхня основна функція полягає в перетворенні певних дивних ідей,

¹⁵⁴ Наталія Галімова, Володимир Дергачов, Ілля Рождественський та Антон Кавашкін, «Кірієнко та Громов поділили сфери кураторства ЗМІ», РБК, 22 листопада 2016 р., режим доступу:

<https://www.rbc.ru/politics/22/11/2016/58341c319a79471ca4220674>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹⁵⁵ Команда Proekt у співпраці з OCCRP, «Маніпулятор. Людина, яка стоїть за контролем Кремля над російськими ЗМІ», 5 червня 2019 р., режим доступу: <https://www.proekt.media/en/portrait-en/alexey-gromov-eng/>, переглянуто 21 березня 2024 р. Крім того, роль Громова була відзначена ЄС та іншими державами у 2014 році, коли він був включений до списків осіб, які підпадають під санкції, як особа, «відповідальна за вказівки російським ЗМІ займати позиції на користь сепаратистів в Україні та анексії Криму, підтримуючи таким чином дестабілізацію східної частини України та анексію Криму», див., наприклад, Імплементативний регламент Ради ЄС № 826/2014 від 30 липня 2014 року, що імплементує Регламент (ЄС) № 269/2014 щодо обмежувальних заходів відносно дій, які загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України або підривають їх.

¹⁵⁶ Інтерв'ю з анонімним журналістом незалежних російських ЗМІ, Додаток F.1.

¹⁵⁷ Там само.

які наче літають у повітрі в Адміністрації президента, у конкретні пропозиції. А потім трансформувати ці конкретні пропозиції в меседж, тобто в те, що скаже Путін, коли він... виступатиме з черговою програмною промовою. У те, що буде сказано в програмі [телеканалу «Первый канал»] «Время» тощо. Формуванням саме цього меседжа займається насамперед Експертний інститут соціальних досліджень (ЕИСИ), і він потім транслюється всіма цими каналами».

97. Експертний інститут соціальних досліджень (ЕИСИ) є одним із улюблених аналітичних центрів Кірієнка, який у 2022 році розробив пропозицію щодо повоєнного образу Росії для іноземної аудиторії. Згідно з цією концепцією, Росія має стати «континентом свободи» для консерваторів у всьому світі, які прагнуть до «старої Європи», вільної від прав ЛГБТ і тиску з боку примхливих меншин.¹⁵⁸
98. Основним механізмом надання вказівок щодо змісту новин є щотижневі планувальні наради (російською мовою: *«летучки»*), які організовує Адміністрація президента. Під час цих нарад топ-менеджери ЗМІ отримують вказівки щодо того, які новини висвітлювати і як це робити, щоб наративи усіх державних ЗМІ були однаковими.¹⁵⁹ Протягом Відповідного періоду щотижневі наради проводив **Олексій Громов** у своїх кабінетах в Адміністрації президента в Москві.¹⁶⁰ На його нарадах збираються керівники – зазвичай генеральні директори¹⁶¹ – усіх великих державних і приватних телекомпаній Росії – телеканалів «Первый канал», «ВГТРК», «НТВ», «ТВЦ», «РЕН ТВ» і «Пятый канал», крім того, головні редактори періодичних видань, таких як *«Коммерсант»*, *«Комсомольская правда»*, а також представники ключових державних органів, зокрема Ради безпеки та парламенту. Також можуть бути присутні представник Кремля, відповідальний за виборчі кампанії, разом із пресекретарем МЗС Марією Захаровою.¹⁶²
99. Вважається, що Кисельов, Симоньян, Соловйов і Медведєв не були на регулярній основі присутні на цих нарадах, оскільки вони мають прямі контакти з Громовим та/або Путіним як наслідок тісних особистих і професійних стосунків.¹⁶³ Наприклад, стверджується, що в 2005 році, під час його перебування на посаді пресекретаря Путіна, Громов і Михайло Лесін, тодішній радник Путіна, створили «Russia Today» (сьогодні відомий як «RT»). За наполяганням Громова першою (і нинішньою) головною редакторкою «Russia Today» («RT») стала його подруга Маргарита Симоньян. Громов і Симоньян також можуть бути пов'язані фінансово.¹⁶⁴
100. Громов, колишній пресекретар президента Путіна в 2000–2008 роках, вважається одним з небагатьох людей, які мають прямий і майже необмежений доступ до президента Путіна.¹⁶⁵ Під час щотижневих нарад Громов окреслює графік роботи президента та дає загальні вказівки щодо змісту програми, зокрема, на яких подіях акцентувати увагу, аж до конкретних меседжів.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Андрій Перцев, *«Віце-король Донбаса. 'Медуза' розповідає, як Сергій Кірієнко під час війни потрапив у „близьке коло“ Володимира Путіна, і тепер він готує приднання Донбасу та «образ майбутньої Росії»*», Meduza, 8 червня 2022 р., режим доступу: <https://meduza.io/feature/2022/06/08/vitse-korol-donbassa>, переглянуто 11 квітня 2024 р.

¹⁵⁹ Джошуа Яффа, *«Креативний директор Кремля»*, The New Yorker, 5 грудня 2019 р., режим доступу: <https://www.newyorker.com/magazine/2019/12/16/the-kremlins-creative-director>, переглянуто 14 березня 2024 р.

¹⁶⁰ Дмитро Сидоров, *«Як роблять телевізійну пропаганду: чотири свідчення»*, Colta, 6 серпня 2015 р., режим доступу: <https://www.colta.ru/articles/society/8163-kak-delayut-tv-propagandu-chetyre-svidetelstva>, переглянуто 22 березня 2024 р.

¹⁶¹ Див., наприклад, The Insider, *«Сучасна історія російської політики, розказана у СМС. Частина III»*, 6 квітня 2015 р., режим доступу: <https://theins.ru/politika/5851>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹⁶² *«Маніпулятор»*, виноска 155 вище.

¹⁶³ Інтерв'ю з анонімним журналістом незалежних російських ЗМІ, Додаток F.1.

¹⁶⁴ *«Маніпулятор»*, виноска 155 вище. Див. також статтю Максима Алюкова, Марії Куніловської та Андрія Семенова, *«Гідрант брехні»: Кремльська пропаганда та її відображення в соціальних мережах»*, Riddle, 7 жовтня 2022 р., режим доступу: <https://riddle.io/firehose-of-useless-propaganda/>, переглянуто 22 березня 2024 р.

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Гессен, виноска 153 вище.

Телевізійні мережі також повідомляють про свої плани. Вони можуть пропонувати ідеї щодо висвітлення новин, але тільки Громов може їх схвалити.¹⁶⁷ Його вказівки також передбачають обмеження щодо висвітлення, включно з так званими «контрольними регіонами» або територіями, які потребують особливої уваги через контекст, у якому вони перебувають, наприклад, окуповані території України. Ці обмеження також стосуються органів державної безпеки.¹⁶⁸

101. Окрім усних вказівок, сам Громов, особи, підпорядковані Громову в Адміністрації президента, або підконтрольні державі агентства із зв'язків з громадськістю чи аналітичні центри, що діють за вказівками Громова, розповсюджували більш детальні «темники»¹⁶⁹ або «методички», які стали основою висвітлення новин лояльними ЗМІ. Ці документи виникли наприкінці 1990-х років як внутрішні посібники для деяких великих ЗМІ, які мали наголошувати на певних моментах під час висвітлення новин, але перетворилися на інструменти контролю з боку Адміністрації президента над усією медіасферою.¹⁷⁰ Деякі з цих документів могли бути складені самим Громовим.¹⁷¹ Розслідування витoku документів, в результаті якого було розкрито таємне спілкування між Громовим і заступником голови Управління внутрішньої політики Тимуром Прокопенком, показало, що Громов 1 березня 2014 року надіслав електронного листа з «темником» Прокопенку безпосередньо перед тим, як новини оприлюднило головне російське інформгентство та віцеспікер Ради Федерації, який дослівно процитував листа Громова.¹⁷² Лист містив пропозицію щодо відповіді президента Путіна на рішення адміністрації США відкликати посла США в Росії. У ньому, зокрема, йшлося:

«Обамі не слід було говорити, що Росія заплатить за свої дії в Криму. Нагадаємо, що збройні батальйони Майдану, як відомо, готувалися на території Литви та Польщі за участю США, а радикали, які під бандерівськими прапорами прийшли до влади в Києві, намагаються розширити сферу свого впливу на південний схід України та Крим. Для нас це червона лінія».¹⁷³

102. П'ять «темників» було надано та розглянуто Сторонами Звернення і подано разом із цим Зверненням як Додатки Е.1-Е.5. «Темники» зазвичай містять від чотирьох до шести розділів і можуть мати довжину до семи сторінок. Чотири з п'яти розглянутих «темників» мають назву «Головні акценти та події дня», останній з них є тематичним і присвячений відзначенню 28 липня Дня хрещення Русі.¹⁷⁴ Майже всі «темники» містять розділ під назвою «СВО», який, ймовірно, призначений для висвітлення війни на додаток до Міністерства оборони.¹⁷⁵ Вони майже повністю позбавлені фактів, містять звинувачення, теорії змови та неправду, спрямовані на те, щоб посилити в російській аудиторії позитивні почуття щодо війни – більшість «темників» містять пропозиції щодо «емоційної основи», наприклад «гордість, впевненість, перемога, надія», єдність», –

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Гессен, *виноска* 153 вище; The Insider, «Нові листи Габрелянова: руйнування Life та «темники» від Громова», 21 липня 2016 р., режим доступу: <https://theins.ru/politika/26644>, переглянуто 13 квітня 2024 р.

¹⁷⁰ Марат Гельман, «„Сама професія політехнолога роз'їдає тебе“. Марат Гельман про темники, Путіна, Кірієнка та „Покаяння“», The Insider, 16 травня 2023 р., режим доступу: <https://theins.ru/opinions/gelman/261622>, переглянуто 14 травня 2024 р.

¹⁷¹ The Insider, «Заборонена стаття: Зламні листи Адміністрації президента», 22 січня 2015 р., режим доступу: <https://theins.ru/politika/2560>, переглянуто 13 квітня 2024 р.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Один із поданих тут методичних посібників має назву «Хрещення Русі – СВО. Історичні паралелі» [Крещение Руси – СВО. Исторические параллели].

¹⁷⁵ Гессен, *виноска* 153 вище.

але й вони явно спрямовані на розпалювання ненависті до України та Заходу шляхом включення одного чи кількох наративів, наведених у пункті 69 вище.

103. У «темниках» Україну та Збройні сили України називають «київськими нацистами» або «київським неонацистським режимом», який діє «під керівництвом Вашингтона», а український опір зображують як «терористичні акти». Так, у «методичках» від 28 вересня 2022 року в розділі «Актуальна новина» йдеться про так звані референдуми на окупованих територіях України та міститься емоційна вказівка про «перемогу, надію і єдність». Він починається з проголошення того, що чотири регіони «Новоросії» «очікують офіційного приєднання до Росії». Далі наголошується, що надія людей у цьому регіоні стане реальністю: «*Новоросія повернеться додому – в Росію*». Далі в першому абзаці робиться висновок, що спецоперація Росії набула «характеру звільнення власних територій, *окупованих нацистами та атакованих НАТО*» (курсив наш). Слід зазначити, що з часів Другої світової війни територія України не була окупована жодною іншою силою, крім Росії, і жодного разу війська НАТО не входили на територію України для участі у збройному конфлікті.
104. У «темниках», приурочених до святкування хрещення Русі 28 липня, під назвою «Хрещення Русі – СВО. Історичні паралелі», автори намагаються виправдати «СВО» з позицій російської православної віри. У розділі «Боротьба з відступниками» проводяться паралелі між процесами навернення невірних у православну віру в Росії та боротьбою з українськими «неонацистами». Спираючись на звичні вигадки, як-от «вбивство Україною 14 тис. цивільних протягом восьми років збройного конфлікту між 2014 і 2022 роками»,¹⁷⁶ у «темниках» демонізують і дегуманізують українців, ототожнюючи їх з чистим злом. *Зокрема, у них говориться:*

«Для укронацистів немає моралі, вони не оперують такими категоріями і є справжніми відступниками. Вони не бояться божественної відплати за свої гріхи. Багато хто з укронацистів є відвертими сатаністами та послідовниками культів ненависті. Вони приносять жертви і здійснюють ритуальні вбивства. Ідеологія укронацизму – це ідеологія, що відкидає мораль і людинолюбство, ідеологія фанатиків-сатаністів».

105. «Темники» містять важливі ідеологічні розділи під назвами «Єдність», «Зміцнення Росії» або «Новий світовий порядок», які роблять акцент на темах у діапазоні від «висвітлення» зменшення підтримки України, перебільшення розколів у західних суспільствах, зростання «русифобії» до надання додаткових доказів успіхів «СВО», повторення виправдань «СВО» як звільнення росіян від нав'язаного Україною нацизму і як продовження антифашистської місії Росії. Наприклад, розділ «Єдність» у «темниках» від 15.08.2022 починається з твердження про те, що «Росія відстоє історичну правду»; у ньому йдеться про участь президента у Міжнародному військово-технічному форумі «Армія-2022». Під час форуму президент знову наголосив на священному обов'язку Росії охороняти історичну пам'ять і застеріг від того, що відбувається з країнами, які переписують і фальсифікують історію, як-от Україна:

«радикальна і ненависницька ідеологія стала офіційною. Така країна не лише створює небезпеку для своїх сусідів, вона є загрозою для всього світу. Тому захист історичної пам'яті – це місія Росії. За обставин, що характеризуються переписуванням і фальсифікацією історії, зокрема фактів про себе та інших,

¹⁷⁶ ООН повідомила, що під час збройного конфлікту в Україні за цей період було вбито приблизно 14 тис. цивільних осіб і учасників бойових дій, але неможливо визначити, яка частина з них була вбиті внаслідок дій української або проросійської сторони. Див., наприклад, УВКПЛ, «*Втрати серед цивільних осіб в Україні, пов'язані з конфліктом*», 27 січня 2022 р., режим доступу:

<https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-02/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2031%20December%202021%20%28rev%2027%20January%202022%29>

із боку західних країн і колишніх радянських республік, Росія змушена захищати історичну правду у всьому світі».

106. Путін посилається на організацію Міжнародного антифашистського конгресу і зауважує, що «не можна забувати уроки жахливої трагедії, яка стала результатом приходу до влади нацистів у 20 столітті. Наш обов'язок пам'ятати про мільйони жертв Другої світової війни, жорстко реагувати на спроби фальсифікації історії, протидіяти поширенню будь-яких форм неонацизму, русофобії та расизму». Зазначимо, що 15 серпня 2022 року у головних ЗМІ¹⁷⁷ вийшов сюжет про участь Путіна у форумі «Армія-2022», а тижнем пізніше відбувся Антифашистський конгрес.¹⁷⁸
107. Вказівки з Адміністрації президента передаються керівництву відповідних ЗМІ приватно телефоном або усно під час щотижневих нарад – «летучок». Ці вказівки можуть доповнюватися електронними листами з «темниками». Так, на щотижневих нарадах з Громовим були присутні генеральний директор телеканалу «Первый канал» Костянтин Ернст і директор дирекції інформаційних програм телеканалу «Первый канал» Кирило Клеймьонов.¹⁷⁹ Там вони отримували усні вказівки щодо того, які новини висвітлювати і як саме це робити, можливо, разом із письмовими вказівками, які також могли надаватися електронною поштою. Потім Ернст і Клеймьонов передавали ці вказівки своїм підлеглим. Згідно з інсайдерськими інтерв'ю, проведеними FIDH, це могло відбуватися під час трьох щоденних нарад – «летучок», які проводили головні редактори чи інші керівники ЗМІ разом зі своїми топ-менеджерами. Ці топ-менеджери зі свого боку передавали вказівки підлеглим під час трьох-чотирьох щоденних нарад, тобто по одній на кожний типовий щоденний цикл новин.¹⁸⁰ «Темники» ніколи не показували працівникам нижчого рівня, проте заборонені теми та основні наративи були об'єктами настільки потужного наголосу, що ставали «загальновідомими» внаслідок постійного повторення, написання сценаріїв і редагування тексту для ведучих¹⁸¹, а також завдяки системі бонусів, розмір яких був обумовлений дотриманням «методичок».¹⁸² З певного моменту, а саме після 2014 року і особливо після 2022 року, обидва наші респонденти зрозуміли, що в жодному разі не можна вживати слово «українці». Натомість слід надавати перевагу таким словам як «нацисти», «бандерівці» або похідним від них, і що не слід підтримувати чи поширювати жодні позитивні новини або думки про Захід чи Україну.
108. Наявність зусиль щодо контролю над інформаційним простором також впливає зі збільшення витрат на державні ЗМІ напередодні повномасштабного вторгнення. Державні витрати на «ЗМІ» за перший квартал 2022 року склали на 322% більше, ніж за той самий період 2021 року, і досягли 17,4 млрд рублів (приблизно 215 млн євро).¹⁸³ Майже 70% витрат Росії на ЗМІ в I кварталі 2022 року було здійснено в березні, відразу після повномасштабного вторгнення¹⁸⁴. ЗМІ, які отримують ці кошти, включно з «РТ» і «Россия сегодня», пов'язані з державою та належать державі, і «слухають передусім як канали поширення «темників» Кремля».¹⁸⁵

¹⁷⁷ Див., наприклад, «РИА Новости», «У парку „Патріот“ відкривається форум „Армія-2022“», 15 серпня 2022 р., режим доступу: <https://ria.ru/20220815/armiya-1809576462.html>, переглянуто 22 травня 2024 р.

¹⁷⁸ ТАСС, «В антифашистському конгресі на „Армії-2022“ брали участь делегації 33 держав», 21 серпня 2022 р., режим доступу: <https://tass.ru/armiya-i-ork/15524869>, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹⁷⁹ Інтерв'ю з анонімним журналістом, який працював на телеканалі «Первый канал» до 17 березня 2022 року, Додатки F.2, F.3.

¹ Див., наприклад, Інтерв'ю з колишньою ведучою «ВГТРК» Фарідою Курбангалєєвою /ДІ Грянул Грэм, 8 травня 2022 р., режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=mg1F4MUA_PI, переглянуто 16 травня 2024 р.

¹⁸² Там само; Додаток F.2, с. 5, 8–9, і Додаток F.3, с. 12.

¹⁸³ Звіт ОЕСР, виноска 102 вище, с. 8.

¹⁸⁴ Там само.

¹⁸⁵ Там само, з посиланням на звіт Державного департаменту США.

111. Вплив

109. Результатом постійного «переживування» і перефразування одного й того самого контенту в головних російських ЗМІ та акаунтах в соціальних мережах, якому сприяють і яке посилюють саме ці пість осіб, про яких ідеться в цьому Зверненні, або подібних до них осіб, став майже безперервний потік шалених перебільшень, образ і брехні, які за останнє десятиліття отруїли свідомість росіян ненавистю до українців. В одному дослідженні понад 3,5 мільйонів текстів, поширених виданням «РИА Новості» в період з 2001 по 2023 рік, видання «Новая газета» виявила сім ідентичних речень, які з'являються в контексті 56 384 статей, поширених з 2014 по 2023 рік, що створюють імідж України як ворога, та у яких повторюються ті самі формулювання, а саме: 1) Наприкінці 2013 року в Україні вибухнула політична криза. По всій країні пройшли масові протести під назвою «Євромайдан», в результаті яких відбулися сутички між озброєними радикалами та правоохоронними органами. Протестувальники неодноразово застосовували вогнепальну зброю та коктейлі Молотова, що призвело до десятків людських жертв; 2) 22 лютого 2014 року в країні відбулося силове захоплення влади. Крим не визнав легітимність нового уряду. Крим провів референдум про приєднання до Росії у повній відповідності до міжнародного права; 3) Наприкінці лютого в південно-східних областях України почалися масові акції проти державного перевороту. У квітні 2014 року українська влада почала військову операцію проти мешканців південного сходу України, які були невдоволені державним переворотом. Жертвами конфлікту стали понад 9 тисяч осіб; 4) Москва не є стороною конфлікту і зацікавлена у виході з внутрішньоукраїнської кризи мирним шляхом. Мирні переговори здійснюються за посередництва Росії. Але Україна не виконує досягнутих домовленостей; 5) Захід і НАТО зі свого боку створюють фейки про агресію Росії і використовують їх як привід для розміщення військової техніки біля кордонів Росії; 6) Київ щоденно обстрілює Донбас, зокрема зі зброї НАТО, та готується до силового вирішення конфлікту; 7) Росія починає військову операцію в Україні. Її мета – захистити людей від геноциду та демілітаризувати Україну.¹⁸⁶
110. Сутність інформаційних повідомлень з початку повномасштабного вторгнення – повторення безпідставних звинувачень у нацизмі. Масив даних, що включає майже вісім мільйонів статей про Україну, зібраних з понад 8 тис. російських вебсайтів, починаючи з 2014 року, свідчить про те, що частота згадувань про «нацизм» була відносно незмінною протягом восьми років, а потім різко зросла до безпрецедентного рівня в день, коли Росія вторглася в Україну.¹⁸⁷ Після вторгнення 10–20% статей про Україну містили згадки про нацизм.¹⁸⁸
111. Російська пропагандистська машина подбала про те, щоб кожен військовослужбовець Збройних сил Росії та пов'язаних з ними структур були сповнені ненависті до України та українців. За свідченням перебіжчика зі Збройних сил Росії Павла Філатєва, багато його однополчан були під час дислокації «сповнені ненависті до України», оскільки в російській армії служать спеціальні офіцери, як правило, заступники командира роти, відповідальні за «ідеологічне виховання військ».¹⁸⁹ Раз на тиждень принаймні на одну годину солдат збирають у великій кімнаті для проведення інструктажів на основі доповідей, нібито «переданих згорі». Один із цих документів, доповідь на 48 сторінок, датована 26 лютого 2022 року, тобто, через два дні після початку «СВО», під назвою «Вся правда про злочини України в Україні»,

¹⁸⁶ «У павутині пропаганди», виноска 151 вище.

¹⁸⁷ Чарлі Сمارт, «Як російські ЗМІ поширюють неправдиві твердження про «українських нацистів»», The New York Times, 2 липня 2022 р., режим доступу: <https://www.nytimes.com/interactive/2022/07/02/world/europe/ukraine-nazis-russia-media.html>, переглянуто 8 березня 2024 р.

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ «Russie : un peuple qui marche au pas». Документальний фільм France TV, свідчення починаються з 54:16 (відео недоступне в Інтернеті та зберігається в безпечному місці, див. Додаток D. Посилання на Google Drive Українського військового архіву).

містить обґрунтування повномасштабного вторгнення Росії в Україну.¹⁹⁰ Першою причиною дій Росії є «[український] державний нацизм, переслідування та вбивства російськомовних».¹⁹¹

112. Потужна пропаганда ненависті проти України та українців, доповнена та захищена міцною законодавчою базою всередині країни, яка забороняє будь-які фактичні заяви, що ставлять під сумнів будь-які викривлення чи вигадки політичних діячів або ЗМІ,¹⁹² проникла на поле бою, перетворивши його на дегуманізувальну і деструктивну суміш радянського та «русского» світів: російські танки з білими символами «Z» та «V», пов'язаними з нинішнім вторгненням, в'їжджають у «звільнені» українські села, прикрашені російськими та радянськими прапорами, які потім встановлюють на захоплених руїнах адміністративних будівель. Солдати Збройних сил Росії «фільтрують» і затримують тисячі українців у пошуках так званих «нацистів», попереджаючи місцевих жителів про те, що «Україна «скотиться» у нацистське панування», якщо вони відступлять.¹⁹³

V. Правова оцінка: мова ворожнечі як злочин проти людяності у вигляді переслідування згідно зі статтею 7(1)(h) Римського статуту

113. У цьому розділі розглядається правова основа злочину переслідування, передбаченого статтями 7(1)(h) і 7(2)(g) Римського статуту, в контексті забороненої мови ворожнечі, і детально розглядається кожна із ознак складу злочину. З огляду на відсутність прецедентного права МКС щодо мовленнєвих актів як злочину переслідування, ініціатори цього подання прагнуть внести ясність і сформулювати рекомендації щодо визначення правових ознак мови ворожнечі як злочину проти людяності, зокрема у контексті вторгнення Росії в Україну, що триває.
114. Аналіз контекстуальних ознак свідчить про наявність широкомасштабних та систематичних нападів російських військ на цивільне населення та інфраструктуру в Україні. Це говорить про те, що ці напади здійснюються в межах державної політики російської влади, а не є спонтанними і поодинокими інцидентами. З цієї оцінки випливає, що пропагандистська діяльність, описана більш детально в Розділі VI, є невід'ємною частиною цієї політики.
115. У викладених нижче частинах, які охоплюють об'єктивну та суб'єктивну сторони складу злочину, детально окреслюється правова база щодо мови ворожнечі як форми переслідування. Вони містять короткий огляд застосовної практики міжнародних трибуналів і відповідних норм міжнародного та національного права. У цьому розділі також викладені правові принципи, що застосовуються у випадках, коли мова ворожнечі є переслідуванням, і сформовано вичерпний перелік критеріїв, які слід застосовувати для оцінювання наявності вчинення злочину мови ворожнечі у формі переслідування, передбаченого Римським статутом.

A. Контекстуальні ознаки складу злочину: широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення, що здійснюється відповідно до політики держави або організації або на підтримку такої політики

116. Згідно зі статтями 7(1) і 7(2)(a) Статуту, для того, щоб злочинна поведінка становила злочин проти людяності, вона має бути вчинена як частина широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення (або проти групи цивільних, яку можна ідентифікувати) (1.) в межах проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого

¹⁹⁰ Там само, 54:50.

¹⁹¹ Там само, 55:11.

¹⁹² Слід зазначити, що після початку «СВО» Росія прийняла кілька законів, які суворо обмежують свободу вираження поглядів у Росії щодо війни, зокрема про заборону будь-яких заяв, які можуть «дискредитувати» збройні сили Російської Федерації або суперечити офіційному нарративу. Статті 20.3.3 і 20.3.4 Кодексу про адміністративні правопорушення, а також статті 280.3, 284.2 і 207.3 Кримінального кодексу Російської Федерації.

¹⁹³ Марі Сайто, Марія Цветкова та Антон Зверев, «На покинутій російській базі зберігаються секрети відступу в Україні», Reuters, 26 жовтня 2022 р., режим доступу: www.reuters.com/investigates/special-report/ukraine-crisis-russia-base, переглянуто 2 листопада 2022 р.

1. Широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення

117. Згідно зі статтею 7(2)(а) Римського статуту, «напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» означає «лінійно поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики». «Напад» для цілей Римського статуту – це «тривала кампанія або операція, що здійснюється проти цивільного населення»¹⁹⁴, яка може складатися з «епізодів, що досягають різного рівня інтенсивності в різному(-их) місці (-ях) і в різний час».¹⁹⁵ Отже, напад можна визначити як сукупність усіх злочинів, що лежать в його основі.¹⁹⁶
118. Напад має бути широкомасштабним¹⁹⁷ або систематичним.¹⁹⁸ Термін «широкомасштабний» є кількісним показником, що означає масштаб нападу в плані його географічного поширення, частоти основних злочинів, перевагу винуватців і кількості цивільних осіб, що є об'єктами нападу.¹⁹⁹ Термін «систематичний» стосується організованого характеру злочинів, що лежать в основі, і малоімовірності їх випадкового виникнення.²⁰⁰
119. Термін «цивільне населення» стосується цивільних осіб, які не є членами регулярних збройних сил, дисидентських збройних сил чи інших організованих збройних груп.²⁰¹ Щоб напад було спрямовано проти цивільного населення, воно має бути «основним об'єктом нападу, про який йдеться, і не може бути лише випадковою жертвою».²⁰² Проте напад не обов'язково має бути спрямований проти всього цивільного населення, якщо його жертви становлять групи людей, які можна ідентифікувати, а не випадково вибраних осіб.²⁰³
120. Як описано в Розділі IV вище (пп. 55–66), повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року характеризується масовими порушеннями міжнародного гуманітарного права та прав людини, скоєними по відношенню до цивільного населення України. Документи міжнародних організацій та громадянського суспільства свідчать про чіткі закономірності цих порушень.
121. З початку повторного вторгнення збройні сили Росії здійснили незліченну кількість нападів на цивільних осіб або ударів по цивільній інфраструктурі, а також невибіркових ударів із застосуванням вибухової зброї в густонаселених районах у всіх регіонах України.²⁰⁴ За даними української влади, 97 відсотків безпілотників, ракет і керованих бомб, запущених збройними силами Росії з 24 лютого

¹⁹⁴ МКС. Ознаки складу злочинів. Вступ до статті 7 Статуту, п. 3.

¹⁹⁵ МКС. *Ситуація в Республіці Кот-д'Івуар*, Палата досудового провадження (Рішення щодо надання прокурором додаткової інформації про потенційно важливі злочини, скоєні в 2002-2010 роках), ІСС-02/11-36, 22 лютого 2012 р., п. 36.

¹⁹⁶ «Вчинення дій, зазначених у статті 7(1) Статуту, є самим нападом, і, крім вчинення дій, не потрібні будь-які додаткові вимоги для доведення наявності факту нападу.» МКС. *Ситуація в Центральноафриканській Республіці, справа «Прокурор проти Бемби»*, Палата досудового провадження (Рішення відповідно до статті 61(7)(а) та (б) Статуту МКС щодо обвинувачень, висунутих Прокурором Жану-П'єру Бембі Гомбо), ІСС-01/05-01/08-424, 15 червня 2009 р., п. 75.

¹⁹⁷ «Ця контекстуальна ознака застосовується окремо, в такий спосіб, що стверджувані дії повинні бути або поширеними, або систематичними». МКС. *Ситуація в Республіці Кенія*, Палата досудового провадження (Рішення відповідно до статті 15 Римського статуту про санкціонування розслідування ситуації в Республіці Кенія), ІСС-01/09-19-Сотг, 31 березня 2010 р., п. 94.

¹⁹⁸ «Тільки напад повинен бути «поширеним» або «систематичним», а не окремі стверджувані дії. Там само, п. 94.

¹⁹⁹ *Справа «Прокурор проти Бемби»*, вимога 196 вище, п. 83.

²⁰⁰ МКС. *Ситуація в Демократичній Республіці Конго, справа «Прокурор проти Катанги та Нгуджоло Чуї»*, Палата досудового провадження (Рішення про підтвердження звинувачень), ІСС-01/04-01/07-717, 14 жовтня 2008 р., п. 394.

²⁰¹ Див. Додатковий протокол II до Женевських конвенцій 1949 р., статті 1 і 50.

²⁰² *Справа «Прокурор проти Бемби»*, вимога 196 вище, п. 77.

²⁰³ Там само, пп. 76–77.

²⁰⁴ Див., наприклад, Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, вимога 84 вище,

2022 року, були скеровані на цивільну інфраструктуру.²⁰⁵ Насамперед з осені 2022 року збройні сили Росії систематично²⁰⁶ руйнують енергетичну інфраструктуру України, залишаючи мільйони людей без світла та водопостачання на тижні, зокрема й в морозні зимові місяці, і поширюють терор серед цивільного населення.²⁰⁷ На територіях, які перебувають під російською окупацією, задокументовані поширені моделі страт без суду (п. 55 і 56), незаконного ув'язнення (п. 59), катувань і нелюдського поводження (п. 59, 60, 63 і 64), згвалтувань та інших форм сексуального та гендерно зумовленого насильства проти цивільних (п. 62).²⁰⁸ російська влада також ініціювала кампанії з переслідування тих, хто виступає або сприймається як такий, що виступає проти російської окупації, створюючи атмосферу страху²⁰⁹. Вона також депортувала тисячі українських дітей до Росії, де багатьох піддають перевихованню або поміщають у прийомні сім'ї (209). п. 65).²¹⁰ Загалом, за документами Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, з 24 лютого 2022 року загинуло понад 10 800 цивільних осіб і понад 20 500 отримали поранення, проте реальні цифри, швидше за все, значно вищі. Майже 6,5 млн українців були змушені шукати притулку в інших країнах, а понад 3,6 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами по всій Україні.

122. Кількість описаних акцій, націлених на цивільних осіб та цивільних жертв правопорушень, спричинених збройним насильством, у поєднанні зі схожістю моделей вчинення злочинів, які переважають у різних регіонах України, свідчить про те, що ці порушення становлять широкомасштабний та систематичний напад, спрямований проти цивільного населення України. Дійсно, видача цим Судом у березні 2024 року ордерів на арешт двох високопоставлених військових командувачів Російської Федерації за ймовірні порушення, передбачені статтею 7 Римського статуту, свідчить про наявність розумних підстав вважати, що було скоєно широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти цивільного населення України.

2. Напад було здійснено відповідно до політики держави або організації або на підтримку такої політики

123. Відповідно до статті 7(2) Римського статуту, вимога щодо наявності організованої політики в контексті широкомасштабного нападу передбачає, що напад має бути спланованим, скерованим або організованим, на відміну від серії спонтанних або ізольованих актів насильства.²¹¹ Державна політика не обов'язково повинна «бути задумана на найвищому рівні державного механізму»²¹², а також не обов'язково про наявність державної політики має бути чітко чи явно заявлено. Про наявність політики вчинення нападу можна зробити висновок на основі доказів неодноразового вчинення одних і тих самих дій, скерування збройних сил до їх вчинення, методів, використаних для здійснення нападу,²¹³ а також на підставі публічних заяв чи пропаганди в ЗМІ.²¹⁴ Це також може впливати

²⁰⁵ ООН, «Жоден регіон України не залишився неушкодженим в ході війни, яку Москва веде в Україні, високопосадовець розповідає Раді Безпеки, повідомляючи про широкомасштабні руйнування, загибель цивільного населення», SC/15657, 11 квітня 2024 р., режим доступу:

²⁰⁶ Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, A/HRC/52/62, 15 березня 2023 р., пп. 40-43.

²⁰⁷ Там само, пп. 27, 53, 40–43 та 60.

²⁰⁸ Див., наприклад, Робочий документ для засідань Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, A/HRC/52/CRP.4, 29 серпня 2023 р., пп. 293, 298, 482, 521 та 534.

²⁰⁹ Доповідь УВКПЛ, виноска 74 вище.

²¹⁰ Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, виноска 84 вище, пп. 90–102.

²¹¹ *Справа «Прокурор проти Катанги та Нгуджоло Чуї»*, виноска 200 вище, п. 396.

²¹² МТКЮ, *справа «Прокурор проти Бласкіча»*, Судова палата (рішення), IT-95-14-A, 3 березня 2000 р, п. 205.

²¹³ МКС. *Ситуація в Демократичній Республіці Конго, справа «Прокурор проти Катанги»*, Судова палата (рішення), ICC-01/04-01/07, 7 березня 2014 р., п. 1109; *Ситуація в Республіці Кенія, виноска 197 вище*, п. 121.

²¹⁴ Герхард Верле та Флоріан Джефібергер, *«Принципи міжнародного кримінального права»*, 4-е видання, Oxford University Press, 2020 р., п. 1008.

із доказів навмисного невиконання заходів особами, які здійснюють фактичний контроль, для запобігання основним злочинам.²¹⁵

124. Як описано вище (пп. 121–122), сама кількість, частота, територіальне поширення і явні моделі порушень свідчать, що вони є частиною більш глобальної політики завдання шкоди цивільному населенню України. Дійсно, в окупованих Донецькій, Херсонській, Запорізькій чи Харківській областях принаймні 864, але ймовірно більше на кілька тисяч (п. 59), українські цивільні особи були свавільно затримані, а сотні були страчені або піддані катуванням, часто з використанням одних і тих самих методів страти або катувань, просто за підозрою про співпрацю з СБУ, лояльність до української держави чи відмову співпрацювати з окупаційною владою.
125. Крім того, будь-які публічні заяви на підтримку України чи навіть демонстрація української державної символіки, наприклад її прапора та герба, за російським законодавством передбачають кримінальну відповідальність як «демонстрація нацистської символіки» (п. 78). Основні пропагандистські наративи, за якими українці зображуються як нацисти, чітко узгоджуються з цим законодавством, а отже стимулюють відповідні заходи переслідування та державну політику загалом.
126. Підтвердженням такої політики слугують факти її визнання з боку посадовців найвищого рівня, а також те, що російські державні службовці та громадські діячі систематично вживають принизливі висловлювання в державних ЗМІ, що є підбуренням та виправданням насильства по відношенню до українців. Наприклад, Президент Росії Володимир Путін, який видав наказ про вторгнення в Україну як верховний головнокомандувач, відкрито визнав як удари по критично важливій цивільній інфраструктурі²¹⁶ України, так і депортацію українських дітей до Російської Федерації.²¹⁷ Крім того, він систематично називає війну в Україні кампанією з «денацифікації».²¹⁸ Із свідчень, наведених у Розділі IV вище, вбачається, що ця термінологія систематично поширюється серед російських військових підрозділів персоналом, відповідальним за «ідеологічне виховання військ»,²¹⁹ і широко використовується регулярними комбатантами як виправдання для вчинення злочинів проти цивільних.²²⁰
127. Крім того, російська влада не лише систематично відмовлялася засудити, розслідувати або переслідувати звірства, вчинені проти українського населення. Навпаки, державні чиновники і державні ЗМІ або категорично заперечують, або підтримують та виправдовують такі напади, зокрема вшановуючи ймовірних винуватців. Так, наприклад, бійцям 64-ї ОМСБр, стверджувано відповідальним за масові розстріли цивільних у місті Буча, президент Росії присвоїв почесні звання 18 квітня 2022 року, невдовзі після звільнення міста Буча українськими військовими.²²¹ Атмосфера безкарності по відношенню до

²¹⁵ МКС. Ознаки складу злочинів. Вступ до статті 7 Статуту, прим. 6; *Справа «Прокурор проти Катанги», виноска 213* вище, п. 1108.

²¹⁶ France 24, «Путін каже, що російські удари по енергомережі України спрямовані на „демлітаризацію“ країни», 11 квітня 2024 р., режим доступу: <https://www.france24.com/en/europe/20240411-russia-pounds-ukraine-infrastructure-in-major-missile-and-drone-strike-war-volodymyr-zelensky>, переглянуто 25 квітня 2024 р.

²¹⁷ Антуанетта Редфорд, «Війна в Україні має закінчитися, заявив Путіну Президент Південної Африки Рамафоса», BBC, 17 червня 2023 р., режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-europe-65940655>, переглянуто 25 квітня 2024 р.

²¹⁸ Антон Трояновські, «Чому Володимир Путін посилається на нацистів, щоб виправдати своє вторгнення в Україну», The New York Times, 17 березня 2022 р., режим доступу: <https://www.nytimes.com/2022/03/17/world/europe/ukraine-putin-nazis.html>, переглянуто 25 квітня 2024 р.

²¹⁹ Документальний фільм France TV, *виноска 189* вище, на 32:00.

²²⁰ Див., наприклад, Еріка Кінеп, «Ніколи не бачили такого некла: російські солдати в Україні дзвонять додому», AP, 24 лютого 2023 р., режим доступу: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-intercepts-2b14732d88b3f58d4a9d0b2b562bdb28>, переглянуто 23 квітня 2024 р.

²²¹ Брайан Пітч, «Путін нагородив бригаду, що звинувачується у воєнних злочинах у Бучі», Washington Post, 19 квітня 2022 р., режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/19/ukraine-russia-war-bucha-brigade-award/>, переглянуто 21 квітня 2024 р.

винуватців міжнародних злочинів свідчить, що російські державні посадовці не лише толерують, але й схвалюють, прославляють та заохочують вчинення подальших міжнародних злочинів проти цивільного населення України.

128. Відповідно, вторгнення та напади в його ході були скоординовані та організовані на найвищому державному рівні, що свідчить про державну політику, а не окремі чи спонтанні дії. Ці узгоджені та відкрито визнані зусилля в поєднанні з залученням збройних сил та неодноразовим вчиненням подібних нападів на цивільне населення демонструють існування свідомої та організованої державної політики щодо вчинення нападів.

8. Мова ворожнечі як «переслідування» відповідно до статті 7(2)(g) Римського статуту

1. Вступ: Мова ворожнечі як переслідування в міжнародній кримінальній юриспруденції

129. Кілька різних міжнародних трибуналів визнали, що жорстока мова ворожнечі достатньої тяжкості *сама по собі* може становити міжнародний злочин. Хоча міжнародна практика досі звертала головну увагу на злочин прямого та публічного підбурювання до геноциду²²², нею було також підтверджено, що дискримінаційні та принизливі висловлювання, які створюють атмосферу ненависті та насильства, можуть становити окремий міжнародний злочин – злочин проти людяності у вигляді переслідування. Визнання мови ворожнечі актом переслідування сягає судової практики Нюрнберзького процесу²²³ і було підтверджено у двох провідних справах²²⁴, а саме у справі проти Нахімани та інших у МТР і у справі проти Шешеля в МТКЮ/МЗМКТ. У цьому розділі наведено короткий огляд найважливішої моментів судової практики. У наступних розділах містяться основні висновки з цих справ стосовно ознак мови ворожнечі як переслідування.

Нюрнберзький процес

130. Перший вирок щодо мови ворожнечі як переслідування і злочину проти людяності був винесений Міжнародним військовим трибуналом (МВТ) у справі **Юліуса Штрайхера**, засновника та видавця антисемітської газети «Der Stürmer». МВТ встановив, що обвинувачені «заразили свідомість німців вірусом антисемітизму» і що «отрута, яку Штрайхер впрорснув у свідомість тисяч німців (...), змусила їх слідувати націонал-соціалістичній політиці переслідування і винищення євреїв». У своїх статтях Штрайхер порівнював євреїв зі «шкідником», «паразитом, ворогом, лиходієм, розповсюджувачем хвороб» і «роєм сарани», закликаючи до їх винищення «доценту». Отже, суд дійшов висновку, що заяви Штрайхера становили «переслідування за політичними та расовими мотивами», а отже, злочин проти людяності.²²⁵

131. Згодом, незважаючи на те, що МВТ спочатку виправдав радіомовника та високопосадовця Міністерства пропаганди Рейху **Ганса Фріче**, лише через рік німецька Арбітражна палата (*Spruchkammer*) у Нюрнберзі встановила, що «[н]авіть якщо він прямо не закликав до переслідування чи знищення євреїв, він, тим не менш, відіграв значну роль у створенні атмосфери серед німецького народу, сприятливої для переслідування та винищення юдаїзму».²²⁶ Це рішення підкреслює

²²² Грегорі С. Гордон, «Мова ворожнечі та переслідування: контекстуальний підхід», *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, том 46, випуск 2, 2013, с. 303.

²²³ Там само, с. 318 і далі.

²²⁴ Вілсон і Джиллетт, *виноска* 10 вище, с. 49 і далі.

²²⁵ Рішення Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі 1946 р. (1947 р.) 41 AJIL 172.

²²⁶ Оригінальна цитата (німецькою мовою): «Wenn er auch nicht direkt zur Verfolgung oder Ausrottung der Juden aufgefordert hat, so half er doch in hervorragendem Masse mit, im deutschen Volke eine Stimmung zu schaffen, welche der Verfolgung und Ausrottung des Judentums günstig war». Рішення апеляційної інстанції щодо Ганса Фріче, Реєстр. № ВКІ/695, Berufungskammer I, Нюрнберг-Фюрт, 30 вересня 1947 р., Мюнхенський державний архів, SpKa Karton 475, с. 10, цитується за: Вібке К. Тіммерман, «Підбурювання в міжнародному кримінальному праві», *IRRC* 2006, с. 830.

кримінальну відповідальність Фріче за «антисемітську пропаганду як таку, без додаткових закликів до актів насильства, але загальним наслідком якої було створення атмосфери чи настроїв насильства серед майбутніх винуватців та очевидців».²²⁷

132. Крім того, **Отто Дітріх**, Імперський шеф преси НСДАП, був визнаний винним у переслідуванні як злочини проти людяності в суді з розгляду справи міністерств, проведеному владою США в межах дванадцяти наступних Нюрнберзьких процесів. Зокрема, Суд взяв до уваги владу Дітріха над пресою, у тому числі його щоденні вказівки для преси та періодичні директиви.²²⁸ Суд підкреслив, що Дітріх несе відповідальність за «добре продуману, часто повторювану, систематичну кампанію з розпалювання ненависті німецького народу до євреїв»,²²⁹ яка не була «суто політичною полемікою (...) призначеною лише для об'єднання німецького народу у військовій боротьбі»; натомість «їхньою явною та чітко вираженою метою було розлютити німців проти євреїв, виправдати заходи, які були та які будуть вжиті по відношенню до них, і придушити будь-які сумніви, які могли виникнути, щодо справедливості заходів расового переслідування, спрямованого проти євреїв».²³⁰

Справа «Нахімани та інші»

133. У справі **Нахімани та інших** у МТР, також відомої як «**Справа про медіа**», Суд визнав трьох обвинувачених – Фердинанда Нахіману та Жана-Боско Бараягвізу, засновників «Radio Télévision Libre des Mille Collines» (RTLM), а також Хасана Нгезе, засновника та головного редактора журналу «Кангура» – винними у переслідуванні. Посилаючись на прецедент у справі проти *Штрайхера*, Судова палата встановила, що, подібно до антисемітських статей Штрайхера, саме як «отрута», «брутальні твори Кангури та підбурювальні трансляції RTLM» створили «атмосферу шкоди» та сприяли подальшому насильству з боку населення.²³¹ Судова палата, серед іншого, прямо визнала переслідуванням «Десять заповідей», статтю, яка пропагувала сегрегацію народу хуту від народу тутсі, «Гарган не може народити метелика», статтю, наповнену дегуманізувальною лексикою, та радіоінтерв'ю, яке транслювала RTLM у червні 1994 року, і де описувалися «хитрість» і «обман» народу тутсі.²³² Цим Судова палата встановила, що мова ворожнечі, як «дискримінаційна форма агресії, яка руйнує гідність тих», проти кого вона спрямована, «не є провокацією для заподіяння шкоди», а «сама по собі є шкодою».²³³ Згодом вирокі були підтвержені Апеляційною палатою.
134. Цими двома рішеннями МТР підтвердив свої попередні висновки у справі **Джорджа Руджіу**. Руджіу, бельгійський радіоведучий на RTLM під час геноциду в Руанді, визнав себе винним у скоєнні злочину переслідування шляхом радіопередач, «спрямованих на сегрегацію та напад на етнічну групу тутсі та бельгійців на дискримінаційних підставах, шляхом позбавлення їх основоположних прав на життя, свободу та базову людяність, якими користуються члени суспільства загалом»²³⁴.
135. У справі **Саймона Бікінді** руандійського співака було звинувачено в переслідуванні на основі пісень, які мали на меті стимулювати етнічну ненависть до народу тутсі. Однак МТР визнав обвинуваченого невинним у переслідуванні через відсутність доказів того, що він створював, записував або виконував згадані пісні в 1994 році.²³⁵ Попри те, що деякі пісні звучали на зустрічі в Кігалі,

²²⁷ Там само, с. 830.

²²⁸ Військовий трибунал IV. Рішення Трибуналу. Судовий процес 11 – Справа міністерств. Рішення щодо Дітріха,

²²⁹ Там само, с. 409.

²³⁰ Там само, с. 410.

²³¹ МТР, *справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата (рішення і вирок), ICTR-99-52-T, 3 грудня 2003 р., п. 1073.

²³² Там само, п. 1078.

²³³ Там само, п. 1073.

²³⁴ МТР, *справа «Прокурор проти Руджіу»*, Судова палата (рішення і вирок), ICTR-97-32-1, 1 червня 2000 р., п. 22.

²³⁵ МТР, *справа «Прокурор проти Бікінді»*, Судова палата (рішення), ICTR-01-72-T, 2 грудня 2008 р., пп. 437–440.

не було жодних доказів того, що Бікінді виконував або грав ці пісні або що він мав будь-який вплив на трансляцію своїх пісень. Проте МТР повторив, що за певних обставин мова ворожнечі може становити злочин переслідування, і «не виключив» можливості того, що пісні можуть дорівнювати переслідуванню.²³⁶

136. Мова ворожнечі також була визнана злочином проти людяності в знаковому рішенні у справі **Мугасери** Верховного суду Канади 2005 року. Суд постановив, що Леон Мугасера, громадянин Руанди, може бути депортований до Руанди, оскільки йому було заборонено отримувати притулок у Канаді внаслідок скоєння злочинів проти людяності у формі мови ворожнечі. Верховний суд підтвердив, що мова ворожнечі «завжди заперечує фундаментальні права», і в тому числі мова, яка не закликає до насильства, і заявив, що «не має значення», чи насправді акт переслідування призвів до вчинення актів насильства.²³⁷

Воїслав Шешель

137. Попри те, що **Воїслав Шешель**, сербський політик і засновник Сербської радикальної партії, був спочатку виправданий МТКЮ у суперечливому вирокі, що став об'єктом масштабної критики²³⁸, Апеляційна палата МЗМКТ постановила, що промова Шешеля, виголошена в селі Хртковці в травні 1992 року, була злочином проти людяності у формі переслідування. У своїй промові Шешель закликав до вигнання хорватів із Хртковців, заявивши, що «у Хртковцях немає місця для хорватів»²³⁹, і що вигнаним «немає куди звернутися»²⁴⁰. Суд визнав, що промова Шешеля порушила права на безпеку та людську гідність хорватів, що мешкали у Хртковцях, і досягла «такого ступеню тяжкості, який дорівнює actus reus переслідування як злочину проти людяності».²⁴¹ Отже, Суд підтвердив висновок МТР у справі проти *Нахімани*, дійшовши висновку, що «контекст, у якому відбувається основний акт переслідування, є особливо важливим для оцінювання його тяжкості».²⁴²
138. Загалом, судова практика міжнародних трибуналів чітко встановлює, що мова ворожнечі може бути злочином проти людяності у формі переслідування, якщо вона досягає достатнього рівня тяжкості та відповідає іншим необхідним вимогам, що докладно розглядаються нижче.

2. Actus reus («винна дія»)

139. У статті 7(1)(h) Ознак складу злочинів наведено такі об'єктивні ознаки складу злочину переслідування:
- а) Винуватець суттєво позбавив, всупереч міжнародному праву, одну чи кількох осіб основоположних прав.
 - б) Винуватець мав мішенню таку особу або осіб з причини ідентичності групи чи спільноти або мав мішенню групу чи спільноту як таку.
 - в) Таке визначення мішеней ґрунтувалося на політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних чи інших підставах, що є загально визнаними як неприпустимі згідно з міжнародним правом.

²³⁶ Там само, пп. 390–395.

²³⁷ Верховний суд Канади, *справа «Мугасера проти Канади»* (Міністр громадянства та імміграції), 2005 р., 2 S.C.R. 100, 2005 SCC 40, пп. 147.

²³⁸ Вібке К. Тіммерман, «Міжнародні мовні злочини після апеляційного рішення у справі Шешеля», у: Предраг Дойчинович (ред.), «Пропаганда та міжнародне кримінальне право. Від сприйняття до злочинності», 2020 р., с. 105–123, с. 106.

²³⁹ МЗМКТ, *справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата (рішення), МІСТ-16-99-А, 11 квітня 2018 р., п. 161.

²⁴⁰ Там само, п. 162.

²⁴¹ Там само, п. 163.

²⁴² Там само, п. 159.

- d) Дії були вчинені у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним у статті 7(1) Статуту, або будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду.

Кожну із цих ознак буде окремо розглянуто нижче в контексті мови ворожнечі.

а. Мова ворожнечі як серйозне позбавлення основоположного права

140. Статут, «Ознаки складу злочинів» чи інші відповідні джерела не містять вичерпного переліку дій, які є злочином переслідування або «позбавленням основоположних прав». Натомість, переслідування охоплює широкий спектр діянь, які порушують право особи на рівне користування своїми основоположними правами;²⁴³ проте необов'язково ці основні діяння самі по собі мають бути злочинами згідно з міжнародним правом.²⁴⁴ Термін «основоположні права» стосується ряду важливих прав, закріплених у різних міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини, МПГПП, МПЕСКП, а також інших джерелах з прав людини чи міжнародного гуманітарного права.²⁴⁵

1. Заборона мови ворожнечі як основоположне право людини

Міжнародне право прав людини

141. Заборона ненависті чітко закріплена міжнародним правом прав людини. У статті 19 МПГПП, яка містить положення про захист права на свободу вираження поглядів, говориться, що здійснення цього права «накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність» і тому може бути предметом певних необхідних обмежень «для поважання прав і репутації інших осіб», а також «для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення». Такі допустимі обмеження «можуть стосуватися або інтересів інших осіб, або інтересів суспільства загалом»²⁴⁶. Крім того, § 2 статті 20 МПГПП прямо передбачає, що держави повинні приймати закони, які забороняють пропаганду ненависті та підбурювання до дискримінації. Ці принципи були багато разів підтвержені Комітетом з прав людини, який визнав необхідними обмеження, наприклад, щодо заяв, які пропагують расову та релігійну ненависть.²⁴⁷ Крім того, у своєму Загальному коментарі № 24 Комітет з прав людини підкреслив, що обов'язок забороняти пропаганду расової, релігійної та національної ненависті є частиною міжнародного звичаєвого права і не може бути предметом застережень.²⁴⁸
142. Аналогічно стаття 4 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації однозначно засуджує всі форми пропаганди та ідеологій, що ґрунтуються на расовій ненависті та дискримінації. Вона передбачає кримінальну відповідальність за поширення ідей і пропаганду ненависті і расової дискримінації в будь-якій формі.
143. Крім того, стаття 10 Європейської конвенції з прав людини передбачає, що право на свободу вираження поглядів може бути обмежене «в інтересах національної безпеки» та «для захисту

²⁴³ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Тадіча»*, Апеляційна палата (рішення), IT-94-1-A, 15 липня 1999 р., п. 710; та МТКЮ, *справа «Прокурор проти Василевича»*, Судова палата (рішення), IT-98-32-T, 29 листопада 2022 р., п. 246. Див. також *справу «Прокурор проти Нтаганди»*, Палата досудового провадження (Рішення згідно зі статтею 61(7)(a) і (b) Римського статуту щодо обвинувачень у справі «Прокурор проти Нтаганди»), ІСС-01/04-02/06-309, 9 червня 2014 р., п. 58; та *справу «Прокурор проти Онгвена»*, Палата досудового провадження (рішення про підтвердження звинувачень щодо Домініка Онгвена), ІСС-02/04-01/15-422-Red, 23 березня 2016 р., пп. 25, 39, 52 та 65.

²⁴⁴ МТР, *справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Апеляційна палата (рішення), ICTR-99-52-A, 28 листопада 2007 р., п. 987; МТКЮ, *справа «Прокурор проти Брданіна»*, Апеляційна палата (рішення), IT-99-36-A, 3 квітня 2007 р., п.

²⁴⁵ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Купрешкіча та інших»*, Судова палата (рішення), T-95-16-T, 14 січня 2000 р., п. 621.

²⁴⁶ Комітет з прав людини, Загальний коментар № 10 до Пакту про громадянські і політичні права: стаття 19

²⁴⁷ Комітет з прав людини, *справа «J.R.T та W.G. Party проти Канади»*, рішення про неприйнятність, справа №

²⁴⁸ Питання, пов'язані із Застереженнями, зробленими під час ратифікації приєднання до Пакту чи Факультативних протоколів до нього, або щодо декларацій згідно зі статтею 41 Пакту, Загальний коментар 24 до Пакту про громадянські і політичні права, Комісар з прав людини, Комітет з прав людини, 52-а сесія, документ ООН

репутації або права інших осіб». У цьому контексті перелік допустимих обмежень також охоплює мову ворожнечі. Наприклад, Європейський суд з прав людини встановив необхідність покарання за всі форми вираження поглядів, які поширюють, підбурюють, пропагують або виправдовують ненависть на основі нетерпимості, а бо навіть запобігання їм.²⁴⁹ Заборонені висловлювання включають висловлювання, що пропагують расову²⁵⁰ або етнічну²⁵¹ ненависть чи підбурювання до насильства²⁵² або потурання²⁵³ йому.

144. Отже, очевидно, що заборона мови ворожнечі *сама по собі* є основоположним правом людини. Цей висновок підтверджується тим фактом, що Комітет ООН з прав людини вважає, що стаття 20 не допускає відступів.²⁵⁴

Заборона мови ворожнечі у національних юрисдикціях

145. На додаток, мову ворожнечі масово заборонено в національних юрисдикціях. У 2007 році МТР зауважив, що «велика кількість країн у всьому світі, включно з Руандою, наприклад Німеччина, Україна чи Китай, мають внутрішні закони про заборону пропаганди дискримінаційної ненависті».²⁵⁵ Відтак міжнародна спільнота досягла ще більш широкого консенсусу щодо засудження мови ворожнечі. Багато інших країн прийняли законодавство про заборону поширення дискримінаційних і ненавистницьких ідей. Наприклад, окрім тих, на які посилається МТР, багато інших держав прийняли законодавство про заборону мову ворожнечі в різних формах, наприклад Албанія,²⁵⁶ Білорусь,²⁵⁷ Камбоджа,²⁵⁸ Данія,²⁵⁹ Індія,²⁶⁰ Мексика,²⁶¹ Оман,²⁶² Польща,²⁶³ Південна Африка,²⁶⁴ Східний Тимор,²⁶⁵ Зімбабве,²⁶⁶ і багато інших, що означає, що принаймні 108 країн світу мають закони, що забороняють мову ворожнечі²⁶⁷.
146. Слід зазначити, що Конституція Російської Федерації прямо забороняє пропаганду, «що розпалює соціальну, расову, національну чи релігійну ворожнечу», а також пропаганду «соціальної, расової, національної, релігійної чи мовної переваги»²⁶⁸. Відповідно, Кодекс про адміністративні правопорушення і Кримінальний кодекс Російської Федерації забороняють дії, «спрямовані на розпалювання ненависті або ворожнечі, а також на приниження гідності особи або групи осіб за ознакою статі, раси, нації, мови, походження, ставлення до релігії, а також належності до будь-якої соціальної групи», вчинене публічно або з використанням засобів масової інформації (ст. 282 Кримінального кодексу Російської Федерації). В одній відомій справі російські суди засудили засновника регіональної газети Павла Іванова за публічне розпалювання етнічної, расової та релігійної ворожнечі, оскільки той

²⁴⁹ ЄСПЛ, *справа «Ербакан проти Туреччини»*, 59405/00, 6 липня 2006 р., п. 56.

²⁵⁰ Європейська комісія з прав людини, *справа «Гліммервен та Гакенбек проти Нідерландів»*, 8348/78 та 8406/78, 11 жовтня 1979 р.

²⁵¹ ЄСПЛ, *справа «Павел Іванов проти Росії»*, 35222/04, 20 лютого 2007 р.

²⁵² ЄСПЛ, *справа «Рой ТВА/С проти Данії»*, 24683/14, 7 квітня 2018 р.

²⁵³ ЄСПЛ, *справа «Легідьо та Ісорні проти Франції»*, 24662/94, 23 вересня 1998 р.

²⁵⁴ Комітет ООН з прав людини, Загальний коментар № 29, документ ООН CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, 31 серпня 2001 р., п. 13(е).

²⁵⁵ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, п. 1075.

²⁵⁶ Закон про захист від дискримінації № 10 221, 4 лютого 2010 р.

²⁵⁷ Кримінальний кодекс Білорусі, стаття 130.

²⁵⁸ Кримінальний кодекс Камбоджі, стаття 496.

²⁵⁹ Кримінальний кодекс Данії, стаття 266(b).

²⁶⁰ Кримінальний кодекс Індії, розділ 153А.

²⁶¹ Федеральний закон «Про попередження та усунення дискримінації» від 11 червня 2003 р.

²⁶² Кримінальний кодекс Оману, стаття 108.

²⁶³ Кримінальний кодекс Польщі, стаття 256.

²⁶⁴ Конституція Південно-Африканської Республіки, стаття 16.

²⁶⁵ Кримінальний кодекс Східного Тимору, стаття 135.

²⁶⁶ Кримінальний кодекс Зімбабве, стаття 42.

²⁶⁷ Майбутнє свободи слова, *«Глобальний посібник із законів проти мови ворожнечі»*, 2020 р.

²⁶⁸ Конституція Російської Федерації, стаття 29(2).

написав і опублікував серію статей із зображенням євреїв як джерело зла в Росії. Він звинуватив євреїв у підготовці змови проти російського народу та приписав єврейському керівництву фашистську ідеологію. Як у своїх публікаціях, так і в усних виступах на суді він послідовно заперечував право євреїв на національну ідентичність, стверджуючи, що вони не утворюють нації. Після того, як Іванов безуспішно оскаржив свій вирок на національному рівні, він подав скаргу до Європейського суду з прав людини. Суд відхилив його скаргу через «виразно антисемітський тон поглядів заявника» та погодився з оцінкою російських судів, що він намагався через свої публікації розпалювати ненависть до єврейського народу.²⁶⁹

147. Отже, хоча регіональні та національні підходи до певних способів таких обмежень можуть відрізнятися, все ж загальна заборона пропаганди ненависті розглядається як норма міжнародного звичаєвого права²⁷⁰ та загальний принцип міжнародного права. Ця тенденція до покарання за мову ворожнечі невинно розвивається. Наприклад, у 2008 році Рада ЄС прийняла Рамкове рішення щодо боротьби з деякими формами і проявами расизму і ксенофобії засобами кримінального права, вимагаючи криміналізації публічного розпалювання ненависті за ознаками раси, кольору шкіри, релігії, походження або національного чи етнічного походження.²⁷¹ Ця робота постійно посилюється. У 2021 році Комісія ЄС почала працювати над розширенням https://commission.europa.eu/document/download/405d4be5-867b-4dcb-bf97-f61fae89868c_en переліку злочинів ЄС, викладених у статті 83 ДФЄС щодо мови ворожнечі, вважаючи її «особливо серйозним злочином через її шкідливий вплив на основоположні права».²⁷²
148. Отже, поточний стан як міжнародного права, так і національного законодавства, а також їх спільний розвиток так само свідчать про те, що заборона мови ворожнечі має статус основоположного права людини.²⁷³

11. Інші «основоположні права», які порушуються мовою ворожнечі: повага до гідності, безпека та самовизначення

149. Як зазначалося вище, у судовій практиці міжнародних трибуналів мова ворожнечі була визнана формою позбавлення основоположних прав. Зокрема, попри те, що «мова сама по собі не може безпосередньо вбивати членів групи, ув'язнювати чи завдавати їм фізичних ушкоджень»,²⁷⁴ Апеляційні палати ad hoc трибуналів у справах *Нахімани та інших* і *Шешеля* встановили, що «мова ворожнечі порушує право на повагу до гідності членів групи, що є мішенню»,²⁷⁵ тоді як підбурювання до насильства є «порушенням права на безпеку».²⁷⁶
150. Крім того, стверджується, що мова ворожнечі може становити порушення права на самовизначення, основоположного права, яке є частиною міжнародного звичаєвого права. Як зазначено в статті 1 МПГП і статті 1 МПЕСКП, право на самовизначення включає право

²⁶⁹ *Справа «Павел Іванов проти Росії»*, вимога 251 вище.

²⁷⁰ Комітет з прав людини, Загальний коментар № 24 щодо застережень, зроблених під час ратифікації приєднання до Пакту чи Факультативних протоколів до нього, або щодо декларацій згідно зі статтею 41 Пакту, 11 листопада 1994 р., п. 8.

²⁷¹ Рада ЄС, Рамкове рішення *щодо боротьби з деякими формами і проявами расизму і ксенофобії засобами кримінального права*, 2008/913/JHA, 28 листопада 2008 р.

²⁷² Комісія ЄС, *вимога* 21 вище.

²⁷³ Див. також Йероен Темперман, *«Релігійна ненависть та міжнародне право: заборона підбурювання до насильства та дискримінації»*, Cambridge University Press 2016, с. 120–121: «Через [практику Комітету з прав людини] ми можемо побачити поступовий розвиток „права бути захищеним від підбурювання“ . Однак наразі це «право» не зовсім є автономним «правом, на яке можна посилатися». Його головна функція полягає в тому, що воно є обмежувальним чинником, тобто „правом інших“ .

²⁷⁴ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Апеляційна палата, *вимога* 244 вище, п. 986.

²⁷⁵ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Апеляційна палата, *вимога* 244 вище, п. 986; *справа «Прокурор проти Шешеля»*, Appeals Chamber, *вимога* 239 вище, п. 163.

²⁷⁶ *Справа «Прокурор проти Бікінді»*, *вимога* 235 вище, п. 392; *справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата,

народів «вільно встановлювати свій політичний статус і вільно забезпечувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток». Це право стало «одним із основних принципів сучасного міжнародного права»²⁷⁷ природи *erga omnes* («щодо всіх»).²⁷⁸ Як пояснюється в Декларації щодо дружніх відносин, користування цим правом включає свободу асоціювання з певною державою. Це означає зобов'язання утримуватися від будь-яких насильницьких дій, які позбавляють людей можливості користуватися такою свободою.²⁷⁹ Наприклад, ставлення під сумнів і заперечення національної ідентичності та історії групи людей, що є мішенню, можуть становити порушення права на самовизначення.²⁸⁰

b. Тяжкий характер позбавлення права (перевірка «однакового рівня тяжкості»)

151. Не будь-яке дискримінаційне діяння, а лише грубе чи явне заперечення основоположних прав людини може становити злочин проти людяності.²⁸¹ Це означає, що акти переслідування повинні мати тяжкість, порівнянню з іншими злочинами проти людяності.²⁸² Оцінювання тяжкості проводиться в кожному окремому випадку з посиланням на низку різних критеріїв, описаних нижче.

i. Контекст і сукупний вплив

152. Оцінювання тяжкості вимагає врахування сукупного впливу відповідних дій. Хоча окремі дії можуть і не вважатися достатньо тяжкими, їхній сукупний вплив може відповідати цій вимозі.²⁸³ Аналогічно, особливо важливим є контекст, в якому відбуваються основні акти переслідування.²⁸⁴ Такий контекст може включати збройні конфлікти, що тривають, акти насильства, такі як вбивства, катування та жорстоке поводження, згвалтування, а також знищення власності.²⁸⁵ У зв'язку з цим навіть менш тяжкі дії можуть кваліфікуватися як переслідування, якщо вони пов'язані з іншим серйозним проявом переслідування.²⁸⁶

ii. Використання лайливої та образливої лексики

153. У конкретному контексті мови ворожнечі зміст цієї мови є відправною точкою оцінки її тяжкості.²⁸⁷ Використання лайливої або наклепницької лексики свідчить про її інтрузивний характер. Наприклад,

²⁷⁷ Міжнародний суд. *Справа щодо Східного Тимору (Португалія проти Австралії)*, рішення, 30 червня 1995 р., п. 29.

²⁷⁸ Міжнародний суд. *Юридичні наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території*. Консультативний висновок, 9 липня 2004 р., п. 88.

²⁷⁹ Генеральна Асамблея ООН. Декларація про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, A/RES/2625(XXV), 24 жовтня 1970 р.

²⁸⁰ УВКПЛ, «Україна/Росія: порушення культурних прав перешкоджають післявоєнному відновленню – експерт ООН», 25 травня 2022 р., режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/05/ukrainerrussia-violations-cultural-rights-will-impede-post-war-healing-un>, переглянуто 21 квітня 2024 р.

²⁸¹ *Справа «Прокурор проти Купрешикіча та інших»*, вимога 245 вище, п. 620.

²⁸² МТКЮ, *справа «Прокурор проти Бласкіча»*, Апеляційна палата (рішення), ІТ-95-14-А, 29 липня 2004 р., п. 138. Див. також статтю Роберта Краера та інших «Вступ до міжнародного кримінального права та процедури», Cambridge University Press 2014 (3-є видання), с. 257: «Юриспруденція Трибуналу вказує на те, що для притягнення до відповідальності вимагається рівень тяжкості, порівнянний з іншими злочинами проти людяності; у визначенні МКС цю вимогу можна віднести до вимог „суворого“ позбавлення; Гюнаель Меттро, *Міжнародні злочини: право і практика, том II: Злочини проти людяності*, Oxford University Press 2020, с. 667: «Те, наскільки серйозне втручання в права особи може кваліфікуватися як переслідування, вимірюється за вимогою „жорстокості“, що відображає стандарт „рівної тяжкості“ за звичаєвим правом і, отже, має оцінюватися насамперед за наслідком порушення (або позбавлення) прав»

²⁸³ *Справа «Прокурор проти Купрешикіча та інших»*, вимога 245 вище, п. 622.

²⁸⁴ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Апеляційна палата (рішення), вимога 244 вище, пп. 987 та 988; *справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата, вимога 239 вище, п. 156. Див. також Меттро, вимога 282 вище, с. 620–

²⁸⁵ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Апеляційна палата (рішення), вимога 244 вище, п. 988.

²⁸⁶ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Крайшника»*, Судова палата (рішення), ІТ-00-39-Т, 27 вересня 2006 р., п. 772.

²⁸⁷ *Справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата, вимога 239 вище, п. 150.

це може включати провокативні заяви та конкретні методи пропаганди, які сприяють створенню атмосфери ненависті та дискримінації щодо групи людей, яка є мішенню.²⁸⁸

154. Однією з найбільш типових технік є дегуманізація, яка проявляється у зображенні групи людей, що є її мішенню, як недолудей, неповноцінних людей або абсолютного зла, створюючи та усталюючи негативні стереотипи про неї. Наприклад, МВТ виявив, що дегуманізувальні позначення, використані Юліусом Штрайхером щодо євреїв, такі як «шкідник», «паразит, ворог, злочинець, розповсюджувач хвороб» і «рій сарани» були переслідуванням і злочином проти людяності. Посилання на представників народу тутсі як на «Інуензі» (тарганів), «змій» або «паразитів», яких необхідно знищити, так само кваліфікується як переслідування в контексті ситуації в Руанді.²⁸⁹ Так само, позначення всіх хорватів «устапами», тобто колабораціоністами з нацистами, зображувало їх за своєю суттю злодіями, і ця тактика часто використовувалася для їх переслідування.²⁹⁰
155. Використання неправдивих і спотворених наративів, таких як теорії змови, фальшива віктимізація та так звані «дзеркальні» звинувачення, є ще одним маніпулятивним методом, який свідчить про заборонену пропаганду ненависті. Він використовується для створення почуття страху та недовіри до групи людей, яка є мішенню, що полегшує виправдання насильства проти них. Він може включати, наприклад, неправдиві звинувачення групи людей, що є мішенню, у плануванні насильницьких актів або в зраді. У справі проти *Дімпіха* Суд цитував такі його заяви, як «юдаїзм становить світову небезпеку» і «нації повинні захистити себе від єврейських деструктивних сил». Подібним чином у статті «Десять заповідей» стверджувалося, що «екстремісти тутсі» напали на Руанду за підтримки іноземних сил (армії Уганди) та «диверсантів усередині країни» з «надією „завоювати країну“»²⁹¹. Тоді було розповсюджено заклик «вжити всіх необхідних заходів для утримання противника від нового нападу».
156. Інша риторика, яка широко використовується у мові ворожнечі, що дорівнює переслідуванням, – це використання евфемістичних виразів, що приховують акти насильства та ускладнюють для людей усвідомлення їхньої справжньої тяжкості. Наприклад, програми RTLM у Руанді закликали своїх слухачів бути «пильними» або «йти на роботу», що стало зашифрованими закликами до агресії проти політичних опонентів тутсі та хуту.²⁹²

iii. Заклики до насильства

157. Відверті заклики до насильства у заявах вказують на їхню особливу тяжкість. Вони можуть не бути безпосередньо закликами до насильства як такого, але можуть його заохочувати, прославляти або виправдовувати. Наприклад, у зазначеній вище справі проти *Дімпіха* Суд посилався на таке твердження: «Знищення євреїв не є втратою для людства, і є настільки ж корисним для народів землі, як смертна кара або тримання під вартою для злочинців». У справі проти *Руджіу* МТР взяв до уваги заяву обвинуваченого про те, що злочинці «гарно проводили час, вбиваючи «Інуензі», а населення було сповнене рішучості боротися та виганяти «Інуензі-Інкотануї» з країни». Трибунал також підкреслив, що обвинувачений «привітав доблесних комбатантів, які брали участь у битві проти «Інуензі» в Ньямірамбо», і пообіцяв, що «винагорода від уряду буде для кожного, хто вб'є або захопить у полон білого чоловіка, який бореться на боці РПФ». Як згадувалося вище, заклики Воїслава Шешеля до вигнання хорватів, як-от «у Хртковцях немає місця для хорватів», також вважалися підбурюванням до насильства.²⁹³
158. Отже, відверті заклики до насильства проти групи можуть слугувати чітким маркером достатньої серйозності висловлювань. Однак важливо зазначити, що міжнародні трибунали вказували на здатність

²⁸⁸ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, виноска 231 вище, пп. 1073 і 1079.

²⁸⁹ Там само, п. 1078.

²⁹⁰ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Шешеля»*, Судова палата (рішення), ГТ-03-67-Г, 31 березня

²⁹¹ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, виноска 231 вище, п. 138.

²⁹² Там само, п. 1028; *справа «Прокурор проти Руджіу»*, виноска 234 вище, п. 44.

²⁹³ *Справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата, виноска 239 вище, пп. 161–163.

мови ворожнечі досягти необхідного рівня тяжкості навіть без застосування таких закликів.²⁹⁴ МТР у справі проти *Нахімани* встановив, що мова ворожнечі, спрямована проти конкретних груп за ознаками етнічного походження або інших дискримінаційних чинників, як така відповідає вимозі тяжкості.²⁹⁵ Він уточнив, що така мова сама по собі є дискримінаційною формою агресії, що руйнує гідність груп людей, які є об'єктом мови ворожнечі, принижуючи їхній статус в очах як самих себе, так і інших, причому її шкода може бути незворотною.²⁹⁶

159. Ця позиція була додатково викладена в рішенні апеляційної інстанції у цій справі. Апеляційна палата не скасувала висновків Судової палати у цій справі²⁹⁷ і дійшла висновку, що не кожна окрема дія, яка лежить в основі злочину переслідування, повинна досягати тяжкості інших злочинів проти людяності. Натомість сукупний ефект усіх основних актів переслідування може бути достатнім для досягнення необхідного рівня тяжкості.²⁹⁸

160. Отже, сама лише дискримінаційна мова ворожнечі може відповідати необхідному рівню тяжкості, особливо в контексті злочинів проти групи людей, що є її мішенню, які тривають. Попри те, що відверті заклики до насильства часто вважаються достатнім показником тяжкості, вони не є обов'язковими, щоб класифікувати мову ворожнечі як тяжкий злочин.

iv. Вплив висловлювань

161. Іншим важливим чинником є потенційний вплив висловлювання. Він включає оцінку соціального та політичного становища винуватця, а також його авторитету серед аудиторії і ступінь його популярності.²⁹⁹ Наприклад, коли державні чиновники чи впливові особи виступають перед натовпом із кількох сотень людей, промову можна вважати такою, що має вплив.³⁰⁰ Крім того, використання засобів масової інформації для поширення інформації, особливо в епоху надзвичайної популярності соціальних мереж, може значно розширити аудиторію та ступінь впливу.³⁰¹

v. Частота поширення

162. Рівень тяжкості також можна оцінити, враховуючи те, якою мірою промова, про яку йдеться, неодноразово та наполегливо поширювалася серед аудиторії протягом певного періоду. Враховуються такі чинники, як регулярність публікації чи подачі та тривалість поширення. Наприклад, МВТ у справі *Штрайхера* підкреслив, що обвинувачений «тиждень за тижнем, місяць за місяцем... заражав розум німців вірусом антисемітизму... Такими статтями був наповнений кожний номер видання «Der Stürmer», тираж якого в 1935 році сягав 600 тис. примірників».³⁰² Аналогічно у справі проти *Нахімана та інших* МТР посилався на заяву свідка про те, що шкідливі радіопередачі «потроху розливали бензин країною, щоб одного дня підпалити всю країну».³⁰³

²⁹⁴ Ця позиція також знаходить підтримку в доктринальних роботах. Див., наприклад, роботу Тіммерманна, *виноска* 238 вище, с. 115–116 та 118; Вілсона і Джиллетта, *виноска* 10 вище, с. 144.

²⁹⁵ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, п. 1072; див. також *справа «Прокурор проти Руджіу»*, *виноска* 234 вище, п. 22.

²⁹⁶ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, п. 1072.

²⁹⁷ У ній зазначено, що „немає необхідності вирішувати у цій справі, чи має сама по собі мова ворожнечі, яка не підбурює до насильства проти членів групи, рівень тяжкості, еквівалентний іншим злочинам проти людяності” .

²⁹⁸ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Апеляційна палата, *виноска* 244 вище, п. 987.

²⁹⁹ Див., *tutatis mutandis*, *справу «Прокурор проти Бікінді»*, *виноска* 235 вище, п. 425.

³⁰⁰ *Справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата, *виноска* 239 вище, пп. 147 і 154.

³⁰¹ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, пп. 945 і 1075.

³⁰² Рішення Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі, *виноска* 225 вище.

³⁰³ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, п. 1078.

с. Спрямованість проти групи, яку можна ідентифікувати, за ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом

163. Іншим істотним аспектом, що стосується *actus reus* («винної дії») злочину переслідування, є те, що діяння повинно мати дискримінаційний характер.³⁰⁴ Воно повинно бути спрямоване або на конкретну групу, або на індивіда на основі його/її членства в цій групі чи асоціації з нею, і має бути скероване на групу за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними ознаками чи будь-якими іншими ознаками, що є неприпустимим за загальновизнаними правилами відповідно до міжнародного права.
164. Термін «той, кого можна ідентифікувати» означає, що група або спільнота разом з окремими членами повинна ставати мішенню на основі або об'єктивних критеріїв, або суб'єктивного сприйняття обвинуваченого.³⁰⁵ Ця група охоплює не лише осіб, які відкрито до неї належать, але й тих, кого винуватець сприймає як осіб, що пов'язані з групою чи їй симпатизують. Отже, необов'язково, щоб об'єкт насправді належав до цієї групи, достатньо, щоб це було так лише в очах винуватця.³⁰⁶
165. Дискримінація, що випливає з політичної ідеології особи, відповідає критерію «політичних» підстав для переслідування.³⁰⁷ Ця категорія може охоплювати щонайменше розбіжності щодо політичних питань як мотив вчинення дій.³⁰⁸ У цьому контексті за статтею 7(1)(h) Статуту існування певної політичної групи не є обов'язковим, лише окремі особи мають переслідуватися за політичними мотивами.³⁰⁹ Поняття «національний» виходить за межі громадянства й включає характеристики групи, яка вважає себе нацією.³¹⁰
166. Групу потерпілих можна ідентифікувати за сукупністю ознак. Наприклад, у справі *Нахімани та інших* МТР визначив, що переслідувана група людей, тобто етнічна група тутсі та так звані «помірковані» політичні опоненти з числа хуту, які підтримували тутсі, була визначена як за політичною, так і за етнічною складовою.³¹¹

d. Вчинення злочину у зв'язку з іншим злочином, передбаченим статтею 7(1) або таким, на який поширюється юрисдикція Статуту

167. Переслідування має бути пов'язане з іншим злочинним діянням, зазначеним у статті 7(1) або іншим діянням, забороненим Статутом. Однак наразі незрозуміло, який тип зв'язку вимагається. Підтверджуючи обвинувачення у справах *Онгвена* та *Алі Кушайба*, Палата досудового провадження визнала в обох випадках, що переслідування з боку обвинувачених було вчинено у зв'язку з різними злочинами, такими як напади на цивільне населення, вбивства та інші акти жорстокості, знищення майна, грабїж та інше.³¹² Однак Палата досудового провадження не роз'яснила, в чому саме полягає цей зв'язок, і, як вбачається з дотеперішньої судової практики,

³⁰⁴ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Крнослаца»*, Судова палата (рішення), IT-97-25-T, 15 березня 2002 р., п. 431.

³⁰⁵ Махтельд Бут і Крістофер К. Голл, «Стаття 7: злочини проти людяності», за Отто Тріффтерером (ред.), *Коментар до Римського статуту Міжнародного кримінального суду* (3-є видання, Verlag C. H. Beck oHG, 2016) с. 144–294, с. 220; *справа «Прокурор проти Онгвена»*, *виноска* 243 вище, пп. 25, 32, 39, 52 і 65.

³⁰⁶ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Налетліча і Мартіновича»*, Судова палата (рішення), IT-98-34-T, 31 березня 2003 р.,

³⁰⁷ МТР, *справа «Прокурор проти Акасу»*, Судова палата (рішення), ICTR-96-4-T, 2 вересня 1998 р., п. 583.

³⁰⁸ Звіт наради експертної групи з питань переслідувань за гендерною ознакою, EGM.GBP/1997/Report, 9–12 листопада 1997 р., п. 44.

³⁰⁹ Бут і Голл, *виноска* 305 вище, с. 220, Верле і Джефібергер, *виноска* 214 вище, п. 902.

³¹⁰ Бут і Голл, *виноска* 305 вище, с. 224.

³¹¹ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, п. 1071.

³¹² *Справа «Прокурор проти Онгвена»*, *виноска* 243 вище, пп. 25, 39, 52 і 65; МКС. *Ситуація в Дарфурі, Судан, справа «Прокурор проти Алі Мухаммада Алі Абд-Аль-Рахмана («Алі Кушайба»)*», Палата досудового провадження (Рішення про підтвердження звинувачень, висунутих проти Алі Мухаммада Алі Абд-Аль-Рахмана («Алі Кушайба»), ICC-02/05-01/20-433, 9 липня 2021 р., пп. 52, 81 і 117.

вимога про зв'язок по суті спрямована на те, щоб поодинокі злочини не розглядалися як злочини проти людяності.³¹³ Отже, наявність причинного зв'язку між основним діянням, таким як мова ворожнечі, та вчиненням наступного чи одночасного акту насильства чи злочину необов'язкова.³¹⁴ Попри те, що вимога «про зв'язок» не є однією з ознак складу злочину переслідування у статуті МТР, у справі Нахімана було чітко визнано характер мови ворожнечі з метою переслідування як незавершеного злочину,³¹⁵ і підкреслено, що «переслідування (...) не є провокацією з метою заподіяння шкоди. Воно є шкодою саме по собі».³¹⁶ Відповідно, попри те, що мова ворожнечі часто може супроводжуватися міжнародними злочинами або передувати їм, встановлення впливу висловлювань чи навіть причинного зв'язку між мовленнєвим актом та актом насильства відповідно до Статуту не є обов'язковим.

е. Mens rea («злочинний умисел»)

168. Статтею 7(2)(g) Римського статуту визначено, що переслідування має бути «умисним» і вчинятися «за ознакою» належності до тієї чи іншої переслідуваної групи або спільноти. В Ознаках складу злочинів також уточнюється, що переслідування має здійснюватися за ознакою належності до тієї чи іншої групи або спільноти, і додається, що спрямованість переслідування «ґрунтується на підставах, які загально визнані як неприпустимі згідно з міжнародним правом», а також на усвідомленні винуватцем того, що поведінка була частиною або мала бути частиною широкомасштабного чи систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення.³¹⁷
169. У справі «Прокурор проти Онгвена» Судова палата зазначила, що для встановлення факту переслідування необхідно встановити наявність «умислу, тобто наміру дискримінувати переслідуваних осіб за будь-якою з ознак, перелічених у статті 7(1)(h) Статуту».³¹⁸ Це означає, що «винуватець завдає шкоди потерпілому, тому що винуватець сприймає потерпілого як належного до певної групи чи спільноти».³¹⁹ Ad hoc трибунали зазначили, що *mens rea* («злочинний умисел») переслідування вимагає цього додаткового дискримінаційного умислу,³²⁰ та уточнили, що «необхідна певна форма дискримінації, задумана як порушення основоположних прав людини, та яка призводить до такого порушення».³²¹ Це – конкретний умисел завдати шкоди людині, оскільки вона належить до певної спільноти чи групи.³²²
170. Судова палата у справі Онгвена додала, що «група, що є мішенню, може бути визначена як позитивно, так і негативно, тобто може бути так, що винуватець спрямовував свої дії лише проти членів певної групи чи спільноти, або що винуватець спрямовував свої дії проти окремих осіб за неналежність до певної групи чи спільноти».³²³ Що стосується ознаки тяжкості, «винуватець не обов'язково має здійснювати оціночне судження щодо тяжкості заподіяного позбавлення права».³²⁴
171. Висновок про дискримінаційний умисел можна зробити на основі змісту висловлювання, наприклад, використання підбурливої й грубої лексики, яка розпалює ненависть до певної групи,³²⁵ його тону, а також поширення неправдивої інформації.³²⁶ Це також можна визначити на основі загального

³¹³ Меттро, *виноска* 282 вище, с. 675.

³¹⁴ Там само, п. 1073.

³¹⁵ Річард Вілсон, «Судові процеси щодо підбурювання. Притягнення до відповідальності за міжнародні мовні злочини», Cambridge University Press, 2017 р., с. 21; Вілсон і Джиллетт, *виноска* 10 вище, с. 56.

³¹⁶ *Справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, п. 1073.

³¹⁷ МКС, *справа «Прокурор проти Онгвена»*, Судова палата IX (рішення), ICC-02/04-01/15, пп. 2734–2740.

³¹⁸ Там само, п. 2739.

³¹⁹ Там само, п. 2739.

³²⁰ *Справа «Прокурор проти Василевича»*, *виноска* 243 вище, п. 245.

³²¹ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Тадіча»*, Судова палата (рішення), IT-94-1-T, 7 травня 1997 р., п. 697.

³²² *Справа «Прокурор проти Бласкіча»*, Апеляційна палата, *виноска* 282 вище, п. 165.

³²³ *Справа «Прокурор проти Онгвена»*, *виноска* 317 вище, п. 2735.

³²⁴ Там само, п. 2735.

³²⁵ *Справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата, *виноска* 239 вище, п. 154.

³²⁶ *Mutatis mutandis, справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, п. 1021.

нападу, якщо обставини вчинення стверджуваних дій підтверджують наявність такого умислу.³²⁷ Наприклад, коли винуватець нападає на потерпілих, які належать до однієї захищеної групи, відмінної від тієї, до якої належить він чи вона.³²⁸ Такий висновок можна зробити і на основі ставлення промовця до висловлювання, тобто, того, чи виражає він підтримку чи дистанціюється від висловлених ідей.³²⁹

172. На додаток до цих уточнень щодо дискримінаційного умислу, стаття 30(1) Статуту вимагає, щоб об'єктивна сторона злочину була скоєна умисно та свідомо. У контексті висловлювань ознака «умислу» стосується волі виконати мовленнєвий акт і спрямувати його на групу чи спільноту за ознакою її ідентичності і на загально неприпустимих підставах. «Обізнаність» – це усвідомлення винуватцем того, що така мова є частиною широкомасштабного та систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення³³⁰, і є елементом конкретної організованої політики. Це означає, що висловлювання мають здійснюватися у відповідному контексті.

3. Правовий підхід

173. Під час оцінювання того, чи має мовленнєвий акт достатній рівень тяжкості, щоб класифікувати його як злочин

проти людяності, у цьому Зверненні використано набір із шести індикативних критеріїв, які були виокремлені із вищезазначених правових стандартів і відповідних документів м'якого права,³³¹ зокрема із Гартфордських рекомендацій.³³² Щоб кваліфікувати висловлювання як переслідування, воно має відповідати так званому критерію інтенсивності, а також принаймні двом іншим критеріям із шести, описаних нижче. В кожному окремому випадку необхідно проводити детальний аналіз. Приклад такого аналізу наведено в Розділі VI цього подання.

- **Інтенсивність висловлювання з огляду на контекст**

За допомогою цього необхідного критерію оцінюється тяжкість мови ворожнечі з урахуванням таких чинників, як глобальний контекст, в якому здійснюється висловлювання, позиція та вплив промовця, зокрема його належність до держави, а також поширюваність висловлювань і методи, канали та частота поширення.

- **Явні або приховані заклики до насильства** по відношенню до членів захищеної групи;

Попри необов'язковість цієї вимоги, наявність прямої чи прихованої пропаганди насильства в мові ворожнечі є переконливим показником її істотної тяжкості. Вона включає явні заклики до дій, зокрема вбивства, заподіяння шкоди чи вигнання цивільних осіб або знищення цивільних об'єктів, а також схвалення, прославлення чи виправдання попередніх насильницьких дій.

- **Очорнення** осіб на підставі їхньої належності до захищеної групи;

Цей критерій стосується мови, яка принижує гідність і цінність групи людей, що є мішенню злочину. Зазначене включає цілеспрямоване глузування, використання образ за етнічною або політичною ознакою, негативні стереотипи і навішування ярликів. Очорнення також може заклик до дискримінаційного поводження, наприклад, пропагандою свавільного обмеження прав і свобод

³²⁷ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Квоцки та інших»*, Апеляційна палата (рішення), IT-98-30/1-A, 28 лютого 2005 р., п. 366; див. також МТКЮ, *справа «Прокурор проти Крнослаца»*, Апеляційна палата (рішення), IT-97-25-A, 17 вересня 2003

³²⁸ Там само, пп. 184–186.

³²⁹ *Mutatis Mutandis*, *справа «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова палата, *виноска* 231 вище, пп. 1001 і 1024.

³³⁰ *Справа «Прокурор проти Шешеля»*, Апеляційна палата, *виноска* 239 вище, п. 164.

³³¹ Див., наприклад, *Доповідь Верховного комісара ООН з прав людини про експертні семінари з питань заборони розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі (Рабатський план дій)*, A/HRC/22/17/Add.4, 11 січня 2013 р.; Грегорі С. Гордон, *«Мова ненависті та переслідування: контекстний підхід»* 46 *Vanderbilt Law Review* 303, 2021; Одрі Фіно, *«Визначення мови ворожнечі: завдання, яке, на перший погляд, важко зрозуміти»*, 18 *Journal of International Criminal Justice*, 2020 р., с. 31–57.

³³² Вілсон і Джиллетт, *виноска* 10 вище.

- **Дегуманізація, прирівнювання осіб до паразитів, патологізація та демонізація групи людей, що є мішенню злочину;**

У мові ворожнечі часто використовуються висловлювання та прийоми дегуманізації, спрямовані на те, щоб позбавити групу людей, що є мішенню злочину, образу людини. Вони передбачають, серед іншого, зображення їх як недолюдей або абсолютного зла, маргіналізацію їх у суспільному сприйнятті та сприяння насильству щодо них.

- **Використання неправдивих і спотворених нарративів**, таких як теорії змови, фальшива віктимізація та так звані «дзеркальні» звинувачення;

Цей критерій включає неправдиві або спотворені історичні, політичні та культурні нарративи та звинувачення у змові, ненависті чи звірствах, спрямованих проти певної групи. Часто сюди входять висловлювання, у яких промовець створює бінарний антагонізм між своєю групою та чужою групою, віктимізуючи свою групу та зображуючи чужу групу як безпосередню загрозу, зокрема для виправдання (подальшого) насильства по відношенню до групи людей, що є мішенню злочину.

- **Підбір висловлювань**, зокрема використання **яскравих образів, виразних метафор, зневажливих неологізмів та евфемізмів**.

Промовець вдається до інтенсивної мови, як-от виразні зображення, зневажливі неологізми чи евфемізми, щоб викликати сильні почуття, як-от страх, ненависть або відрізка до іншої групи. Використання евфемізмів освячує насильницькі дії та сприяє їх продовженню. Часто інтенсивна мова підсилюється поведінкою промовця, зокрема тоном його голосу, гучністю, мімікою та жестами.

VI. Індивідуальна кримінальна відповідальність ймовірних винуватців

174. У цьому розділі розглядається індивідуальна кримінальна відповідальність шести громадян Російської Федерації згідно зі статтею 7(1)(h) Римського статуту за переслідування як злочин проти людяності. Серед них Дмитро Медведєв, відомий російський політик, а також чотири провідні пропагандисти та впливові представники ЗМІ: Володимир Соловйов, Маргарита Симоньян, Дмитро Кисельов і Сергій Мардан. Вони є дуже впливовими та активно беруть участь у формуванні громадської думки щодо війни в Україні завдяки своїй пропагандистській діяльності та всеохопній присутності в інформаційному просторі. Як показано нижче, нарративи, які вони пропагують, потужно перегукуються з офіційною позицією російської влади, зокрема публічними заявами президента Путіна, і підпадають під принципи ненавистницької риторики, визначені вище (п. 69). Стосовно кожної з п'яти зазначених осіб є розумні підстави вважати, що його/її пропагандистська діяльність становить злочин переслідування, який окремо буде детально розглянуто нижче. У цьому розділі також обґрунтовується відповідальність першого заступника керівника Адміністрації президента Олексія Громова за видання наказів про застосування мови ворожнечі згідно зі статтею 25(3)(b) Римського статуту або за те, що він як керівник не попередив такі дії, відповідно до статті 28(2).

175. У розділі увагу зосереджено на об'єктивних і суб'єктивних сторонах складу злочину з урахуванням того, що контекстуальна ознака була описана раніше (пп. 116–128) і є однаковою для всіх п'яти осіб. Для цього в межах цього аналізу було ретельно вивчено значний обсяг публічних заяв цих осіб у ЗМІ і соціальних мережах. Нижче наведено неповний перелік прикладів таких заяв кожної з цих осіб. Вони були відібрані на основі відповідності, як окремо, так і разом з іншими заявами, критерію інтенсивності, а також з урахуванням щонайменше двох інших критеріїв із наведених вище. Більш широкий перелік відповідних заяв наведено у Додатку С.

А. Володимир Соловйов

1. Основні відомості

176. Володимир Соловйов (*Владимир Рудольфович Соловьёв*), 1963 року народження, є одним із найбільш

відомих

журналістів Росії. У 1997 році розпочав кар'єру радіоведучого на радіостанції «Серебряный дождь». Відтоді він вів власні телешоу, які мали чималий успіх у Росії. Вони транслювалися на провідних російських державних і приватних каналах, таких як «Первый канал», «ТНТ», «НТВ» і «Россия-1».

177. На цей час Соловйов веде два популярні ток-шоу, які транслюються в нинішньому форматі з 2012³³³ року на державному телебаченні: «Вечер с Владимиром Соловьёвым», яке виходить з понеділка по п'ятницю, тривалістю приблизно 2–3 години, та «Воскресный вечер с Владимиром Соловьёвым», яке виходить щонеділі тривалістю 3 години. Шоу передбачають живі дискусії з гостями переважно на новинні теми, пов'язані з війною в Україні та більш широкими питаннями порядку денного зовнішньої політики Росії. Обидві програми виходять у прайм-таймі на державному каналі «Россия-1», який є лідером за глядацькою аудиторією.³³⁴

178. Він також веде ще одне шоу під назвою «Полный контакт» кожного вівторка, середи та четверга тривалістю близько 4 годин. Спочатку шоу виходило на державному радіо «Вести FM», а у квітні 2022 року його перенесли на державний телеканал «Соловьёв LIVE». Це шоу складається з монологу Соловйова в прямому ефірі з висвітленням новин, запитаннями глядачів та інтерв'ю з державними та громадськими діячами, зокрема військовими кореспондентами. Майже весь ефір присвячений «спецоперації» та відносинам із «Заходом».

179. Крім того, він керує власним популярним каналом під назвою «SOLOVYOV» на платформі обміну повідомленнями Telegram, який охоплює понад 1,3 мільйона підписників.^{333 334 335}

2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії В.Соловйова

180. У своїх пропагандистській діяльності Соловйов висуває чотири основні пропагандистські наративи, шляхом поширення яких він скоїв ймовірні злочини:

- 1) Утвердження єдності росіян і українців як одного народу.
- 2) Поділ українців на дві групи: «наші», які підтримують Росію, та «чужі», які зображуються як зомбовані прихильники України з промитими мізками.
- 3) Зображення України як «сатанинської» держави через нібито переслідування російської православної церкви та поширення язичництва в українській армії;
- 4) Фреймування російського вторгнення як місії проти українських нацистів, київського режиму та їхніх прибічників. У наративі наголошується на звільненні російських історичних територій і захисті російського населення від гноблення, що включає обмеження мови, культури та освіти.
- 5) Крім того, Соловйов регулярно закликає до насильства проти українців або схвалює насильницькі практики, які здійснюються в Україні.

Кожен із наведених вище наративів розглядається нижче разом із відповідними твердженнями.

1) «Росіяни й українці – єдиний народ»³³⁶

181. Соловйов наполегливо пропагує ідею про те, що росіяни та українці – єдиний народ, або ж докорінно пов'язані між собою. За його словами, українці можуть існувати та користуватись своєю ідентичністю лише у складі «російської нації».

³³³ У період з 2005 по 2009 рік ці два шоу виходили на державному телеканалі «НТВ», після чого у 2012 році шоу було відновлено на каналі «Россия-1».

³³⁴ Додатки G.1, G.2.

³³⁵ Telegram-канал «СОЛОВЬЁВ», режим доступу: <https://t.me/SolovievLive>, переглянуто 13 травня 2024 р.

³³⁶ Заголовки, що використовуються авторами, не є прямими цитатами окремих осіб, а слугують для узагальнення їхніх основних наративів.

- «Українці – це ми, одна нація, і ми не винишуємо людей, ми займаємося денацифікацією».³³⁷
- «Я думаю, що вони [США та ЄС] зараз такі щасливі. Їм вдалося розділити один народ».³³⁸
- «...[російська опозиція захищає інтереси українських нацистів], а не українського народу, який ми визволяємо від нацизму, [інтереси] українських нацистів, які гноблять наш братній народ, таких самих людей як і ми».³³⁹
- «Але, звичайно, ми все правильно сказали: ми один народ».³⁴⁰
- «Звичайно, там такий самий, як і ми, одурманений братський народ».³⁴¹

2) «Українцям промили мізки»

182. Соловйов стверджує, що українська влада, яка зі свого боку контролюється «колективним Заходом», піддає широкомасштабному обдурюванню та маніпуляціям простих українців, що призводить до розділення населення на категорії «свої» та «інші». Вираз «наші люди» зазвичай стосується тих в Україні, хто симпатизує російським інтересам, виступає за використання російської мови та ототожнює себе з «російською нацією». Однак він стверджує, що навіть у цій групі, яка, за його заявами, є росіянами, є особи, яким може знадобитися «перевиховання», якщо вони засвоїли «українську пропаганду», що сприяє антиросійським настроям. І навпаки, «інші люди» зображені як активні прихильники української влади та військових. Він часто вішає на них ярлики нацистських поплічників і вважає, що їм нав'язали ненависть до всього російського. Він поширює цю характеристику навіть на тих, хто лише голосував за Володимира Зеленського під час президентських виборів у 2019 році (див. нижче аналіз закликів до насильства).

- «Тому що там [в Україні] наші люди. Так, багато кому з них промили мозок нацистською пропагандою. Багато людей щиро вірять, що Росія – їхній ворог».³⁴²
- «Тож ми маємо справу з людьми, яким надзвичайно активно промивали мізки, яких багато років виховували в дусі найглибшої ненависті».³⁴³
- «Ми максимально намагаємося зберегти життя одурманених українських людей».³⁴⁴
- «Але, звичайно, ми все правильно сказали: ми один народ. Так, деякі з них, можливо, божевільні, частина з них втратила розум, але нам все одно їх шкода».³⁴⁵

³³⁷ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 27 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387951>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:06:10–00:06:25.

³³⁸ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 28 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2388251>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:43:50–00:44:00.

³³⁹ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 6 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2398731>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:41:12–01:41:24.

³⁴⁰ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 14 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2401122>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:39:05–01:39:15.

³⁴¹ «Полный контакт», 22 червня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2430548>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:36:18–00:36:27.

³⁴² «Полный контакт», 1 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2388348>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:08:56–00:09:11.

³⁴³ «Полный контакт», 2 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2388674>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:01:32–00:01:45.

³⁴⁴ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 13 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2391718>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:23:15–01:23:22.

³⁴⁵ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 13 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2401122>,

- «...ми бачимо шалене протистояння, коли Україну виховали на єдиному принципі ненависті до нашої спільної історії, ненависті до всього російського, і вони формулюють своє завдання як „вбити все російське“ ». ³⁴⁶
- «Вони промивали мізки своїм людям. Коли читаєш їхні підручники, то бачиш, що у нас немає базової військової підготовки, але здебільшого останні два роки вони навчали хлопців бути сержантами за стандартами НАТО, а дівчат – медсестрами. Всеохопна русофобія, ненависть до всього, що пов'язано з Росією, ненависть. Так можна ненавидіти тільки рідного брата. Як Каїн ненавидів Авеля. Біблійна ненависть – ось що культивувалося в братньому українському народі». ³⁴⁷
- «Ми зіткнулися з суспільством в Україні, якому промили мізки, з головами, сповненими ненависті до Росії, зі спотвореною історією». ³⁴⁸

3) «Україна – сатанинська язичницька держава»

183. Далі Соловйов зосереджується на зображенні України як сатанинської сутності через уявні переслідування Російської православної церкви та священників. Припускається, що Україна осквернила священні місця, такі як Києво-Печерська Лавра, усунувши російське православне духовенство, а націоналістичні батальйони називаються язичниками, які займаються окультистичними практиками. Тих, хто виступає проти Російської православної церкви, яка підтримує агресію Росії в Україні, таврують як бісів, сатаністів чи віровідступників, що ще більше демонізує Україну загалом. Ці заяви явно спрямовані на те, щоб викликати у росіян почуття обурення та страху перед українцями.

- «Ось місто Сміла Черкаської області. Вони схопили і катували православного священника. Зараз у Раді [Верховна рада України, парламент України] обговорюють питання про заборону Російської православної церкви. Ось і вам відповідь. Це відповідь на питання, чому ми в Україні, і для чого ми все це робимо. І іншого виходу у нас немає. Ми повинні викоринити абсолютне зло. Цей сатанізм. Ви розумієте, що вони зробили з російськими людьми? Як зіпсували їхню душу? Вони перетворили їх на зомбі. Вони перетворили їх на *утирів, вурдалаків*». ³⁴⁹
- «Ну, постривайте, ми повірили. Кому [ми повірили]? Сатані? Ні, ми думали, що маємо справу з братнім народом. Але що, якби ми відразу зрозуміли, що маємо справу з сатаною?» ³⁵⁰
- «Великий український народ. Вся велич України була лише у складі Російської імперії. Усі жахливі сторінки приниження й ганьби, коли ви йшли на служіння сатані. Вертайтеся на шлях істинний!» ³⁵¹

квітня 2024 р., 01:39:09–01:39:25.

³⁴⁶ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 5 травня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2408041>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:03:34–00:03:55.

³⁴⁷ Виступ на Федеральному просвітницькому марафоні «Знання», зокрема за участі учасників Національного руху кадетів молодшої армії, 4 листопада 2022 р., режим доступу: https://dzen.ru/video/watch/63649e5bb76a1164423bb40?share_to=link, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:09:35–00:10:30.

³⁴⁸ «Полный контакт», 25 серпня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2466352>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:36:30–00:36:49.

³⁴⁹ «Полный контакт», 29 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2396258>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:37:58–00:38:56.

³⁵⁰ «Полный контакт», 9 листопада 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2509973>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:36:50–00:37:04.

³⁵¹ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 30 жовтня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2504533>,

- «Ось це різниця між життям і смертю. Там де Росія, там життя, там любов, там турбота, там повага. Де сатанинська Україна, там смерть».³⁵²
- «Ви зрадили свою історію, ви зрадили народ, ви довели народ до жахливого стану, ви почали його переформатовувати, ви перетворили великий православний народ на якихось язичницьких нацистів. [...] Мати городам руським [Київ], а ви її топчете. Ви їй розбиваєте серце тим, що там лавра, а у вас гей-паради. Ви з глузду з'їхали? Ви молебні за Бандеру проводите в храмах, за уніатів у православних храмах. Ви зовсім з глузду з'їхали? Католику Байдену на Різдво ставите фігурки і вертеп. Що ви взагалі... ви про що? Ну і, звісно, після цього треба повертати «стару» [Київ] додому. «Не може син спокійно дивитися на горе рідної матері», – писав російський класик. Ми не можемо дивитися, як ви ставитесь до Києва».³⁵³

4) «Росія звільняє Україну від нацизму»

184. Соловйов спотворює цілі військових дій Росії в Україні. Він поширює неправдиві наративи, стверджуючи, що українцям необхідне звільнення від нацизму та сатанізму, водночас виступаючи за дискримінаційні та насильницькі заходи, такі як «перевиховання», «очищення» і «лікування». Конфлікт він фреймує як боротьбу з «київським режимом» і пов'язує його з нацизмом і сатанізмом.

- «(...) ми не воюємо з українським народом, ми проводимо денацифікацію України, ми визволяємо український народ...»³⁵⁴
- «Сподіваюся, що це завершальний етап восьмирічної війни, який має принести мир і звільнити Україну від нацизму. Ми не починаємо війни, ми їх закінчуємо. Це зараз, якщо хочете, завершальна операція звільнення України від восьмирічної війни з нацизмом».³⁵⁵
- «Ми їх перевиховасмо. У нас працює телебачення, радіо. Голови у них будуть на місці».³⁵⁶
- «Люди [українці] втрачені. Нам все ще доведеться жити з ними, нам все ще доведеться лікувати їхній розум».³⁵⁷
- «А ми просто робимо свою роботу і лікуємо важкохворих українців. Ми їх вилікуємо».³⁵⁸
- «Коли лікар проводить дегельмінтизацію коту, для лікаря це – спецоперація, для глистів – війна,

квітня 2024 р., 02:57:10–02:57:25.

³⁵² «Полный контакт», 19 грудня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2732434>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:15:06–00:15:24.

³⁵³ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 30 січня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2555472>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 02:01:30–02:02:55.

³⁵⁴ «Полный контакт», 24 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387092>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:19:30–00:19:45.

³⁵⁵ «Полный контакт», 24 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2394864>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:02:40–01:03:09.

³⁵⁶ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 14 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2401122>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:40:28–01:40:36.

³⁵⁷ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 25 серпня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2466710>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 02:19:17–02:19:24.

⁸ Виступ на Федеральному просвітницькому марафоні «Знання», зокрема за участі учасників Національного руху кадетів молодшої армії, 4 листопада 2022 р., режим доступу: https://dzen.ru/video/watch/63649e5bb76a1164423bb40?share_to=link, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:42:10–00:42:50.

а для kota – очищення».³⁵⁹

- «Захід щасливий. Вони встромили отруйну голку українського нацизму в тіло російського народу, щоб спостерігати, як спочатку розкладається українська нація, принаймні політична її частина. І зараз ми бачимо тих, кого покусали, ви знаєте, ці перевертні, вони, справді, дивіться, у них такі промиті мізки, вони не хочуть бачити правду, вони не хочуть її знати. Подивіться, як вони тремтять. І звичайно, ми маємо провести денацифікацію».³⁶⁰
- «Це принципова різниця між нами і ними. Заражена нацистами Україна не ставиться до нас як до людей. (...) Але нам все одно їх шкода. Ми досі вважаємо їх своїми, але втраченими. З хворою головою. Ми ненавидимо гріх, але не грішника. Тому ми переможемо».³⁶¹
- «Коли люди зрозуміють, хто такий Зеленський, вони, звичайно, жахнуться. Жахнуться від того, що зробила ця людина, і як його порожні амбіції, якими легко керують західні куратори, довели український народ до того, що вони абсолютно уражені раковою пухлиною нацизму. І ми зараз повинні з цим боротися, ми повинні їх лікувати. Хоча це лікування, звичайно, вкрай болісне. Водночас ми маємо розуміти, наскільки глибоко хворе українське суспільство. Це люди, яким промивали мізки 30 років. За останні 8 років це досягло піку. Але рівень промивання мізків, звичайно, фантастичний».³⁶²

5) *Явні та приховані заклики до насильства проти українців*

185. Своїми промовама Соловйов часто явно чи приховано закликає до насильства над українцями. Наприклад, в недавньому випуску шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым» Соловйов сказав:

- «І не повинно бути ніяких ілюзій, 48 годин, всі [повинні] виїхати з **Харкова і [ми повинні] знести його квартал за кварталом до біса. Досить говорити.** Будь-який наш акт порозуміння, як братів, сестер, сприймається ними як слабкість. Всі наші вже тут. Всі, хто нам брат, уже тут. Знайшли, як перетнути кордон, поїхали. І якщо людина в нас стріляє, і коли в неї закінчуються патрони, [він тоді каже] «Я з вами, вибачте, будь ласка, ні». Так, я розумію, що говорю те, що важко прийняти, але коли ти в Белгороді, це легко зрозуміти. Я ще раз запитав: **чому досі існує Банкова [вулиця в Києві, де розташовані органи влади]? Поясніть мені, чому Київ взагалі досі існує? Чому це нацистське місто досі існує?** Мати городам руським давно захоплена ворогами, вони нацисти, захопили Лавру, осквернили всі святині. І кияни це легко сприйняли і спочатку зрадили пам'ять про Велику Вітчизняну війну, потім православ'я. Що їм ще зрадити?»³⁶³

186. В іншому випуску шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым» відбувся діалог між

³⁵⁹ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 18 липня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2445834>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:27:44–00:27:59.

³⁶⁰ «Полный контакт», 15 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2392183>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:42:29–00:43:09.

³⁶¹ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 1 вересня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2470633>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:47:30–01:48:02.

³⁶² «Полный контакт», 19 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2402274>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:35:27–00:36:30.

³⁶³ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 1 березня 2024 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2780910>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:42:00–01:43:45. Хоча ця заява була зроблена не у період між 24 лютого 2022 року та 24 лютого 2024 року, як зазначено в Розділі II, її включено до цього Звернення як виняток через її важливість.

Соловйовим і колишнім українським громадсько-політичним діячем Василям Вакарю:

Соловйов: «Ви [українці] ідіоти!»

Вакарю: «Скільки ми [росіяни та українці] ще будемо вбивати один одного?»

Соловйов: «**Стільки, скільки треба, щоб вас добити!** Бо ви ідіоти, які продали слов'янське братство, які брешете! [...] Дозвольте мені сказати вам ось що. Демократія – це правління більшості. Ваша більшість схвалила вбивство дітей на Донбасі. **Ваша більшість заплатить за це.** [...] І ви стали нацистами, ви зрадили слов'янське братство, ви взяли і вивісили свої прапори [Степана] Бандери, громадянина Польщі, який закликав до вбивств, зокрема й росіян. Ви продали своє братство. Не всі, тому вам дають шанс. **Очистіться від нацизму – і будете жити.** Якщо не очиститесь, то самі себе зжерете. Ви не випадково біжите в Європу, а зараз у Німеччині маєте символіку «Азова» [Полк], а німці питають: кого ми впустили, вони ж нацисти. І Європа раптом починає бачити вашу звірячу нацистську морду. Вони вас зжеруть. Зжеруть тебе твої нацисти, Василю. А ти звик вести себе чисто по-українськи, ну що я, ну я відійду вбік, зроблю вигляд, що не помічаю, моя хата скраю».³⁶⁴

187. Схожий діалог відбувся в іншому випуску шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым»:

Соловйов: «Збіговисько терористів, негідників і нацистів. Тому трибунал буде. І на цьому трибуналі вся ця сволота відповідь. Кожен відповідь. Всі негідники. Від Гордона та Арестовича до Буданова до Зеленського. Нікого не забудемо. Скільки років це займе? Я вам скажу, Василю Дмитровичу, скільки б це не забрало часу, навіть якщо ми тимчасово кудись відступимо, якщо будуть тимчасові поразки. Василю Дмитровичу, **ми не зупинимося, поки не задушимо негідника до кінця.**»

Вакарю: «Скільки людей покладете?»

Соловйов: «Скільки людей покладемо? **Стільки, скільки потрібно, щоб здолати нацистського негідника, стільки й покладемо.** Ви прокляли себе! Ви слуги сатани! Ви кинули народ України в це гріховоддя! Ви виростили їх у стані ненависті до Донбасу, ненависті до всього російського! Ви винні в смертях дітей, яких не помічали і не хотіли бачити! Для вас життя Донецька і Луганська нічого не значило. Що ви зараз робите? Ви все ще знищуєте майно цивільних. Ви брали НІМАРС, щоб стріляти саме по житлових кварталах на Донбасі? А ваші американські хазяї поводяться з вами, як з цуценятами, зграєю собак. І ви приймаєте це».³⁶⁵

188. Соловйов також виступив із підбадьорливою промовою в зоні конфлікту перед російськими солдатами:

«Скільки століть існує Росія, стільки вона і бореться зі злом. Смерті немає, є лише перехід до безсмертя; **немає болю, тільки жаль, що ми не взяли з собою більше ворогів.** Ми продовжуємо існувати в наших дітях. Але що з ними? Як у них діти, якщо чоловіки сплять з чоловіками? [...] 50 країн проти нас об'єднані одним – сатанізмом. Що б вони не говорили,

³⁶⁴ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 31 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2397136>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 02:05:35–02:08:20.

³⁶⁵ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 30 жовтня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2504533>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 02:55:40–02:57:10.

які б красиві слова вони не намагалися знайти, всередині цієї цукерки гниль.
[...] **Якщо ми не переможемо, то зникне не Росія, а світ.** Навіщо нам світ, якщо в ньому немає Росії, сказав наш верховний головнокомандувач [Путін].
[...] **Ми боремося з сатаністами. Це – священна війна».**³⁶⁶

189. В іншому випуску шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым» у Соловйова був такий діалог:

Соловйов: «Ті, хто на нашому боці, будуть з нами. А ті, хто є нашими ворогами, нехай читають у книжках, що відбувається з ворогами Росії».

Вакаров: «А як бути з тими, хто чекає [поки українська армія звільнить окуповані території]?»

Соловйов: «Нехай йдуть геть. Той, хто чекає, – ворог. [...]»

Вакаров: «Гам залишаться мільйони людей, десятки мільйонів людей».

Соловйов: «Василю Дмитровичу, вони підуть. [...] Це їхня проблема. Мене не цікавить проблема нацистів та їхніх пособників. [...] **Це нацисти, які 8 років аплодували смертям на Донбасі. Вони проголосували за цього негідника [Володимира Зеленського] [...] За свою підлість, Василю Дмитровичу, кожен відповідь.** Ми любимо український народ, але не поплічників нацистів».³⁶⁷

3. Оцінка

а. Інтенсивність висловлювань

190. Заяви Соловйова характеризуються особливо високим рівнем інтенсивності, головним чином через його винятково високе професійне та соціальне становище в Росії та палкий стиль висловлювання. Вже понад двадцять років Соловйов є одним із найвідоміших журналістів країни. Офіційні опитування громадської думки в 2020–2022 роках незмінно визначають Соловйова найпопулярнішим журналістом Росії.³⁶⁸ Інше опитування показало, що у 2019 році Соловйова назвали найбільш шанованим журналістом країни.³⁶⁹

191. Протягом понад десяти років, після революції на Майдані та війни, розв'язаної Росією на сході України у 2014 році, Соловйов поширював дезінформацію та ненависть до українців у своїх шоу, які транслюються на провідному державному телеканалі «Россия-1». З моменту повторного вторгнення Росії в Україну його шоу, які транслюються щодня, досягли тривалості до трьох годин, завантажуються на кількох потокових платформах, таких як YouTube, Rutube та «ВКонтакте», охоплюють широку аудиторію, яка обчислюється десятками мільйонів.³⁷⁰ Цю інтенсивність ще більше підкреслює послідовне повторення його заяв з початку вторгнення в лютому 2022 року майже щодня протягом кількох годин. Їхній контекст безпосередньо пов'язаний із війною в Україні, що триває, та вчиненням актів насильства, що посилює їхній вплив і сприяє створенню ворожого середовища. Крім того, понад 1,3

³⁶⁶ «Полный контакт», 18 січня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2548210>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:16:20–00:20:40.

³⁶⁷ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 22 листопада 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2718478>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 02:25:50–02:27:20.

Всеросійський центр вивчення громадської думки (Всероссийский центр изучения общественного мнения – ВЦИОМ), Результати роботи медіа 2022 р., 16 січня 2024 р., режим доступу:

<https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/media-itogi-2022-goda>, переглянуто 29 квітня 2024 р.

³⁶⁹ «РИА Новости», «ВЦИОМ визначив найпопулярніших російських журналістів», 26 грудня 2019 р., режим доступу: <https://ria.ru/20191226/1562858371.html>, переглянуто 30 квітня 2024 р.

³⁷⁰ Додатки G.1, G.2.

мільйони підписників стежать за каналом Соловйова в соцмережі Telegram, де він регулярно коментує вторгнення. Отже, він займає третє місце серед найбільш популярних російських політичних Telegram-каналів за кількістю підписників.³⁷¹ Це зробило Соловйова впізнаваним і всюдисущим обличчям російської державної пропаганди. Крім того, він часто відвідує зони бойових дій і, як відомо, особисто виступає з підбадьорливими промовами перед російськими солдатами, безпосередньо впливаючи на них своїми ідеями.

192. За своє «вкрай вороже ставлення до України та вихваляння російського уряду», що робить його «відповідальним за підтримку дій або політики, які підривають територіальну цілісність, суверенітет і незалежність України», Європейський Союз запровадив персональні санкції щодо Соловйова.³⁷² Він також ж є об'єктом персональних санкцій кількох держав, зокрема Швейцарії, Канади та Нової Зеландії.
193. Наведене вище підкреслює винятковий вплив Соловйова та його суспільну присутність, підкреслює величезний вплив його заяв на громадську думку та дискурс у російському суспільстві, у тому числі на військовослужбовців.

б. Явні чи приховані заклики до насильства

194. Промови Соловйова регулярно містять прямі чи приховані заклики до насильства проти українського цивільного населення, зокрема тих, хто підтримує українську державу та виступає проти російського вторгнення. Наприклад, у згаданих вище заявах Соловйов заявив, росіянам та українцям необхідно продовжувати «вбивати один одного» «стільки, скільки буде потрібно, щоб вас (українців) добити» (п. 186). З контексту і змісту заяви вбачається, що він використав термін «ви» для прямого позначення більшості українського населення, яке, на його думку, заслуговує на покарання за нібито «зраду братства» з Росією та прийняття нацистських ідей. В аналогічний спосіб Соловйов натякає, що з українцями на окупованих територіях, які чекають приходу української армії, стануться погані речі, тому що «це нацисти, які... голосували за цього негідника [Зеленського]». Це твердження також підкреслює вжиття Соловйовим терміну «нацисти» як такого, що охоплює більшість українців.
195. Аналогічним чином Соловйов заявляв, що «ми [росіяни] не зупинимося, поки остаточно не задушимо негідника». Терміном «негідник» він називає представників української влади (наприклад, Президента України Володимира Зеленського та колишнього радника Президента з питань стратегічних комунікацій Олексія Арестовича) та громадських діячів (наприклад, українського журналіста Дмитра Гордона). На шляху досягнення цієї мети він пропонував вбивати «скільки [людей], скільки потрібно» (п. 187).
196. Відповідно до викладеного вище Соловйов також прямо закликає до знищення цивільної інфраструктури, наприклад, житлових будинків і кварталів. У наведеній заяві недвозначно містився заклик до знищення всього міста Харкова: «знести [Харків] квартал за кварталом до біса. Досить говорити», а також Києва: «чому досі є Банкова [вулиця в Києві]? Поясніть мені, чому Київ взагалі стоїть? Чому це нацистське місто досі існує?»

с. Очорнення та дегуманізація

197. У своїй риторичі Соловйов регулярно використовує мову дегуманізації та очорнення, порівнюючи українців зі шкідниками і тваринами. Наприклад, Соловйов стверджував, що подібно до «глистів», яких потрібно витравити з kota, щоб «очистити» його організм, російська «СВО» повинна «визволити»

³⁷¹ Дослідницький відділ Statista, «Провідні політичні телеграм-канали в Росії станом на 1 лютого 2024 року за кількістю підписників» режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/1342604/most-followed-political-telegram-channels-russia/>, переглянуто 4 травня 2024 р.

³⁷² Європейський Союз, Рішення Ради (CFSP) 2022/265, Офіційний журнал L 42I, 23.2.2022, с. 98-108.

Україну від тих, хто вірить у незалежну, суверенну українську державу. Так само, відповідно до викладеного вище, він називав українців *утирями* та *вурдалаками*. Ці два слова, які сьогодні часто сприймаються як синоніми слова «вампір», позначають неживу, жахливу істоту зі слов'янського фольклору, яка п'є людську кров. Також Соловйов назвав українців «перевертнями», покусаними «Заходом», і «зомбі», зобразивши українців нелюдьми, якими маніпулюють. Він також називав українців «звірами» та «зграсю собак».

198. Порівнюючи українців із паразитами, тваринами чи іншими нелюдськими створіннями, яких необхідно знищити або від яких потрібно очиститися, Соловйов використовує сумнозвісну тактику, якою користувалися, наприклад, Юліус Штрайхер і руандійські пропагандисти, які змальовували євреїв і тутсі як «шкідників» або «гарганів» відповідно. З його слів зрозуміло, що українці недолуги або негідні співчуття, що полегшує вчинення насильства щодо них.
199. Крім того, одним із головних наративів у цьому контексті є зображення громадян України, які протистоять вторгненню Росії та її діям загалом, як психічно та інтелектуально неповноцінних або хворих. Для цього Соловйов використовує такі характеристики, як «проміті мізки», «божевільний», «зомбований», «хворий», «божевільний», «одурманений» або «загублений». Підтримку незалежної та суверенної Української держави Соловйов прирівнює до «ракової пухлини нацизму»³⁷³ або в загальному плані до хвороби, яку потрібно «лікувати». Він пропонує «очистити» українців від цієї ідеології або «перевиховати» їх через проросійські ЗМІ, щоб вилікувати їх і щоб «голови у них були на місці». Цим він заперечує самоідентичність і гідність українців на основі їхньої національної та політичних поглядів. Зображуючи українців «русофобами», принизливим терміном, який стверджує порожню та ірраціональну огиду до росіян і всього російського, з «фозумами, сповненими ненависті», Соловйов малює їх як ворога і загрозу для російського народу.
200. В іншому наративі Соловйова називає українців «нацистами» чи «фашистами», що, як описано в Розділі IV (п. 67 і далі) вище, є одним із суттєвих компонентів політики «історичного фреймуння», яку реалізує російська пропаганда. У цьому контексті соціальні, культурні та мовні конотації мовлення є вирішальними³⁷⁴. І в російському, і в українському суспільствах навішування ярликів «нацистів» викликає глибокий історичний резонанс у контексті Другої світової війни, коли мільйони українських, російських, білоруських та інших радянських солдатів і цивільних загинули в боях проти нацистської Німеччини. Крім того, радянська пропаганда (донині підтримувана в Росії за допомогою упередженої культури пам'яті) зміцнювала антагонізм між злими «нацистами» та славетними радянськими «захисниками вітчизни» та «визволителями». У результаті терміни «нацист» і «фашист», які взаємозамінно використовуються як культурно та історично зумовлені семантичні посилання, позначають за своєю суттю жорстокого, садистського, нещадного та нелюдського ворога, якого необхідно знищити. Вони несуть не тільки глибоко образливий, але й багато в чому дегуманізувальний характер. Таку саму тактику використовували сербські посадовці та пропагандисти, зокрема Воїслав Шепель і Ратко Младіч, які називали хорватів «устапами», тобто колабораціоністами нацистів, зачіпаючи цим регіональну колективну пам'ять про звірства, які останні вчинили під час Другої світової війни³⁷⁵. Відповідно, навішуючи на українців ярлики «нацисти», «фашисти» чи «українацисти», Соловйов не лише прагне очорнити їх, але й використовує цю чутливу історичну спадщину для розпалювання ворожнечі та страху, виправдовуючи будь-яке насильство щодо них. Ця маніпуляція експлуатує культурні спогади та емоції, перетворюючи у суспільному сприйнятті збройний конфлікт на хрестовий похід проти абсолютного зла, позбавленого всього людського.

³⁷³ «Полный контакт», 19 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2402274>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:35:37–00:35:56.

³⁷⁴ *Mutatis mutandis, справа «Прокурор проти Акаєсу», виноска 307* вище, п. 557.

³⁷⁵ Предраг Дойчинович, «Вступ. Пропаганда та міжнародне кримінальне право: від сприйняття до злочинності», 4 листопада 2019 р., Глава 8.

201. Нарешті, Соловйов називає Україну «сатанинською», заявляючи, що українці «служать сатані», а концепція вільної та незалежної України є «сатанізмом». Наприклад, він описує стверджувані репресії проти пов'язаних з Росією священників з боку української влади або символіку, яку носять окремі підрозділи української армії, як прояви сатанізму, наголошуючи на тому, що, на його думку, є демонічною сутністю України як держави. Отже, він використовує чутливість поширеної православної християнської культури в Росії, щоб виставити українців за бісів, які заслуговують насильства та покарання, і стирає різницю між українським урядом/військовими та цивільними. Ця часто повторювана риторика формує серед аудиторії Соловйова, яка включає російських військових і цивільних, сприйняття України як злого і нелюдського за своєю сутністю ворога, який підтримує сатанізм.

d. Використання неправдивих і спотворених наративів

202. Соловйов широко використовує «політику пам'яті» і систематично звертається до неправдивих і спотворених наративів у своєму дискурсі, як-от так звані «дзеркальні» звинувачення, маніпулювання історією та перекручування фактів.

203. Найчастіше Соловйов наполегливо пропагує ідею про те, що росіяни та українці за своєю природою пов'язані між собою як один народ або, принаймні, як братські народи під парасолькою Росії. Певною мірою визнаючи українську ідентичність, Соловйов стверджує, що українці мають право на існування та вираження своєї культури, доки вони поєднуються з російськими інтересами та ідентифікують себе як частину російської нації, або «русского мира», як його часто називає російська пропаганда. Ця перспектива стирає різницю між російською та українською ідентичністю та передбачає ієрархію, де українська ідентичність є частиною більш широкої російської. Стверджуючи, що росіяни та українці є одним народом, Соловйов підриває окрему національну ідентичність українців, як це робить, наприклад, президент Путін (п. 81).

204. Крім того, Соловйов маніпулює історичними подіями для підтримки цього наративу, зокрема в контексті відносин між Росією та Україною. Він зображує українців як «зрадників своєї слов'янської спадщини» та порівнює їх з історичними особами чи рухами, що асоціюються з фашизмом, такими як Бандера, – ще один наратив, який російська влада експлуатувала протягом десяти років (п. 44). Крім того, він спотворює факти та подає їх у спосіб, що сприяє досягненню його цілей. Наприклад, він змальовує військове вторгнення Росії в Україну як звільнення її народу від нацизму попри численні докази порушень прав людини російськими військами.

205. Соловйов також активно створює антагонізм між росіянами як «своєю» групою та українцями, які підтримують суверенітет і незалежність України, як «чужою» групою. Називаючи війну, розв'язану Росією на сході України у 2014 році, «геноцидом», що триває, і звинувачуючи українців у тяжких звірствах, скоєних по відношенню до населення Донбасу, він користується так званими «дзеркальними» звинуваченнями, щоб виправдати насильство проти українців. Так само, зображуючи українців «нацистами» і «руссофобами», яких шляхом маніпуляцій змусили ненавидіти росіян і дали «завдання вбивати все російське», він змальовує українців як «екзистенціальну загрозу»³⁷⁶ для всіх росіян і виправдовує російську агресію як «справедливу» воєнну операцію для «закінчення восьмирічної війни».

206. Загалом, Соловйов використовує неправдиві наративи для того, щоб виправдати дії Росії в Україні, зокрема напади на цивільних та об'єкти інфраструктури, а також очорнити українців.

e. Підбір лексики

207. Як правило, Соловйов використовує різку мову, насичену неологізмами, евфемізмами та виразними

³⁷⁶ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 2 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2388885>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 02:02:15–02:02:19.

метафорами, зокрема медичну лексику, пов'язану з лікуванням хвороб, натякаючи на те, що кожен, хто заперечує дії Росії в Україні, мабуть, страждає на розумові відхилення.

208. Також у наведених твердженнях активно експлуатуються евфемістичні вислови на кшталт «денацифікація» та «визволення українського народу», «ми війни не починаємо, а завершуємо». Ці евфемізми приховують справді агресивний характер вторгнення Росії в Україну та звірства, які тривають.

209. Так само Соловйов часто вживає такі вислови, як «вилікувати [українців]», «підлікувати їм розум» або «поставити голову на місце», які мають пом'якшити висловлювання, що описують по суті насильницькі дії. Крім того, з урахуванням риторики про українців, яким промовляють мізки та ментально пригнічують, така мова покликана зробити так, щоб насильство щодо них виглядало навіть необхідним і корисним.

210. Соловйов також часто вживає зневажливі неологізми, такі як «*бандерівці*», послідовники українського націоналіста Степана Бандери (п. 44), і «укронацисти», складне слово, що складається зі слів «українець» і «нацист», що передбачає нерозривний зв'язок між українцями та нацистською ідеологією.

8. Маргарита Симоньян

1. Основні відомості

211. Маргарита Симоньян (*Маргарита Симоновна Симоньян*), 1980 року народження, є головною редакторкою державних ЗМІ «Россия сегодня» і «Russia Today» («RT»), очолює «RT» з моменту його заснування в 2005 році. Симоньян має тісні зв'язки з російською владою та особисті стосунки з вищими державними посадовцями. Наприклад, вона розкрила, що має можливість зв'язатися з Кремлем по прямій лінії засекреченого зв'язку і, як повідомляється, є протеже Олексія Громова (п. 99),³⁷⁷ одного із засновників «Russia Today».

212. Симоньян регулярно виступає та розповідає про війну в Україні та дії російських військ у різноманітних телешоу державних ЗМІ, таких як «Вечер с Владимиром Соловьёвым», «Своя правда», телешоу на національному каналі «НТВ» та телешоу «Право знать» на національному каналі «ТВ Центр». Також вона є постійним гостем телеканалу «Соловьёв LIVE» (п. 178). Її канал на Rutube налічує понад 200 відео з її участю у цих та інших шоу, зокрема після початку повномасштабного вторгнення.^{377 378}

213. Вона також веде власне інтернет-шоу «Ч.Т.Д.», яке містить 15–20-хвилинні монологи на політичні теми, що публікуються на російській стрімінговій платформі «Дзен». Доступно понад 60 випусків.³⁷⁹ Крім того, вона веде свій Telegram-каналі «Маргарита Симоньян», який налічує понад 0,5 мільйона підписників, і майже щодня розміщує в ньому пости.³⁸⁰

2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії М.Симоньян

214. Симоньян поширює три основні наративи:

- 1) Утвердження єдності росіян і українців як однієї нації із запереченням окремої й самостійної української ідентичності.
- 2) Звинувачення «українських нацистів» у звірствах, скоєних на українському Донбасі у 2014-2022 роках.

³⁷⁷ Державний департамент США, спеціальний звіт ГЕС «ЗМІ, що фінансуються Кремлем: роль RT і Sputnik в екосистемі російської дезінформації та пропаганди», січень 2022 р., режим доступу:

https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/01/Kremlin-Funded-Media_January_update-19.pdf, переглянуто 15 травня 2024 р.

³⁷⁸ Rutube-канал Симоньян, режим доступу: <https://rutube.ru/plst/35858/>, переглянуто 15 травня 2024 р.

³⁷⁹ «Ч.Т.Д.», плейлист, опублікований на Rutube, режим доступу: <https://rutube.ru/plst/213583/>, переглянуто 15

³⁸⁰ Telegram-канал Симоньян, режим доступу: <https://t.me/SolovievLive>, переглянуто 13 травня 2024 р.

- 3) Твердження про те, що війна ведеться проти нацистського «київського режиму» та його прихильників, а не звичайних українців, які насправді є росіянами.
- 4) Крім того, Симоньян регулярно закликає до насильства проти українців або схвалює насильницькі практики, які здійснюються в Україні.

Кожен із цих наративів разом із відповідними твердженнями розглядається нижче.

1) Утвердження єдності росіян і українців як однієї нації із запереченням окремої й самостійної української ідентичності.

215. Так само як і Соловйов, в одному з своїх ключових наративів Симоньян пропагує ідею, що українці та росіяни є одним народом. Вона стверджує, що за 30 років незалежності Україна не змогла забезпечити належних умов життя для своїх громадян. З цієї причини українці, які живуть на територіях, історично пов'язаних з Росією, нещасні під українським правлінням і не мають права на вихід із складу держави. Вона підкреслює, що значна частина українців, яких називає «нашими», попри антиросійську пропаганду, все ще підтримує Росію та прагне зберегти свою російську ідентичність.

- «... тому що люди, які там живуть, не хочуть жити в Україні і не хочуть бути українцями. І за 30 років Україна не переконала їх навіть співіснувати, навпаки, з кожним роком все більше тиснула, душила їх, через що вони не хочуть жити в Україні. Це групове згвалтування не може тривати вічно. Це треба зупинити, і це буде зупинено».^{381 382}
- «Але, звичайно, я вважаю, що люди, які, живучи на історично російських землях, нещасливі там, де вони живуть, повинні мати можливість жити на своїй Батьківщині. Я говорила це багато років»³⁸².
- «І я не хочу, щоб нас охопила, по-перше, та сама ненависть [...] до конкретно українського народу. Тим паче, що я не дуже розумію, що це за люди і чим вони відрізняються від росіян».³⁸³
- «Оскільки Путін досі, безсумнівно, вважає росіян і українців одним народом, і тому Путін вважає Київ своїм російським містом, яким він і є, [це] мати городам руським».³⁸⁴
- «Україну чекає чудове, блискуче, світле, повне надії і абсолютно нормальне майбутнє у складі Російської Федерації. І щодня я молюся, щоб так і було».³⁸⁵
- «Я вже перебуваю в міжнародному розшуку за слова «Росіє-матінко, забери Донбас додому». Тепер я хочу сказати: «Росіє-матінко, забери додому і Херсон, і Запоріжжя», і нехай мене оголосять в міжконтинентальний розшук».³⁸⁶
- «То вся Україна така? Звичайно, ні. [...] Можливо, величезна кількість людей перебуває в зомбованому стані, які дійсно були зомбовані роками, десятиліттями, і та ситуація, яка зараз відбувається,

³⁸¹ «Своя правда», 2 вересня 2022 р., режим доступу: <https://www.ntv.ru/video/2136982>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:48:30–00:49:10.

³⁸² «Своя правда», 2 вересня 2022 р., режим доступу: <https://www.ntv.ru/video/2136982>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:18:40–01:19:10.

³⁸³ «Право знати», 20 січня 2024 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/f084bf6825b9ccd47d3e88497a53813c/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:45:00–00:45:30].

³⁸⁴ «Ч.Т.Д.», 19 червня 2023 р., режим доступу: https://dzen.ru/video/watch/649028b5970b3c133674b9c4?share_to=link, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:09:20–00:09:40.

³⁸⁵ «Жизнь и судьба», 8 лютого 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2561078>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:16:50–00:17:10.

³⁸⁶ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 21 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2403317>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:40:20–00:40:45.

стала смертельним пострілом у їхні голови».³⁸⁷

2) Звинувачення «українських нацистів» у звірствах, скоєних на Донбасі України

216. Симоньян постійно звинувачує «українських нацистів» у звірствах, нібито скоєних на Донбасі та в інших частинах України у період з 2014 по 2022 роки. У цьому контексті вона регулярно цитує три конкретні інциденти: пожежа в Будинку профспілок в Одесі (п. 48), обстріл пляжу в Зугресі (пояснення терміну наведено у відповідному пункті Глосарію у Додатку А) та вбивство «горлівської мадонни»³⁸⁸ (див. Глосарій, Додаток А). Ці випадки згадуються неодноразово із припущенням про те, що група, яка стала мішенню, вчиняла або підтримувала такі акти насильства.

- «І тому я хочу повторити: «Росіє-матінко, поверни Донбас додому, Росіє-матінко, захисти своїх дітей, Росіє-матінко, покарай усіх, хто розірвав «горлівську мадонну» з десятимісячною донечкою, хто розбомбив дитячий пляж у Зугресі касетними бомбами, усіх, хто зараз бомбить Донецьк, Мелітополь, Маріуполь, тих, хто знуцалися над людьми в Одесі, що згоріли. За наших хлопців, які зараз борються з цим брудом, за збереження життя невинних людей, за нашу Росію».³⁸⁹
- «...де ви були весь цей час? Вони почали бомбити людей з літаків, розумієте? Розбомбили «горлівську мадонну», розбомбили дитячий пляж у Зугресі».³⁹⁰
- «А там у Будинку профспілок наші люди горіли. І ніхто за це не вибачився. [...] Я вже не кажу про 2014 рік, коли нас там почали бомбити з літаків, наших дітей на пляжі в Зугресі, нашу «горлівську мадонну» з донькою на руках, обох вбили їхні бомби».³⁹¹

3) Твердження про те, що війна ведеться проти нацистського «київського режиму» та його прихильників, а не звичайних українців, які насправді є росіянами

217. Симоньян стверджує, що Росія веде війну не проти України та її народу, а проти тих, кого вона називає «українськими нацистами», і НАТО. За її словами, конфлікт має на меті звільнити українців від контролю репресивного «київського режиму» та нацистів, яких вона ідентифікує як тих, хто протистоїть російській армії та враженій ненавистю до всього російського.

- «Це не війна Росії проти України, це не воєнна операція. Це громадянська війна в Україні, в якій частина українців, які є русофобами і антиросіянами в тому ж сенсі, в якому фашисти були антисемітами, вони знищують іншу частину власного народу. І Росія просто стає на бік однієї з цих сторін, що воюють. Чому на їхній бік? Бо вони росіяни, а інші – антиросіяни. [...] рано чи пізно правда переможе, і всі побачать, що в громадянській війні в Україні Росія захищає ту сторону, яка, нічого не провокуючи, наклікала на себе вогонь і яку багато років знищували».³⁹²

³⁸⁷ «Право знати», 10 червня 2023 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/8ccd9e3fe938a8ed788112cfea9fa0f3/>, переглянуто 19 квітня 2024 р., 00:37:50–00:38:20.

³⁸⁸ Короткий опис цих інцидентів див. у Глосарії.

³⁸⁹ Виступ на «Дні возз'єднання Криму» (стадіон «Лужники»), 18 березня 2022 р., режим доступу: https://vk.com/video-40316705_456332641, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:00:50–00:01:45.

³⁹⁰ «Ч.Т.Д.», 6 березня 2023 р., режим доступу: https://dzen.ru/video/watch/6405e9058d71710ef95105a7?share_to=link, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:02:40–00:03:00.

³⁹¹ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 14 грудня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2730388>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:05:50–01:07:30.

³⁹² «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 19 червня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2428727>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:23:20–00:25:00.

- «Вони залишать наш народ у спокої і відпустять нас разом із нашим народом, із російським народом, якій десятиліттями був заручником України... Разом з ними вони дозволять нам будувати нашу нову Росію, а їх залишать у спокої».³⁹³
- «Ми повинні розуміти, що ми не воюємо з Україною. Навіть не з морально-етичного погляду ми не воюємо з Україною та українцями, а з чисто технічного та військового погляду. Ми воюємо з НАТО».³⁹⁴
- «Знаєте, нацизм не дарма називають нацизмом. Ми не навмання називасмо цю операцію спецоперацією з денацифікації і не безпідставно називасмо їх нацистами. Не тільки тому, що вони носять на грудях і на плечах свастику, бо свастика – це просто символ. Те, що робить вас нацистом, – це не просто символ; те, що робить вас нацистом, це ваша звіряча природа, ваша звіряча ненависть, ваша звіряча готовність виколовати дітям очі за етнічною ознакою. [...] На жаль, на наш жах і розчарування, на наше колективне мовчазне здивування, значна частина України, український народ, не весь, і я сподіваюся, що навіть не більшість, а значна частина, були одержимі цим божевіллям нацизму. [...] Це робота для психіатрів. Колективне божевілля вражає значну кількість людей, а потім вони прокидаються і не можуть зрозуміти, як вони могли [бути такими]».³⁹⁵

4) Явні чи приховані заклики до насильства

218. Симоньян регулярно закликає до насильницьких дій проти українців, зокрема цивільних, часто із посиланням на релігійні чи міфічні образи. Наприклад, у випуску свого шоу «Ч.Т.Д.» Симоньян заявила:

«Це біси, дійсно справжні біси. А що відбувається з людьми, які, будучи одержимими бісами, тримають таку Катю в заручниках? Ця Катя зараз для мене є символом усіх наших там людей, які стали заручниками українських бісів. **Ми знаємо з історії, ми знаємо з релігії, що відбувається з тими безбожниками, ідолопоклонниками, одержимими людьми**, які не відпускають і тримають у заручниках цілий народ? На них надходять десять кар єгипетських. [...] Це те, що відбувається зараз.

Давайте згадаємо ці 10 кар. [...] **Першою карою було покарання кров'ю. Там ріки перетворилися на ріки крові.** Потім була ще одна кара – тьма єгипетська, коли єгиптяни три дні перебували в темряві, в мороці. Вам це ніщо не нагадує? **Коли ми руйнуємо їхню інфраструктуру ударами відплати, і вони потрапляють у темряву.** [Показує метро та вулиці Києва без світла]. [...] Зараз усе це відбувається в Україні. Чи шкода мені цих людей? Звичайно, так, бо на відміну від них я християнка, а вони заблудлі вівці. **Але іншого способу впоратися з ними немає.** І все, що відбувається навколо Києво-Печерської Лаври, ще раз підтверджує нашу віру в нашу правоту. Тому що вовкодав правий, а людожер – ні. [...] Подивіться ще раз на цих лютих, **вони справді людожери.**»³⁹⁶

³⁹³ «Ч.Т.Д.», 5 грудня 2022 р., режим доступу: <https://dzen.ru/video/watch/638de1f3f2c3f010091acasa>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:12:40–00:13:00.

³⁹⁴ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 14 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2401122>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:21:00–00:21:30.

³⁹⁵ «Своя правда», 25 березня 2022 р., режим доступу: <https://www.ntv.ru/video/2102522>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 0:04:35–00:06:10.

³⁹⁶ «Ч.Т.Д.», 10 квітня 2023 р., режим доступу: https://dzen.ru/video/watch/64341eb9b283de5f9d044c61?share_to=link, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:09:10–00:12:40. Дуже схожа заява прозвучала у випуску шоу «Вечер с

219. У випуску шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым» Симоньян сказала:
- «...ми просто [...] повинні зробити це заради людства. Інакше тих, хто залишився там як заручники, продовжуватимуть знищувати до кінця. [...] **Ми зобов'язані розібратися з усім цим брудом**, що там виріс, він давно виріс. Зараз кажуть: 8 років морочили голову. Вони там ще з Великої Вітчизняної війни. Їх різали в лісах, але це залишилося в їхніх головах. Моя мама розповідала, що коли вона на початку 90-х була «човником», то найстрашніше було у Львові, не можна було говорити російською, а то поб'ють, вб'ють, заберуть усе. **Це треба нарешті добити, викоринити, як пухир, як флюс, як фурункула, видавити, бо якщо щось залишиться в фурункулі, то воно потім згниє, може початися гангрена**».³⁹⁷
220. В іншому випуску «Ч.Т.Д.» Симоньян заявила:³⁹⁸
- «І ви побачите, те, що відбувається зараз, колись стане нашим спільним горем, тому що люди загинули, і нашою спільною гордістю, тому що ми захистили свій народ, тому що ми **знищимо нацистську нісенітницю** в тих, кого можна було очистити від неї, **знищити тих, кого очистити не можна, а тих, хто залишився неушкодженим, з Божою допомогою відправити за ґрати**, щоб очистити їхню свідомість від тієї нісенітниці, яку десятиліттями втовкмачували в них люди, які не мають ні серця, ні совісті, ні Батьківщини, і яким, звичайно, байдужа Україна [...]. **Той, хто не може позбутися цієї нісенітниці, піде дивитися з-за ґрат на те прекрасне українське блакитне небо**. І ми будемо дивитися на те синє небо, оспіване великим російським письменником Гоголем, який народився на українській землі і вважав себе «малоросом»».³⁹⁹
221. В іншому недавньому випуску шоу «Вечер с Владимиром Соловьёвым» Симоньян заявила:
- «Нам потрібно врятувати наших людей, тих, хто досі там з промитими мізками, душами, засміченими тим брудом, яким Київ десятиліттями обливав їх. **Ми обмиємо й очистимо ті душі**. А хто не хоче йти очищатися, той брудний. **І на тих, хто відмовиться від очищення, чекає незавидна доля**. **Але нам потрібно відокремити їх, брудних, від тих, хто хоче очиститися**».⁴⁰⁰

3. Оцінка

а. Інтенсивність висловлювань

222. Заяви Симоньян характеризуються високим рівнем інтенсивності, особливо з огляду на її значний вплив і широку присутність у російських ЗМІ, аналогічно Соловьову і Кисельову. Будучи головною редакторкою двох великих державних ЗМІ протягом майже двадцяти років, Симоньян грає помітну роль у

Владимиром Соловьёвым»: «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 2 квітня 2023 р., режим доступу:

<https://smotrim.ru/video/2590830>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:39:30–00:40:30.

³⁹⁷ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 24 квітня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2404083>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:21:30–00:23:00.

³⁹⁸ «Ч.Т.Д.», 7 листопада 2022 р., режим доступу:

https://dzen.ru/video/watch/63690541ddd0aa7b37994682?share_to=link, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:13:20–

³⁹⁹ Термін *Малоросія* (Мала Русь) вживається для позначення України та сучасної української нації, її мови, культури тощо. Це зазвичай сприймається як донесення імперіалістичного погляду, за яким територія і народ України («малороси») належать до «єдиної неподільної Росії».

⁴⁰⁰ «Вечер с Владимиром Соловьёвым», 28 січня 2024 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2751408>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:25:30–00:26:30.

формуванні громадської думки. У 2022 і 2023 роках вона посідала третє і п'яте місця, відповідно, в рейтингу найбільш цитованих журналістів Росії.⁴⁰¹

223. Вона регулярно з'являється в різноманітних телевізійних шоу, які транслюють державні канали, і забезпечила собі постійну часту присутність на інших медіа-платформах за допомогою свого популярного каналу в Telegram та власного інтернет-шоу. Це дозволяє їй поширювати свої погляди з високим ступенем повторюваності, потенційно охоплюючи мільйони слухачів і посилюючи свій вплив на них. Наративи Симоньян зосереджені на війні в Україні, що триває, у тому числі на нападах російських військ на цивільних, про які вона безпосередньо говорить.
224. Так само, як і у випадку з Соловйовим, Європейський Союз, США та низка інших країн запровадили санкції проти Симоньян, назвавши її «центральною фігурою владної пропаганди» та встановивши, що «вона підтримувала дії та політику, які підривають територіальну цілісність, суверенітет і незалежність України».⁴⁰²

б. Заклики до насильства

225. Промови Симоньян регулярно містять прямі чи приховані заклики до насильства проти цивільного населення України на підставі їх розділення на «наших» і «чужих», тих, хто підтримує російське вторгнення, проти тих, хто лояльний до української держави.
226. У цьому контексті вона часто маскує насильницькі заклики біблійними алюзіями, щоб узаконити їх в очах громадськості та зобразити їх як санкціоновані божественним наміром, що виправдовує насильство та відплату. Наприклад, вона постійно проводить паралелі між російськими військовими діями та карами єгипетськими, біблійною історією, що зображує лиха, заподіяні Стародавньому Єгипту через поневолення ним ізраїльтян. За цією аналогією вона порівнює «нашу» частину українців з ізраїльтянами, а «чужі» вважаються такими, що заслуговують біблійної відплати, як-от «ріки крові» (цивільні жертви), «темрява» (напади на цивільну енергетичну інфраструктуру). Тому ці напади зображуються як санкціоновані Богом і неминучі, оскільки з українцями, які підтримують українську державу, «іншого виходу немає», бо вони стали безбожниками і перетворилися на «бісів».
227. Іншим центральним наративом в адвокації насильства у Симоньян є навішування на «чужих» українців ярлика «нацистів», що повторює загальну риторику російської пропаганди. При цьому вона прямо закликає «знищити», «стерти», «викорінити», «добити» чи, принаймні, «відправити за ґрати» цю групу українців. У такий спосіб вона зображує їх як невинних прихильників нацистської ідеології, яких треба силою перевести на бік Росії або вбити чи ув'язнити.

с. Очорнення та дегуманізація

228. Симоньян широко вживає різного роду вирази, що мають на меті очорнити і дегуманізувати українців. По-перше, вона використовує образливі висловлювання, пов'язані з історичним контекстом, такі як «нацисти», «фашисти», «русофоби» або «українофашисти», що, як пояснювалося вище, є типовими для глобальної російської пропагандистської риторики та схожими на мову, наведену у справі Шешеля, як-от слово «кусташі». Більше того, вона регулярно порівнює групу людей, що є мішенню мови ворожнечі, з тваринами та іншими нелюдськими істотами, такими як «зомбі» чи «людоджери», або звинувачує їх у «звірячому характері», через який вони здатні вчиняти жахливі вчинки, наприклад «виривати дітям очі». Подібним чином вона також називає «чужих» «брудом», «нечистю», «пухирем», «фурункулом» або «наривом», дегуманізуючи їх ще більше.
229. Оскільки заяви Симоньян часто включають релігійні та міфічні теми, вона використовує такі ж українські зневажливі образи та дегуманізувальні позначення, зображуючи своїх жертв як «дияволів», «бісів» або «ідолопоклонників і безбожників». Ця риторика служить не лише для демонізації, а й для делегітимізації

⁴⁰¹ Медіалогія, Рейтинг журналістів (2023 і 2022 рр.), режим доступу: <https://www.mlg.ru/ratings/media/journalists/>, переглянуто 26 травня 2024 р.

⁴⁰² Європейський Союз, Рішення Ради (CFSP) 2022/265, Офіційний журнал L 42I, 23 лютого 2022 р., с. 98-108.

і приниження людяності групи, що є мішенню злочину, створюючи атмосферу ворожнечі та розколу.

в. Використання неправдивих і спотворених наративів

230. Симоньян покладається на низку неправдивих наративів, багато з яких узгоджуються з ширшою пропагандистською програмою. Наприклад, так само, як це роблять Соловйов, Кисельов та інші пропагандисти, вона зображує вторгнення Росії в Україну як аналогію визвольного походу проти нацистської Німеччини під час Другої світової війни. Так само вона підтримує загальну риторику про те, що росіяни та українці – один народ, водночас розрізняючи тих, хто підтримує незалежну Україну, і тих, хто нібито підтримує російську окупацію (шп. 81 і 182).
231. Симоньян робить значний акцент на звинуваченнях української влади та її симпатиків у вчиненні конкретних звірств на українському Донбасі з 2014 року. Вона систематично і неодноразово цитує три інциденти (п. 216), намагаючись покласти на Україну відповідальність за стверджувані звірства. Це наратив так званих «дзеркальних» звинувачень, який слугує для виправдання повномасштабного вторгнення та подальшого насильства щодо цивільних, які підтримують українську владу, що нібито є відплатою. Подібні методи так званих «дзеркальних» звинувачень застосовувалися під час Голокосту та геноциду в Руанді.⁴⁰³ Симоньян зображує цих прихильників як осіб, які «катували і знущалися» над жертвами, і характеризує їх як «нечисть», проти якої «воюють наші хлопці».

с. Підбір лексики

232. Симоньян загалом використовує стандартні пропагандистські прийоми, такі як використання евфемізмів і неологізмів на зразок «денацифікація» або «звільнення», які маскують агресивний характер російських військових дій.
233. Крім того, вона використовує релігійні посилання та прийоми, щоб зобразити вторгнення як священну війну, яка була санкціонована або навіть вимагається Богом, значною мірою експлуатуючи специфіку православної християнської культури, поширеної як у Росії, так і в Україні. Вона також висловлюється на користь окупації та насильства, використовуючи схожі на молитву заклики до божества, іноді персоніфікованого як «Росія-матінка»: «Росіє-матінко, забери Донбас [...] Херсон і Запоріжжя додому» і «покарай тих, хто розірвав «горлівську мадонну»». Такі «молитви», по суті, означають, що «Росія-матінка», будучи еквівалентом божества, непогрішима, не може бути оскаржена і вимагає абсолютної покори. Щоб ще більше посилити сприйняття праведності своїх висловлювань, вона постійно підкреслює свою «християнську» ідентичність.

С. Дмитро Кисельов

1. Основні відомості

234. Дмитро Кисельов (*Дмитрий Константинович Киселёв*), 1954 року народження, відомий у Росії журналіст і телеведучий. З 2008 року він був заступником директора Всеросійської державної телевізійної і радіомовної компанії, а з 2013 року очолював державну медіагрупу «Россия сегодня».
235. Кисельов розпочав свою кар'єру в 1990 році. Відтоді він був ведучим чи іншим учасником численних передач на новинні та політичні теми на центральних телеканалах Росії, таких як «Первый канал», «Россия-1», «РЕН ТВ», «ГНТ» і «ТВ Центр». Наразі він працює ведучим і коментатором новинної програми «Вести недели» на каналі «Россия-1», яка виходить щонеділі, тривалістю близько 4 годин. Програма визнана найпопулярнішою тижневою телепрограмою новин у 2022 році.⁴⁰⁴ У ній представлені

⁴⁰³ Див., наприклад, «Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі. Судовий процес, рішення і вироки (1948 р.)» (22) у: «Суд над головними німецькими воєнними злочинцями» (501); *справу «Прокурор проти Нахімани та інших»*, Судова

⁴⁰⁴ «РИА Новости», «„Вести недели“ назвали найпопулярнішим щотижневим форматом 2022 року», 4 січня 2023 р., режим доступу: <https://ria.ru/20230104/kiselev-1843087704.html>, переглянуто 6 травня 2024 р.

монологи Кисельова на актуальні політичні теми та щодо історичних подій, а також репортажі із зони бойових дій. Основна частина програми присвячена війні в Україні та зовнішнім відносинам. Він також брав інтерв'ю у високопоставлених російських чиновників, таких як міністр закордонних справ Сергій Лавров і президент Путін.

2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії Д.Кисельова

236. Головну увагу Д.Кисельов приділяє чотирьом основним наративам:

- 1) Утвердження єдності росіян і українців як одного народу.
- 2) Твердження про те, що Україна та її народ несуть ненависть до Росії та всього російського.
- 3) Зображення України як держави відродженого нацизму.
- 4) Проголошення України державою, що не відбулася.
- 5) Крім того, Соловйов регулярно закликає до насильства проти українців або схвалює насильницькі практики, які здійснюються в Україні.

Кожен із цих наративів разом із відповідними твердженнями розглядається нижче.

1) «Росіяни й українці – один народ»

237. Кисельов просуває наратив про те, що росіяни й українці є одним народом або нацією, яка зараз розділена. Він часто підкріплює це історичними посиланнями, наприклад, про те, що Україна колись була частиною Росії, або що багато відомих російських діячів, зокрема письменників, учених і митців, були вихідцями з України.

- «Насправді Росія і Україна зараз є розділеним народом, розділеною нацією. Саме так, як після Другої світової війни, німці стали розділеною нацією, розпорошеною у двох державах, що протистояли одна одній.
- «Київ, мати городам руським, був заснований і прославлений як російське місто ще в часи, коли слова «Україна» навіть не існувало».^{405 406}
- «У суботу вперше відзначається нове, але дуже важливе свято – День возз'єднання з Росією. [Брали участь] Донецька і Луганська народні республіки, а також Запорізька і Херсонська області. З нагоди свята президент Путін звернувся до народу. Промова Путіна: «Ми єдиний народ, разом ми все подолаємо, відповімо на будь-які виклики».⁴⁰⁷

2) «Українці ненавидять росіян»

238. Кисельов зображує Україну як носія ненависті, яка штучно плекалася протягом багатьох років, до Росії та всього російського, включно з її культурою та Російською православною церквою.

- «Вісім років нещадна пропаганда київського режиму переконувала населення країни, що вбивати росіян – це нормально».⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ «Вести недели», 27 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387946>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:28:25–00:28:50.

⁴⁰⁶ «Вести недели», 21 серпня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2463912>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:40:25–00:40:45.

⁴⁰⁷ «Вести недели», 1 жовтня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2690966>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:02:25–00:03:20.

⁴⁰⁸ «Вести недели», 1 травня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2406600>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:14:30–00:14:50]. Таке твердження прозвучало від військового кореспондента в контексті представлених Кисельовим кадрів під назвою «Репортажі наших військових кореспондентів про наших героїчних воїнів, їхню важку і самовіддану працю зі звільнення України від накопиченої там нечистоти».

- «Вчити дітей, яким роками насаджували, що Бандера – герой, а росіяни – вороги, нелегко».⁴⁰⁹
- «Їм потрібно було створити атмосферу ненависті до Москви і стати анти-Росією – вони це зробили. (...) Досі вони б'ють по найчутливіших точках як Росії, так і України, прагнучи викоринити спільну основу і навки посіяти ворожнечу між народами. В цих умовах в Україні вже виросло ціле покоління».⁴¹⁰
- «Агресивна посередність стала живильним середовищем для **нацифікації** України, яка неухильно прогресувала протягом останніх десятиліть. На підконтрольній Києву території цей процес досі триває. Примусова **дерусифікація** також триває. Усе, що стосується Росії, стирається з пам'яті. Приносяться в жертву навіть імена тих, хто творив нашу спільну культуру в Києві, коли нацистів не було й сліду».⁴¹¹
- «[Говорячи про нібито фейкові новини проти Росії] можна щось підірвати, потім розвіяти бруду бомбу, а потім пов'язати радіоактивне забруднення з вибухом. Буде стільки шуму, що люди забудуть, з чого все почалося. І західна публіка повірить. І підконтрольні Києву українці також можуть повірити, тому що ненависть виховується як умовний рефлекс».⁴¹²
- «[Якщо говорити про події Помаранчевої революції в Україні 2004–2005 років], я добре пам'ятаю це націоналістичне шаленство. Помаранчеві намети на Майдані, де молоді безкоштовно роздавали бутерброди та презервативи. Помаранчеві шарфи, стрічки та плакати. І зростання ненависті до Росії і до всього, що пов'язано з Росією».⁴¹³

3) «Україна – держава відродженого нацизму»

239. Кисельов зображує Україну як країну, де відродження нацистської ідеології є очевидним. Це зображення підсилюється значним перебільшенням незначних та поодиноких подій, як-от факельні ходи націоналістів із портретами таких діячів, як Бандера, а також агресивні антиурядові протести в українських містах, що призводили до протистояння з правоохоронними органами. Це відродження безпосередньо пов'язується з історичною співпрацею між Організацією українських націоналістів під проводом Степана Бандери та нацистською Німеччиною під час Другої світової війни. Цей наратив розвивається і стверджує, що зусилля з денацифікації України після Другої світової війни були незавершеними, а це означає необхідність втручання для очищення України від її очевидного нацистського впливу.

- «Наш історичний досвід показує, що денацифікація може бути лише примусовою, силовою, і вона може здійснюватися лише ззовні. Власне, це те, що зараз почалося. Росія береться за цю роботу, щоб знову викоринити нацизм у Європі».⁴¹⁴
- «За роки незалежності на ґрунті русофобії процвітає агресивний український націоналізм [показують кадри, як люди марширують з палицями, битами, шоломами; мітинг перед

⁴⁰⁹ «Вести недели», 17 вересня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2683336>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:32:00–01:32:15.

⁴¹⁰ «Вести недели», 27 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387946>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:30:00–00:31:00.

⁴¹¹ «Вести недели», 21 серпня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2463912>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:39:25–00:40:00.

⁴¹² «Вести недели», 9 липня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2646558>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:31:00–00:31:20.

⁴¹³ «Вести недели», 27 серпня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2671956>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:41:20–00:41:50.

⁴¹⁴ «Вести недели», 27 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387946>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:08:20–00:08:50.

посольством Російської Федерації в Києві з криками «Москалі, геть з України» та киданням каміння, навіть з боку дітей]. Почалося відверте придушення російської мови [кадри українських дітей, які співають і тримають прапор полку «Азов»], закриваються школи, скоюються напади на церкви, захоплюються храми [кадри сутичок біля церков). Націоналізм перетворився у нацизм із культом сили (кадри заpalення смолоскипів і прапора із зображенням Степана Бандери, а потім факельна хода та вигуки «Смерть москалям»), воснізовані загони, вихвалання пособників Гітлера, і поширення нацистської символіки».⁴¹⁵

- «Взагалі, це якась загальнонаціональна одержимість. Таке враження, що в Україні забули, скільки страждань приніс Україні нацизм під час Великої Вітчизняної війни».⁴¹⁶
- «Зрештою, незавершена денацифікація Радянської України того часу повертається до нас у вигляді проблеми».⁴¹⁷
- «...з капітуляцією основних сил Азова збройний націоналізм в Україні не закінчився. (...) А є й ті, хто просто симпатизує ідеям нацизму».⁴¹⁸
- «Україні доведеться пройти демілітаризацію та денацифікацію. Це офіційні цілі «спеціальної воєнної операції» Росії. Подібні кроки робила нацистська Німеччина, яка розвалилася під час Другої світової війни. Історія говорить нам, що демілітаризація та денацифікація можливі лише через зовнішню силу, примусово і лише в результаті військової поразки нацистського режиму. (...) **Система освіти в Україні потребує очищення**; підручники, що прославляють нацистів, гітлерівських колабораціоністів під час Другої світової війни, повинні бути заборонені, а натомість повинні бути створені такі, що відображають антифашистські цінності, цінності нашої спільної культури. Так само, як і в Німеччині, нацистські організації мають бути ліквідовані, нацистська символіка – визнана незаконною, а вулиці, названі на честь нацистів, – перейменовані».⁴¹⁹

240. Наступна заява була зроблена спікером на шоу Кисельовим і прямо схвалена останнім: «Газета «Myśl Polska» випустила надзвичайно жорстку статтю щодо політичної ідеології українства після того, як до влади прийшов Зеленський. Ми спостерігаємо наслідки років нацистської ідеологічної індоктринації серед новачків [українців]. Офіційний культ Степана Бандери, Романа Шухевича та інших нацистських колабораціоністів залишив незгладимий слід на поколіннях українців. Україна – це територія, де денацифікація вкрай необхідна».⁴²⁰

4) «Україна – держава, що не відбулася»

241. Кисельов характеризує Україну як неспроможну та неприродну державу, називаючи її «невдалим експериментом», який не спромігся створити справжню націю на історично російській території за час незалежності. Він припускає, що Україна стала інструментом маніпуляції з боку західних країн.

- «Україна – витратний матеріал для США та Європи. Історична місія *Незалежної* полягає в тому, щоб зіпсувати справи для

⁴¹⁵ «Вести недели», 13 березня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2391643>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:24:30–00:25:05.

⁴¹⁶ «Вести недели», 5 листопада 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2709157>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:31:50–01:32:10.

⁴¹⁷ «Вести недели», 6 березня 2022 р., недоступно в Інтернеті, зберігається в безпечному місці, 01:55:20–01:55:30.

⁴¹⁸ «Вести недели», 29 травня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2417610>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:52:55–00:53:20. Про це заявив спікер на шоу, ведучим якого був Кисельов, як показано у фрагменті з

⁴¹⁹ «Вести недели», 6 березня 2022 р., недоступно в Інтернеті, зберігається в безпечному місці, 01:48:10–01:54:00.

⁴²⁰ «Вести недели», 9 квітня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2597629>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:49:40–00:50:15.

Росії, ось і все».⁴²¹

- «І ось що мене тоді здивувало в Києві. Люди, наприклад журналісти, політики, бізнесмени, насправді не розуміли, навіщо взагалі потрібна держава і що з нею робити? Навіщо такі державні інститути, як президент, парламент, суди, армія, преса, навіщо взагалі прапор? Все це сприймалося скоріше як декорація, а реальні значення були іншими. [...] Отже, Україна не змогла впоратися з незалежністю».⁴²²
- «Захід не тільки наповнив країну зброєю, але й виплекав у головах людей різний мотлох. Люди заблукали».⁴²³
- «Вони заманили Україну в порожнечу, тих, для кого не мають значення ні місцева культура, ні мова, ні її економіка. Під виглядом розмов про європейський вибір України вони занурили її в печерний націоналізм».⁴²⁴
- «Справжню державність Україна отримала з розпадом СРСР у 1991 році. До цього УРСР будувалася у складі СРСР радянською владою силами всього Радянського Союзу. Ленін включив до неї схід України, Сталін включив захід, а Хрущов приєднав ще й Крим з півдня. Відверто кажучи, конструкція вийшла **досить штучною**, щоб не сказати **«неприродною»**. У 1991 році, не маючи досвіду власної державності, почався **експеримент** з незалежністю. (...) **Експериментальна держава під назвою «Україна»** розтринькала все це за дуже короткий історичний період».⁴²⁵
- «...вони [країни Заходу] плекали відвертий націоналізм в Україні під виглядом свідомості та незалежності. Насправді це все обернулося темрявою й фактичною втратою державності, або, по суті, національною катастрофою».⁴²⁶

5) Заклики до насильства

242. Своїми промовами Кисельов часто явно чи приховано закликає до насильства над українцями. Наприклад, у випуску програми «Вести недели» Кисельов сказав:

«Наш історичний досвід показує, що **денацифікація може бути лише примусовою, силовою**, і вона може здійснюватися лише ззовні. Власне, це те, що зараз почалося. Росія береться за цю роботу, щоб знову викоринити нацизм у Європі».⁴²⁷

243. В іншому випуску програми «Вести недели» Кисельов заявив:

«Частина території вже **очищена від нацистської хвороби, але**

⁴²¹ «Вести недели», 6 березня 2022 р., недоступно в Інтернеті, зберігається в безпечному місці, 01:40:30–01:40:45.

⁴²² «Вести недели», 27 серпня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2671956>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:39:40–00:41:00.

⁴²³ «Вести недели», 24 липня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2448900>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:47:30–1:47:50.

⁴²⁴ «Вести недели», 27 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387946>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:27:45–00:28:10.

⁴²⁵ «Вести недели», 27 серпня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2671956>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:36:10–00:38:25.

⁴²⁶ «Вести недели», 26 листопада 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2720204>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:21:00–00:21:40.

⁴²⁷ «Вести недели», 27 лютого 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2387946>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:08:20–00:08:50.

битва триває».⁴²⁸

244. В іншому випуску Кисельов стверджував:

«Мораторій на смертну кару може бути скасований. Зрозуміло, що найближчі процеси передбачають швидку реформу судової системи та доповнення до законів. Якщо поглянути на досвід Німеччини, нацистські злочинці були відсіяні та розділені на чотири категорії за тяжкістю злочинів: головні злочинці, злочинці, другорядні злочинці та послідовники. **До кожної групи застосовувався певний набір покарань, починаючи від повішення і закінчуючи звільненням і заборобою займати державні посади.** Зрозуміло, що денацифікація має стосуватися різних сторін життя українців. Як це насправді відбувалося в післявоєнній Німеччині».⁴²⁹

245. В іншому випуску програми «Вести недели» він заявив:

«Зрозуміло, що все, що відбувається в Україні, ми сприймаємо з болем і глибоким сумом. Це треба буде виправити. Інших варіантів немає. Це вийшло з-під контролю. Але це ми. Нацизм не зникає сам по собі. Історія вчить, що **за такого діагнозу може допомогти лише військова поразка режиму і повне перезавантаження».**⁴³⁰

246. Кисельов також виступив перед російськими солдатами з такою промовою:

«Захід підтримав там державний переворот. І вирішили замінити той генетичний корінь, з якого виросла Україна і наш народ. **Замінили Київську Русь Бандерою.** Вони відкинули все хороше про Росію і СРСР. І вони вирішили на цій основі побудувати справжню нацистську державу. Що таке нацизм? Це означає, що на основі принципів національної переваги вважається, що одна національність повинна мати школи, а інша ні, що одна національність повинна мати землю, а інша – ні. Одна повинна мати свою мову, а інша – ні».⁴³¹

3. Оцінка

а. Інтенсивність висловлювань

247. Подібно до заяв Соловйова та Симоньян, заяви Кисельова характеризуються значним рівнем інтенсивності з огляду на його великий досвід і впливову позицію на російському телебаченні. Протягом багатьох років Кисельов є одним із найвідоміших журналістів Росії та ведучим найпопулярнішої у 2022 році інформаційної програми «Вести недели». Його роль в управлінні двома провідними ЗМІ підкреслює його винятковий вплив у цій сфері, а міжнародні ЗМІ описують Кисельова як «головного пропагандиста» Росії.⁴³²

⁴²⁸ «Вести недели», 19 лютого 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2569261>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:03:2–01:03:35.

⁴²⁹ «Вести недели», 6 березня 2022 р., недоступно в Інтернеті, зберігається в безпечному місці, 01:52:45–01:53:40.

⁴³⁰ «Вести недели», 2 липня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2642169>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:46:00–01:46:35.

⁴³¹ Зустріч з волонтерами в Російському університеті спецназу, де проходить підготовка волонтерів, режим доступу: <https://ria.ru/20220704/ukraina-1800159374.html>, переглянуто 30 квітня 2024 р.

² Див., наприклад, Financial Times, «Росія та її пропагандисти прагнуть до нормального життя після повстання „Вагнера“» 27 червня 2023 р., режим доступу: <https://www.ft.com/content/a6fb9f42-f17b-4d1f-9298-6eb0eed35e86>, переглянуто 6 травня 2024 р.; Business Insider, «Фотографії головного пропагандиста Путіна на 5-зірковому курорті в Дубаї з'явилися через кілька годин після того, як він загрожував ядерним ударом по Великій Британії», 3 травня 2022 р., режим доступу: <https://www.businessinsider.com/putin-propagandist-dmitry-kiselyov-dubai-resort-photos-after-nuclear-threat-2022-5>, переглянуто 6 травня 2024 р.

248. Кисельов широко присутній на російському телебаченні, і десятиліттями поширював свою пропаганду на провідних телеканалах. Наразі програма «Вести неділі» виходить на державному телеканалі «Россия-1». Випуски також доступні на стрімінгових платформах онлайн, що забезпечує охоплення ними широкої аудиторії, яка потенційно налічує десятки мільйонів.
249. Цей чинник підсилюється повторюваністю висловлювань Кисельова, де він суворо дотримується загальних паттернів російської пропаганди, повторюючи наративи своїх колег. Контекст цих паттернів безпосередньо пов'язаний із вторгненням в Україну та насильницькими діями російської армії, що посилює їхню значущість. Крім того, відомо, що він виступає з промовами перед російськими військовими і тим самим здійснює вплив на їхні погляди та дії в конфлікті.
250. Участь Кисельова в просуванні порядку денного російської влади не залишилася непоміченою за межами Росії. Як «центральна фігура владної пропаганди, що підтримує розміщення російських військ в Україні», він був включений до першого списку осіб, щодо яких застосовуються індивідуальні санкції, запровадженого Європейським Союзом ще у 2014 році.
251. Це підкреслює значний вплив Кисельова на громадську думку та дискурс у російському суспільстві.

б. Заклики до насильства

252. У своїй риториці Кисельов часто виступає за насильство проти всього мирного населення України, на яке він вішає ярлик «нацистів» або «ворогів». Він стверджує, що Україна не змогла ліквідувати нацизм зсередини, а натомість прийняла його ідеологію. Отже, Кисельов виступає за процес «денацифікації», який, на його думку, потребує насильницьких заходів проти широких верств населення України, які розглядаються як виховані на нацистських ідеалах. Замість того, щоб використовувати чіткі терміни, він описує насильство за допомогою евфемізмів як «примусове очищення», «виправлення» або «перезавантаження», яким керує «зовнішня сила». Крім того, Кисельов виступає за скасування мораторію на смертну кару на окупованих територіях, пропонуючи в рамках політики денацифікації стратити осіб, яких він вважає «нацистами».

с. Очорнення та дегуманізація

253. Риторика очорнення, вжита Кисельовим, будується навколо нібито єдності російського та українського народу та нібито провалу в побудові державності України. За словами Кисельова, українці та росіяни – це один народ, штучно «розділений» довільно «накресленим» кордоном, яким Росія «розчленувала» після розпаду Радянського Союзу. Він відкрито заперечує суверенітет України, називаючи війну Росії деокупацією, відкидаючи ідею незалежної української нації як «міф» і «нісенітницю», а також називаючи Україну штучно створеною державою без власної історії державності. Крім того, він стверджує, що самі українці спочатку не знали, навіщо «взагалі потрібна держава, державні інституції і навіть прапор», сприймаючи це як «декорацію», і не впоралися з незалежністю України, занурившись у «печерний націоналізм».
254. Кисельов також дегуманізує українців, зображуючи їх як ворога, отруєного нацизмом і навченого «нещадною пропагандою» ненавидіти все російське. Він називає українців «загубленими» та людьми «зі сміттям у голові», зображуючи їх розумово неповноцінними чи травмованими, а також стверджує, що Україна є «нацифікованою» країною, де агресивний націоналізм переріс у повсюдний нацизм. Він також стверджує, що в Україні «у пошані сатанізм». Як пояснювалося раніше, зображення українців як нацистів є глибоко образливим і таким, що демонізує, в контексті російської та української історії. Характеризуючи ідею української незалежності як форму нацизму, Кисельов фактично дегуманізує українців, ототожнюючи їхню національну ідентичність зі станом зла, що потребує систематичної «денацифікації».
255. Ця образлива лексика не тільки принижує гідність українців, а й полегшує насильство

щодо них, оскільки демонізує їх як безпосередню загрозу та виправдовує агресію. Загалом риторика Кисельова закріплює шкідливі стереотипи та сприяє створенню атмосфери ворожості до українців, стирає різницю між народом і державою, порушує їхнє право на самовизначення та ідентичність.

d. Використання неправдивих і спотворених наративів

256. Риторика Кисельова значною мірою спирається на поширення неправдивих наративів і перекручених версій, часто шляхом маніпулювання історичними подіями для фреймування поточних ситуацій. Ці наративи дуже нагадують ті, що містяться в промовах Соловйова і Симоньян.
257. Однією з повторюваних тем Кисельова є його спроба провести паралелі між нинішнім вторгненням та визволенням українських земель під час Другої світової війни. Він стверджує, що Україна не змогла повністю денацифікувати себе після війни, підносячи таких постатей, як Степан Бандера та Роман Шухевич, як героїв і прийнявши цим нацистську ідеологію. Відтак, він систематично ототожнює сучасних українців із «німцями», заявляючи про вихваляння ними «пособників Гітлера» та масове насадження нацистської ідеології серед населення.
258. Особливу увагу в наративах Кисельова привертає система освіти. Він стверджує, що українські школи та державна пропаганда загалом протягом багатьох років виховували «рефлекторну» ненависть до російського у цілому покоління українців, які тепер сприймають як норму навіть вбивства росіян. Він зображує Україну за своєю суттю «анти-Росією», яка характеризується «культури сили», посилюючись на нібито переслідування росіян, пригнічення російської мови, закриття шкіл і напади на російські церкви.
259. Ще один наратив, поширюваний Кисельовим, полягає в тому, що росіяни та українці історично є однією нацією. Він відкидає суверенітет України та називає незалежних українців «міфом» і «нісенітницею». Він стверджує, що Київ не має історичного зв'язку з Україною, називаючи його «мати городам руським». Українців, за словами Кисельова, обдурили, щоб вони повірили в той «міф» української ідентичності, тобто «українство», який він ототожнює з нацизмом.
260. У наведених вище наративах Україну та її народ колективно зображуються як послідовники нацизму та небезпечні вороги Росії. Риторика Кисельова заперечує право українського народу на самовизначення, нагнітає ворожу атмосферу, виправдовує вторгнення та легітимізує насильство проти українців, зокрема цивільних.

e. Підбір лексики

261. Риторика Кисельова спочатку може здатися менш підбурливою, вульгарною та ангажованою та більш витонченою, ніж риторика Соловйова і Симоньян. Подібним чином його спокійніші інтонації та жести можуть здатися глядачам більш раціональними, збалансованими, а отже професійними, створюючи хибне враження про об'єктивність. Проте, як було показано вище, мова Кисельова рясніє образливими метафорами і неологізмами, що зображують українців як зманіпульованих людей, нацистів чи русофобів. Крім того, Кисельов використовує такі технічні терміни, як «нацифікація», як відповідник широко вживаному виразу «денацифікація», і «дерусифікація», термін, який має на меті підкреслити нібито систематичне скасування всього, що сприймається як російське в Україні.
262. Окрім власних заяв, Кисельов, як телеведучий, також пропонує трибуну іншим запрошеним спікерам, чії радикальні, наклепницькі висловлювання щодо українців він явно та приховано підтримує. У своїй програмі Кисельов також показує попередньо відібрані відео в документальному стилі, які пропагують неправдиві наративи про українців та Україну, які слід розглядати як такі, що відповідають його особистим поглядам, і які набувають загальнонаціонального розголосу. Стверджується, що організація шоу та залучення спікерів і відео, що містять мову ворожнечі, особливо якщо такі заяви явно чи приховано схвалюються

спікером, слід розглядати як акт переслідування сам по собі.

Д. Дмитро Медведєв

1. Основні відомості

263. Дмитро Медведєв (*Дмитрий Анатольевич Медведев*), 1965 року народження, російський політик і державний діяч. Як колишній президент (2008–2012 роки) і прем'єр-міністр (2012–2020 роки) Російської Федерації Медведєв є особливо відомим і відвертим політиком, а також вірною і близькою довіреною особою Володимира Путіна.
264. З 2020 року Медведєв обіймає посаду заступника голови Ради безпеки Російської Федерації, конституційного органу, до складу якого входять високопосадовці російської держави, і який консультує президента з питань національної безпеки. Крім того, у грудні 2022 року Володимир Путін призначив його першим заступником голови Російської Військово-промислової комісії – органу, який контролює виробництво зброї і який очолює сам Путін.⁴³³ З 2012 року Медведєв формально очолює керівну політичну партію «Єдина Росія», хоча фактичним лідером партії сприймають Володимира Путіна.
265. Особливо після повномасштабного вторгнення Росії в Україну Медведєв заслужив репутацію націоналіста та провокативного прихильника «жорсткої» лінії. Інтерв'ю та заяви Медведєва поширюються в різних російських державних і підтримуваних державою ЗМІ, зокрема російськими державними інформаційними агентствами «ТАСС» і «РИА Новости». Також Медведєв регулярно виступає з промовами на публічних заходах, які транслюють різні ЗМІ. Крім того, Медведєв поширює свої заяви через свій російськомовний канал Telegram, а також через свій англомовний акаунт X (колишній Twitter). Зараз на обох платформах у нього більше 1,3 мільйона підписників.

2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії Д.Медведєва

266. Мовні злочини Медведєва здебільшого вбудовані в такі три наративи:
- 1) Стверджуючи, що росіяни й українці – один народ, Медведєв говорить, що суверенної української держави немає і не повинно бути; натомість Україна має бути, як це склалося історично, частиною Росії.
 - 2) Заяви про те, що українське керівництво та звичайні українці є нацистами, і що Україна має бути «денацифікована».
 - 3) Ствердження, що українці відчувають ненависть до росіян і всього російського.
 - 4) Крім того, Медведєв регулярно закликає до насильства проти українців або схвалює насильницькі практики, які здійснюються в Україні.

Кожен із цих наративів разом із відповідними твердженнями розглядається нижче.

1) «Росіяни й українці – один народ», «України не існує»

267. Медведєв систематично заявляє, що росіяни й українці – один народ. Відповідно він стверджує, що не існує суверенної української держави, а Україна є штучною, неспроможною конструкцією, яка виникла зовсім недавно, після розпаду Радянського Союзу, на землях, які історично належали Росії, що робить Україну частиною Росії.

⁴³³ Meduza, «Путін створив ще одну посаду для Медведєва. Його призначено першим заступником голови військової промислової комісії Російської Федерації», 26 грудня 2022 р., режим доступу:

<https://meduza.io/en/news/2022/12/26/putin-creates-new-position-for-medvedev-appointing-him-first-deputy-chairman-of-the-military-industrial-commission>, переглянуто 4 травня 2024 р.

- «Я виходжу з того, що загалом **росіяни й українці – один народ. Це не два братніх народи.** Про це заговорили лише у ХХ столітті, після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік. **Вони один народ**».⁴³⁴
- «[Відчувається] презирство до країн Заходу, які маніакально, бурхливо, всілякими засобами штовхали народи Росії та України (точніше, **єдиний російський народ**) до нової громадянської війни».⁴³⁵
- «За що ми воюємо? Росія – величезна і багата країна. Нам не потрібні чужі території, у нас всього вистає. Але є наша земля, яка для нас свята, де жили наші предки і де сьогодні живе наш народ. І ми нікому її не віддамо. Ми захищаємо свій народ. Ми боремося за все своє, за свою землю, за нашу тисячолітню історію. Хто воює проти нас? Ми боремося з тими, хто нас ненавидить, хто забороняє нашу мову, наші цінності і навіть нашу віру, хто насаджує ненависть до історії нашої Батьківщини. Сьогодні проти нас частина світу, що вмирає. Це згряг божевільних нацистських наркоманів, опшелешений і заляканий ними народ і велика згряг собак, що гавкають, із західної псарні. (...) Ціль – зупинити верховного правителя пекла, яке б ім'я він не використовував – Сатана, Люцифер чи Ібліс».⁴³⁶
- «Україна – це НЕ країна, а штучно зібрані території».⁴³⁷
- «Хто б не стояв біля керма **ракового новоутворення під назвою Україна, це не додасть легітимності його правлінню та правовому статусу самої «країни»**».⁴³⁸
- «Мало того, **Україна є частиною Росії, скажімо чесно, вона є частиною Росії**, але через геополітичні причини і внаслідок історії того, що сталося, ми миримося з тим, що живемо в різних квартирах довгий час, ми повинні рахуватися з цими вигаданими кордонами, **територіями, які завжди були частиною не просто Російської імперії, це була вся Російська імперія**».⁴³⁹
- «Усе тому, що глибоко вкорінене українство, підживлене антиросійською отрутою та всеосяжною брехнею про свою ідентичність, є і було **одним великим фейком. Такого явища ніколи не існувало в історії. Його немає і зараз.** (...) Замість того, щоб пишатися спільними досягненнями своїх предків, з **1991 року** [рік здобуття Україною незалежності від Радянського Союзу] **на ходу написана псевдоісторія української державності:** «обірвався зв'язок поколінь між Київською Руссю та землями Новгород, Пскова та Володимиро-суздальського князівства». **Заради міфічної «історії України» XIV–XVII століть була знищена ідея єдиної російської нації**».⁴⁴⁰
- «президент Росії максимально детально пояснив західному світу, **чому не було, немає і не буде України**».⁴⁴¹

⁴³⁴ «ТАСС», «*Медведев сказав, що українці та росіяни – це не братні народи, а один народ*», 22 лютого 2024 р., режим доступу: <https://tass.ru/obschestvo/20055601>, переглянуто 5 травня 2024 р.

⁴³⁵ Публікація в Telegram, 9 лютого 2024 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/444, переглянуто 5

⁴³⁶ Публікація в Telegram, 4 листопада 2022 р., режим доступу: t.me/medvedev_telegram/206, переглянуто 5 травня

⁴³⁷ Публікація в Telegram, 12 листопада 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/411, переглянуто

⁴³⁸ Публікація в Telegram, 17 січня 2024 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/437, переглянуто 14

⁴³⁹ Інтерв'ю з російськими журналістами та користувачами «ВКонтакте» від 23 березня 2023 р., режим доступу: https://vk.com/video53083705_456239529, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:02:40–00:03:30.

⁴⁴⁰ Публікація в Telegram, 5 квітня 2022 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/34, переглянуто 30 квітня

⁴⁴¹ Публікація в Telegram, 9 лютого 2024 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/444, переглянуто 30

- «Освічений світ знову здригнувся, дізнавшись про виділення десятків безглузних мільярдів доларів для зомбі з **Країни 404**».⁴⁴²
- «Нам потрібно зупинити ворога, а потім почати наступ. Сьогодні мета [наступу] не лише в тому, щоб звільнити наші землі та захистити наш народ. Його мета – повне повалення нацистського кіївського режиму, який закріпився в **Країні 404**».^{442 443}
- «Мені було цікаво, враховуючи всеосяжні географічні знання американців, чи знають вони взагалі точне розташування **Країни 404**?»⁴⁴⁴
- «Україна – це Земля Саннікова [фантомний острів, розташований у Північному Льодовитому океані], її заснував Ленін. Існувала недовго і зникла з карти. Такої землі немає. Що там б не думали на Заході та в окупованому російському Києві».⁴⁴⁵
- «Треба визнати, що Одеса, Миколаїв, Київ і практично все інше – це зовсім не Україна».⁴⁴⁶
- «Це не просто країна-банкрут, це повністю контрольована іноземними державами країна, це неспроможна держава...»⁴⁴⁷

2) «Українці – нацисти»

- «Пасіонарна частина українців останні 30 років молилася на Третій Рейх».⁴⁴⁸
- «Наше головне завдання зовсім інше: завдати поразки всім ворогам – укронацистам, США, їхнім клевретам в НАТО, зокрема мерзенній Польщі, та іншим західним гнидам. Ми повинні повернути нарешті всі наші землі. Назавжди захистити всіх наших людей».⁴⁴⁹
- «Хоча вони [росіяни в еміграції], мабуть, вважають усіх, хто зараз воює чи хоча б виступає за перемогу над українським нацизмом, людьми нижчого ґатунку, не здатними на тонкі емоції та адекватне сприйняття життя».⁴⁵⁰
- «Наш обов'язок – пам'ятати історію і бути гідними цього героїчного подвигу [перемоги над нацистською Німеччиною, яка призвела до припинення блокади Ленінграда]. Перемогли тоді, переможемо нацистів і сьогодні».⁴⁵¹
- «Тому операція має тривати до досягнення результатів демілітаризації та денацифікації України – так, як це було задумано президентом країни, як було вирішено».⁴⁵²

⁴⁴² Публікація в Telegram, 11 серпня 2023 р., режим доступу: https://t.me/s/medvedev_telegram?before=372, переглянуто 30 квітня 2024 р.; «**Країна 404**» означає Україну як неспроможну державу, з посиланням на помилку Інтернету «404 не знайдено», з натяком, що її фактично не існує, або вона недієздатна.

⁴⁴³ Публікація в Telegram, 7 червня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/335, переглянуто 5

⁴⁴⁴ Публікація в Telegram, 12 жовтня 2022 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/193, переглянуто 5

⁴⁴⁵ Публікація в Telegram, 2 липня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/346, переглянуто 5

⁴⁴⁶ Публікація в Telegram, 12 листопада 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/411, переглянуто

⁴⁴⁷ Інтерв'ю з російськими журналістами та користувачами «ВКонтакте» від 23 березня 2023 р., режим доступу: https://vk.com/video53083705_456239529, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:21:05–01:21:30.

⁴⁴⁸ Публікація в Telegram, 5 квітня 2022 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/34, переглянуто 30 квітня

⁴⁴⁹ Публікація в Telegram, 1 травня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/318, переглянуто 5

⁴⁵⁰ Публікація в Telegram, 28 грудня 2022 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/239, переглянуто 5

⁴⁵¹ «ТАСС», «„Перемогли тоді, переможемо нацистів і сьогодні“». Медведєв закликав згадати героїв блокади», 18 січня 2023 р., режим доступу: <https://tass.ru/obschestvo/16825071>, переглянуто 5 травня 2024 р.

⁴⁵² «РИА Новості», «Медведєв: Однополярному світові кінець, США більше не власники планети Земля», 26 березня 2022 р., режим доступу: <https://ria.ru/20220326/medvedev-1780208448.html>, переглянуто 5 травня 2024 р.

- «Тому для нацистів і завербованого ними населення також прийнятні удари по цивільних об'єктах [завдані Збройними силами України по території Росії]. Багато *україмбецилів* [українських недоумків] щиро раді». ⁴⁵³

3) «Українці ненавидять росіян»

- «Тому існування України і є фатальним для українців. Зрештою, вони практичні люди. Так само як вони зараз бажають смерті росіянам. [...] Обираючи між вічною війною і неминучою гибеллю і життям, абсолютно більшість українців (хіба що крім мінімального числа відморожених націоналістів) в кінцевому підсумку обере життя. Вони зрозуміють, що життя у великій спільній державі, яку вони зараз не сильно люблять, краще смерті. Їхньої смерті і смерті їхніх рідних. І чим швидше українці це усвідомлять, тим краще». ⁴⁵⁴
- «Друга ціль – знищити мілітаристську машину і денацифікувати ці регіони, щоб там не було націоналістів, які пропагують абсолютно антиросійські, русофобські наративи, намагаючись протиставити Росію та Україну». ⁴⁵⁵

4) Заклики до насильства

- «Але ми не повинні зупинитися, поки нинішня, за своєю суттю, терористична українська держава не буде повністю демонтована. Її треба знищити дощенту. Точніше, щоб навіть попелу від неї не залишилося. Щоб ця гидота ніколи, за жодних обставин не могла відродитися». ⁴⁵⁶
- «Спеціальна воєнна операція триватиме до **повного знищення нацистського режиму в Києві** і визволення споконвічних російських земель від ворога». ⁴⁵⁷
- «Я неодноразово казав, нинішня українська держава небезпечна для самих українців. І для них цей вибір виглядає так: **або життя в нормальній спільній державі з Росією (чи хоч яось наближеній до спільної держави), або нескінченна війна**. Вони самі повинні зробити цей вибір». ⁴⁵⁸
- «Існування України смертельно небезпечно для українців. І я маю на увазі не лише нинішню державу, бандерівський політичний режим. Я говорю про будь-яку, абсолютно будь-яку Україну. Чому? Найвпевненіше незалежної держави на історичних російських територіях тепер буде постійним приводом для відновлення бойових дій. Пізно. Хто б не стояв біля керма **ракового новоутворення під назвою Україна, це не додасть легітимності його правлінню та правовому статусу самої «країни»**. А, отже, ймовірність нового бою зберігатиметься нескінченно довго. Практично завжди. (...) Тому існування України і є фатальним для українців. Зрештою, вони практичні люди. Так само як вони зараз бажають смерті росіянам. [...] **Обираючи між вічною війною і неминучою гибеллю і життям, абсолютно більшість українців (хіба що крім мінімального числа відморожених націоналістів) в кінцевому підсумку обере життя. Вони зрозуміють, що життя у великій спільній державі, яку вони зараз не сильно люблять, краще смерті.**

⁴⁵³ Публікація в Telegram, 24 липня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/359, переглянуто 5

⁴⁵⁴ Публікація в Telegram, 17 січня 2024 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/437, переглянуто 13

⁴⁵⁵ Інтерв'ю телеканалу «Аль-Джазіра» в Росії, 3 червня 2022 р., режим доступу: https://vk.com/video53083705_456239469, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:06:25–00:07:00.

⁴⁵⁶ Публікація в Telegram, 19 серпня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/376, переглянуто 14

⁴⁵⁷ Публікація в Telegram, 30 вересня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/390, переглянуто 5

⁴⁵⁸ «Комсомольская правда», «Дмитро Медведєв – Про долю СМО, табори для шкідників Росії та Третю світову війну Велике інтерв'ю», 22 лютого 2024 р., режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=v9J_iPIusAw, переглянуто 30 квітня 2024 р., [00:14:00–00:14:40].

Їхньої смерті і смерті їхніх рідних. І чим швидше українці це усвідомлять, тим краще».^{459 460}

- «Нещодавно я писав про те, чому зникне Україна. **Тепер час сказати, як зникне Україна...**»⁴⁶⁰
- «Якщо це шкідливі для Росії люди, їх треба викрити і покарати, просто відправити в Сибір на перевиховання, у виправно-трудова табори».⁴⁶¹
- «І нам потрібно вибирати нестандартні цілі для наших ударів. Не тільки сховища, енергетичні вузли та нафтобази. Є й інші місця, де на нас поки що не чекають. І де ефект буде дуже вагомим».⁴⁶²
- «Тому операція має тривати до досягнення результатів демілітаризації та денацифікації України – так, як це було задумано президентом країни, як було вирішено».⁴⁶³
- 12 червня 2023 року Медведєв опублікував у своєму Telegram-каналі фото з Майдану Незалежності в Києві. Піднятий російський прапор доданий до фото за допомогою фотошопу, напис «3 Днем Росії!», підпис до зображення: «Майдан Незалежності. Незабаром – Російська площа».⁴⁶⁴

3. Оцінка

а. Інтенсивність висловлювань

268. Особливо серйозним слід вважати контекст виступів Медведєва. Зараз він є заступником голови Ради безпеки Росії, ключового органу на федеральному рівні, який консулює президента Росії з питань національної безпеки, і є не лише високопосадовцем російської держави, але також широко відомий як член близького оточення Володимира Путіна. Декілька держав запровадили персональні санкції проти Медведєва, зокрема Україна, США, Європейський Союз, Велика Британія, Канада, Японія, Австралія та Нова Зеландія.⁴⁶⁵
269. Як колишній президент і прем'єр-міністр Росії, Медведєв є одним з найвідоміших і визнаних російських політиків. Зокрема, завдяки своїм промовам після повномасштабного вторгнення Росії в Україну він заслужив репутацію визначного прокремлівського прихильника жорсткої лінії та війни Росії проти України. Його заяви широко тиражують провідні державні та підтримувані державою ЗМІ, а також іноземна преса. Крім того, у соціальних мережах Telegram і X (колишній Twitter) канали Медведєва налічують понад 1,3 мільйони підписників. Отже, цей канал посідає п'яте місце серед російських політичних Telegram-каналів з найбільшою кількістю підписників.⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ Публікація в Telegram, 17 січня 2024 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/437, переглянуто 13

⁴⁶⁰ Публікація в Telegram, 25 травня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/330, переглянуто 13

⁴⁶¹ «Комсомольская правда», *виноска* 458 вище, 00:52:10–00:52:40.

⁴⁶² Публікація в Telegram, 24 липня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/359, переглянуто 30

⁴⁶³ «РИА Новости», «Медведєв: Однополярному світові кінець, США більше не власники планети Земля», 26 березня 2022 р., режим доступу: <https://ria.ru/20220326/medvedev-1780208448.html>, переглянуто 5 травня 2024 р.

⁴⁶⁴ Публікація в Telegram, 12 червня 2023 р., режим доступу: https://t.me/medvedev_telegram/337, переглянуто 5

⁴⁶⁵ Міністерство фінансів США, «Міністерство фінансів США посилює санкції проти Росії за її звітства в Україні», 6 квітня 2022 р., режим доступу: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0705>, переглянуто 5 травня 2024 р.

⁴⁶⁶ Дослідницький відділ Statista, «Провідні політичні Telegram-канали в Росії станом на 1 лютого 2024 року за кількістю підписників», режим доступу:

<https://www.statista.com/statistics/1342604/most-followed-political-telegram-channels-russia/>, переглянуто 4 травня 2024 р.

б. Заклики до насильства

270. У своїх заявах Медведєв регулярно закликає до насильства проти українців і агресивно виступає за продовження війни Росії проти України, «доки нинішня за своєю суттю терористична українська держава не буде повністю демонтована», «знищена дощенту» і поки Україна не буде «демлітаризована» і «денацифікована». Медведєв виправдовує вторгнення та окупацію українських територій Росією, що тривають, як «повернення всіх [російських] земель», підкреслюючи, що Україна повинна або капітулювати та бути поглиненою Росією, або Росія продовжить свою «нескінченну війну», що призведе до загибелі українців. Принципово заперечуючи право України на існування, Медведєв покладає відповідальність за повномасштабне вторгнення Росії в Україну та передірає подальше насильство, наголошуючи на тому, що поки Україна існує, практично завжди «існуватиме ймовірність нової битви».
271. Медведєв також закликав викривати та карати українців на окупованих Росією територіях, які «шкодять» Росії, відправляючи їх на перевиховання та примусові роботи до Сибіру. Ця заява нагадує сталінські чистки та віщує політично мотивоване переслідування та покарання громадян України на підконтрольних Росії територіях.

с. Очорнення та дегуманізація

272. У своїх заявах Медведєв використовує мову дегуманізації та демонізації, називаючи українців народом, який «молиться на Третій Рейх», «зомбі», «одурманеними та заляканими» «купкою божевільних нацистських наркоманів». Крім того, Медведєв використовує образливі вирази, такі як «укроімбецили», неологізм, що складається зі слів «українець» та «імбецил». У розмовній російській мові, а також у сучасній російській психіатричній літературі цей термін («імбецил») досі використовується як медичний термін, що позначає людину зі значними інтелектуальними вадами, попри дискримінаційний по відношенню до людей з інвалідністю характер цього слова.
273. Крім того, Медведєв прямо заперечує відмінну ідентичність українців, заявляючи, що росіяни та українці – це «один» або «єдиний російський народ». Зокрема, він називає Україну «фейковою» та «неспроможною» державою, штучним конструктом із вигаданою «ісевдоісторією» та «фраковим новоутворенням», яке незаконно претендує на та окупує «історично російську землю». Він також неодноразово називав Україну «Країна 404», посилаючись на повідомлення про помилку «404 не знайдено», стандартний код відповіді, який генерується, якщо комп'ютерний сервер не може знайти інтернет-сайт за запитом користувача. Отже, за словами Медведєва, української держави не існує взагалі. Він також називає Україну «Землею Саннікова», вигаданим фантомним островом у Північному Льодовитому океані, названим на честь Якова Саннікова, який стверджував, що бачив острів під час своєї експедиції. Цей наратив стирає різницю між державою Україна та її народом, і, ставлячи під сумнів право України на існування, Медведєв принижує українців і заперечує їхнє право на самовизначення.

д. Використання неправдивих і спотворених наративів

274. Як описано вище, наративи, навмисно використані Медведєвим, зокрема заперечення окремої української держави та української ідентичності, а також зображення української влади як нацистської, є неправдивими. Крім того, Медведєв робить росіян жертвою, представляючи їх об'єктом ірраціональної ненависті українців, які нібито ненавидять росіян, переслідують їх і бажають їм смерті.

е. Підбір лексики

275. У своїх інтерв'ю та публікаціях у соціальних мережах Медведєв постійно використовує образливу, евфемістичну та провокативну мову. Він регулярно закликає до насильницьких дій, зокрема, маючи на увазі «повне знищення» та руйнування України «дощенту». Він також використовує зневажливі неологізми, як-от «укронацисти» та «укроімбецили», а також абсурдні посилання на технології та популярну культуру, такі як «Країна 404».

Е. Сергій Мардан

1. Основні відомості

276. Сергій Ключенков (*Сергей Александрович Ключенков*), широко відомий під псевдонімами Сергій Мардан (Сергей Мардан), а також Сергій Лелека (Сергей Лелека), 1969 року народження, відомий журналіст, який працює у виданні «Комсомольская правда», одній з провідних російських газет.⁴⁶⁷ З початку вторгнення в Україну Мардан написав щонайменше 44 статті, присвячені вторгненню в Україну чи зовнішній політиці Росії.⁴⁶⁸
277. Крім того, з 2019 року до 30 листопада 2022 року Мардан вів радіопередачу «Утренний Мардан» на радіо «Комсомольская правда», яка виходила в ефір щодня в будні дні, тривалістю приблизно 2 години. Програма також транслювалася у відеоформаті на таких інтернет-платформах, як Youtube та «Вконтакте». Зараз він тісно співпрацює з Соловйовим і веде ще одну передачу «Мардан Live» на каналі «Соловьёв LIVE» (п. 178), яка виходить з понеділка по п'ятницю і триває в середньому близько 1,5 години. Обидва шоу складаються з монологів Мардана та інтерв'ю гостей, де увага приділяється темам, пов'язаним з війною в Україні, та ширшій проблематиці зовнішньої політики Росії.
278. Крім того, Мардан керує популярним Telegram-каналом «МАРДАН», що налічує понад 240 тис. підписників⁴⁶⁹. Там він щодня робить кілька постів, присвячених темам, які обговорюються в його шоу.

2. Пропагандистські наративи та кримінальні дії С.Мардана

279. Мардан поширює два основні наративи:

- 1) Окремої української нації не існує. Ті, хто проживає в Україні, фактично є етнічними росіянами, але ними маніпулювали і змусили прийняти українську ідентичність, що виражається насамперед через ворожу Росії політичну позицію;
- 2) З огляду на перший наратив, існування України вважається неможливим, оскільки вона є фашистським і сатанинським утворенням;
- 3) Крім того, Мардан регулярно закликає до насильства проти українців або схвалює насильницькі практики, які здійснюються в Україні.

Кожен із цих наративів разом із відповідними твердженнями розглядається нижче.

1) «Української нації не існує»

280. Заяви Мардана націлені насамперед на осіб, які живуть в Україні, які, за його словами, є етнічними росіянами, але ідентифікують себе як українці. Ці особи висловлюють підтримку політики українського уряду та виступають проти військових дій російської влади. Він називає цих осіб «політичними українцями», а загальне явище – «політичним українством».

- «... люди, ворожі до російської держави, російського народу, по суті до російського народу загалом. У цьому суть політичного українства...»⁴⁷⁰
- «Для мене люди, які обирають політичне українство, є інтелектуально нерозвиненими. Велику російську історію, російську ідентичність не проміняєш [...] на щось

⁴⁶⁷ Медіалогія, Рейтинг ЗМІ у 2024 р., режим доступу: <https://www.mlg.ru/ratings/>, переглянуто 26 травня 2024 р.

⁴⁶⁸ Публікації Мардана у виданні «Комсомольская правда», режим доступу: <https://www.msk.kp.ru/daily/author/829679/>, переглянуто 29 травня 2024 р.

⁴⁶⁹ Telegram-канал «МАРДАН», режим доступу: <https://t.me/mardanaka>, переглянуто 25 травня 2024 р.

⁴⁷⁰ «Утренний Мардан», 12 квітня 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/9ed01543f6f0efd0301c5efe474c955/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., на 01:11:40–01:12:00.

абсолютно безглузде, фальшиве, сфабриковане з повітря [...] це люди з пошкодженим мозком».⁴⁷¹

- «Українство як ідеологія охоплює будь-які політичні, релігійні чи національні ідеї, об'єднані лише однією спільною ознакою – ненавистю до росіян і, відповідно, до Росії як держави росіян».⁴⁷²
- «Українці є українцями, а політичні *хохли* є політичними *хохлами*.⁴⁷³ Люди, які позиціонують себе як політичних українців, як прихильників української держави, вони *хохли*, вони вороги».⁴⁷⁴
- «Раніше ви були росіянами, були частиною Росії, а потім вам раптом сказали, що ви українці, і ви вигадали собі непристойний, брехливий, смішний міф, у який продовжуєте вірити навіть після 24 лютого».^{475 476}
- «Хто такий українець, я раптом зрозумів. **Українець – це хворий росіянин. Це як трансвестит, він народився чоловіком, потім з ним щось сталося, він зробив операцію і став жінкою.** Одягне сукню, перуку, намажеться помадою і так по місту гуляє. [...] **Отже, українець – це російський духовний трансвестит, який намагається влізти в чужу шкіру.** Цікаво з'ясувати, коли вони перетворилися із здорових росіян, південних росіян на абсолютну пшизофренію. **Майбутнє України – це російський народ, який повернеться до свого нормального стану [...] від божевілья, духовного трансвестизму, до нормального**⁴⁷⁶
стану».
- «Російська людина, вирвана з російської культури, російська людина, вирвана з контексту російської держави, дичавіє, перетворюється на нікчому, так. Політичний українець – це здичавілий росіянин».⁴⁷⁷

2) «Україна повинна бути знищена»

281. Мардан розширює вищезазначений наратив, стверджуючи, що сама українська держава є нелегітимною та небезпечною. Він характеризує Україну як шахрайське, диявольське та фашистське утворення, позбавлене будь-якого справжнього існування, і яке загрожує добробуту регіону. Він виступає за знищення України, розглядаючи це як необхідний крок до відновлення того, що він сприймає як законний регіональний порядок.

- **«Україна – фашистська злочинна держава, офіційною ідеологією якої є ненависть до російського народу. Тому українська держава має бути повністю знищена, причому політичне**

⁴⁷¹ «Утренний Мардан», 8 серпня 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/4f0457aebc2b305fb9b3ae47b61ca933/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:30:30–00:31:00.

⁴⁷² «Утренний Мардан», 12 квітня 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/9ed01543f6f0efd0301c5efe474c955/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:06:15–01:06:30.

⁴⁷³ Зневажлива назва українців.

⁴⁷⁴ «Утренний Мардан», 19 серпня 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/0623e92887976c4df9bed390ce64a100/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:45:15–00:45:40.

«Утренний Мардан», 25 лютого 2022 р., режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=N0FH2yy5KRw>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:49:25–00:50:00.

⁴⁷⁶ Про це заявив покійний популярний російський військовий блогер Владлен Татарський в інтерв'ю Мардану. Попри те, що це не можна безпосередньо віднести цю заяву до Мардана, можна сказати, що він схвалив її, оскільки кивнув і посміхнувся на знак схвалення. Це також важливо для тлумачення у контексті. «Мардан Live», 22 жовтня 2022 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2499997>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:40:40–00:42:10.

⁴⁷⁷ «Мардан Live», 17 листопада 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2715926>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:14:50–00:15:20.

українство треба заборонити».⁴⁷⁸

- «На мій погляд, **денацифікація України означає повне знищення української держави дощенту**. У майбутньому будь-який прояв українського патріотизму, політичного чи навіть географічного, має бути караним злочином».⁴⁷⁹
- «Росія послідовно відстоює свої традиційні цінності, будь то культурні, релігійні чи моральні, і в цьому полягає впевненість у правоті нашої справи. **Україна перетворилася на величезну секту з релігійними та психічними відхиленнями, яка неминуче буде знищена**».⁴⁸⁰
- «[...] ця гангрена продовжуватиме гноїтися. **Українська державність – це справжня гангрена, хвора кінцівка, яку треба відрізати [...]**. І мені здається, враховуючи масштаби загрози, яка зараз, 9 листопада 2022 року, стоїть перед Росією, загроза самій Росії, російській державі, російському народу настільки велика, що нічого подібного не було десятиліттями. Важко зрозуміти, що буде далі. [...] **не можна домовлятися з негідниками, домовлятися з лиходіяями, домовлятися з ворогами, це просто неможливо**. Особливо, якщо у вас є, так би мовити, екзистенційні суперечності з ворогом. У перекладі на російську екзистенціальні суперечності означають таке: або він вас вб'є, або ви його. **Тож або ми знищимо українську державу, зітремо її з карти Європи, або Росія як держава буде стерта з карти Європи, і обстановка саме така**».⁴⁸¹
- «**Але з Україною це особливий випадок. Чому це такий неймовірно потворний, отруйний, токсичний гомункул? Тому що цей монстр, вигаданий, нафантазований, створений просто в результаті якихось фантастичних, викривлених інтелектуальних зусиль кількох поколінь закомплексованих, безглузких, порожніх людей...** Тому що це фактично порожнє місце. Цей гомункул претендує на європейську країну, європейську культуру. [...] Вся Україна є прикладом, символом абсолютно безнадійного, жахливого глухого кута. І, загалом, говорити про це так довго було б нерозумно, якби іноді не було жахливо сумно, що мільйони справжніх росіян загнані в цей глухий кут. [...] Під час громадянської війни державну тканину було розірвано, і там тинялися тисячі банд, убивць, бандитів, гвалтівників. Більшість із них, звичайно, згоріла в полум'ї цієї війни, знищена новою, щойно народженою державою як окремою силою. Але як виглядала ця дика Росія в 1918–1919 роках? Ці самі дикі нікчеми, втрачаючи людський вигляд, виколюють очі коням у дворянських маєтках і розпинають митрополитів на царських воротах соборів. Ось така Україна...»⁴⁸²

3) Явні чи приховані заклики до насильства проти українців

282. Мардан послідовно і дуже чітко виступає за насильство проти українців, зокрема й цивільних. У випуску шоу «Утренний Мардан» він заявив:

«Яке рішення здається мені очевидним? Я давно хотів про це поговорити.

По-перше, проти людей, які проводять ці операції, має бути оголошений справжній терор, чистий терор. Показово, яскраво, вкрай жахливо. Будь-який український патріот, що залишився на цих землях, який спить і бачить повернення

⁴⁷⁸ Публікація в Telegram, 21 травня 2022 р., режим доступу: <https://t.me/mardanaka/9232>, переглянуто 30 квітня

⁴⁷⁹ «Утренний Мардан», 16 вересня 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/b04cf9329c3273bfaf6bc9ceb9bfcfd4/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:21:10–00:22:00.

⁴⁸⁰ Публікація в Telegram, 3 грудня 2022 р., режим доступу: <https://t.me/mardanaka/12127>, переглянуто 30 квітня

⁴⁸¹ «Утренний Мардан», 9 листопада 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/508720d006d403491bdcef22f6691fc4/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:53:00–00:55:30.

⁴⁸² «Мардан Live», 17 листопада 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2715926>, переглянуто 30 квітня 2024 р.,

української держави, кожен, хто виявляє будь-яку форму нелояльності до Росії та російської армії, всі вони повинні отримати по повній за найменший прояв нелояльності. Одягнув на машину жовто-блакитну стрічку, чи, не знаю, прапор України на куртці, – отримаєш по зубам. **Пробурчав щось проти російського солдата, хоч і незрозуміле – одразу в бус і на підвал. І якщо випадково ви вирішите передати інформацію про пересування російської армії, ким би ви не були, скільки б вам не було років – [ви відповісте за це].** Для цього є військова контррозвідка, яка не повинна займатися судами і слідствами під час бойових дій і повинна діяти за законами воєнного часу. Так має статися з усіма колаборантами київського режиму на звільнених територіях. І максимум розголосу. Кожен повинен знати, що Росія не просто існує назавжди, це сильна, тверда держава, справжня машина, яку тисячу років будували наші діди і прадіди. Вона може вам подобатися, може не подобатися, але якщо вона прийде, то це назавжди. А якщо не подобається, негайно їдьте до Польщі». ⁴⁸³

283. Мардан наполегливо закликає до вбивств, насильства та вигнання українців:

«Ми – воїни Світла. Вони – армія темряви. Оскільки вони сатаністи, **то найправильніше було б спалити їх живцем.** Інквізитори не були дурнями». ⁴⁸⁴

«[Про українських вчителів на окупованих Росією територіях, які не підтримують російську окупацію] Відібрати в них кредитки, на які вони отримують гроші, і змусити їх проковтнути їх. **Виселити їх з квартир.** Щось у душі нашого старого доброго ГУЛАГу. Вони ж чекають на ГУЛАГ, так дайте їм ГУЛАГ. **Чому не влаштувати такий невеликий локальний запорізький ГУЛАГ, акуратненький, у степу під палючим сонцем. Для вчителів, які поки що не навчилися любити нашу прекрасну батьківщину.**» ⁴⁸⁵

«Хто не хоче бути росіянами, хто вибрав бути українцями, хай так і буде. **Кожен має платити за свій вибір.**» ⁴⁸⁶

284. В іншій публікації в Telegram Мардан заявив:

«**На звільнених територіях має бути повністю викорінено українство як система.** Повна і тотальна **деукраїнізація.** Від зняття вивісок українською мовою до заборони української мови в середніх школах. Будь-яка спроба розмовляти українською має бути розцінена як нелояльність (як ще?), а винуватець отримає квиток в один кінець і заборону займатися будь-якою професією, крім касира в супермаркеті. І так їх навчать говорити без акценту, говорити

⁴⁸³ «Утренний Мардан», 8 вересня 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/71ab37de64d34f167c4b69cbd7fff432/>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 01:03:20–01:05:40.

⁴⁸⁴ Публікація в Telegram, 21 травня 2022 р., режим доступу: <https://t.me/mardanaka/9233>, переглянуто 30 квітня

⁴⁸⁵ Радіо «Комсомольская правда», 6 серпня 2022 р., відеофрагмент доступний за посиланням: <https://novayagazeta.eu/articles/2022/08/06/zhurnalist-kr-predlozhl-ustroit-gulag-dlia-ukrainskikh-uchitelei-otkazyvaiushchikhsia-sotrudnichat-s-rossiei-news>, переглянуто 5 червня 2024 р.

⁴⁸⁶ «Утренний Мардан», 25 лютого 2022 р., режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=N0FH2yy5KRw>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:04:00–00:04:30.

«Здравствуйте и всего хорошего». Без цього фрикативного «г»⁴⁸⁷. Якщо захочуть їсти, то будуть говорити, як корінний мешканець Ярославля. І пам'ятники Шевченку теж треба викинути на смітник».⁴⁸⁸

285. В інших випусках шоу «Утренний Мардан» Мардан заявив:

«Хтось ще не зрозумів, хтось ще щадить почуття, хтось ще переживає, що не дай Бог, ми ще не вирішили для себе, що це утворення, яке постало на карті світу в 1991 році під назвою «держава Україна», це химера, яку треба стерти з цієї карти. **І люди, які називають себе патріотами цієї химери, це – мерзотники. Люди, які борються за це, вони злочинці.** Ну кожен окремо може бути нормальним, для багатьох з них російська мова рідна. Це нічого не змінює. Для Чикатило⁴⁸⁹ російська також була рідною мовою. Це робить його якось більш прийнятним, більш нормальним? [...] До чого тут це? Вони просто звірі. Їм не потрібно накручувати себе, щоб втратити людську подобу. **Вони вже не люди.** Їх нікому не шкода. Взагалі нікому. Ось проти кого воює російська армія, проти упирів. Це боротьба проти воскреслих живих мерців».⁴⁹⁰

«[Читання запитання з чату] Чому ви називаєте українців *хохлами*? Я називаю *хохлів* політичними *хохлами*. Ви, Денис Войтенко, просто не уважно слухаєте: я називаю *хохлами* так званих українських патріотів і політичних *хохлів*. **Я їх дегуманізую, так, ви правильно розумієте, ті, хто носить жовто-блакитну ганчірку,** це для мене політичні *хохли*, вороги, так я їх таврую».⁴⁹¹

3. Оцінка

а. Інтенсивність висловлювань

286. Заяви Мардана характеризуються значною інтенсивністю, порівнянною із заявами інших пропагандистів, про яких йдеться. Хоча його позиція може бути не такою помітною, як позиція інших, він все одно здобув значне визнання та залучив аудиторію. Зокрема, він є постійним автором видання «*Комсомольская правда*», однієї з провідних російських газет, написав десятки публікацій, присвячених вторгненню в Україну та військовим діям Росії.

287. Крім того, його ток-шоу регулярно транслювалися на двох основних радіоплатформах, а також на телеканалі та популярних інтернет-платформах, зокрема і тих, які адмініструє Соловйов, і як результат охоплюють мільйони слухачів і глядачів (п. 191). Ці шоу, які тривають кілька годин на тиждень, містять дуже повторюваний контент, як описано раніше. Крім того, він підтримує дуже активну присутність у своєму каналі Telegram, який має понад 240 тис. підписників, де щодня викладає кілька постів, присвячених військовим діям Росії в Україні.

б. Заклики до насильства

288. Заяви Мардана містять надзвичайно відверті заклики до насильства проти людей, які проживають в

⁴⁸⁷ В українській мові (і власне в деяких південноросійських діалектах) кирилична літера «г» вимовляється як дзвінкий глотальний фрикатив і звучить як «ге», що є відмінною рисою української мови, якою вона відрізняється від класичної російської.

⁴⁸⁸ Публікація в Telegram, 13 грудня 2022 р., режим доступу: <https://t.me/mardanaka/12310>, переглянуто 30 квітня

⁴⁸⁹ Андрій Романович Чикатило був сумнозвісним далянським серійним вбивцею, який народився в Україні.

⁴⁹⁰ «Мардан Live», 27 березня 2023 р., режим доступу: <https://smotrim.ru/video/2587472>, переглянуто 30 квітня 2024 р., 00:03:55–00:06:50.

⁴⁹¹ «Утренний Мардан» 19 вересня 2022 р., режим доступу: <https://rutube.ru/video/e295f1fdb28a1714cbd2d869bbc2b3a7/>, переглянуто 30 квітня 2024 р. 01:28:45–01:29:30.

Україні, мають протилежні політичні погляди і сприймаються як вороги Росії. Його риторика має на меті переконати у необхідності вжиття крайніх заходів.

289. Мардан однозначно виступає за знищення всієї держави Україна, закликаючи «знищити Україну дощенту» та «стерти Україну з мапи». Відповідно до цієї політики він закликає здійснити «справжній, яскравий, вкрай жахливий терор» проти так званих «політичних українців». За його словами, «політичні українці» – це особи, що проживають в Україні й які ідентифікують себе як українці, але насправді є етнічними росіянами. Ці особи демонструють свою відданість Україні, коли підтримують українську владу та військові дії проти Росії або навіть не підтримують російську владу та вторгнення Росії в Україну. Такі українці, зокрема й цивільні, мають «за це платити». Йдеться про «вбивство», «викорінення» чи навіть «спалення живцем» таких українців, які «підхопили вірус русофобії» і «не хочуть бути росіянами». Як альтернативу він не виключає видворення таких українців, і заявляє, що «вони мають виїхати». Ця радикальна тактика усуне будь-яке інакомислення та посилить лояльність до Росії.
290. Така риторика є однією з найекстремальніших серед російських пропагандистів. Він виступає за необмежене та масове застосування сили по відношенню до цивільного населення України, яке протистоїть російському вторгненню. Заяви Мардана не лише пропагують насильство, а й відіграють значну роль у зниженні чутливості до жорстокості в російському політичному дискурсі.

с. Очорнення та дегуманізація

291. Заяви Мардана є яскравим прикладом дегуманізації та очорнення, спрямованих на полегшення та виправдання насильства проти групи людей, що є мішенню злочину. У цьому контексті він відкрито визнає дегуманізацію «політичних українців»: «Я їх дегуманізую, так, ви правильно розумієте, ті, хто носить жовто-блакитну ганчірку, для мене це політичні «хохли». При цьому він використовує декілька типових шаблонів, які можна спостерігати в заявах інших пропагандистів, але часто робить це у значно радикальніших формах.
292. По-перше, Мардан зображує українську державу як чисте зло, називаючи її «фашистською», «злочинною» або порівнюючи її з «глухим кутом» чи «гангrenoю», яку необхідно видалити. Для опису України він використовує образи жахливих чи нелюдських істот, наприклад, «отруйного гомункула» чи «химери». Він використовує подібну мову дегуманізації по відношенню до «політичних українців», прямо заявляючи, що вони «більше не мають людської подобі» і порівнюючи їх із тваринами чи нелюдськими істотами, такими як «ушпирі», «живі мерці» та «звірі». Так само він зображує «політичних українців» як «ворогів» Росії та загалом нечисту силу, навішуючи на них ярлики «негідників», «злочинців», «мерзотників» чи «порожніх людей». Цей наратив фактично стирає кордон між державою та її громадянами, сприяючи їх подальшій дегуманізації.
293. Мардан ще більше посилює свою риторичну, використовуючи етнічно та культурно образливу лексику, як-от як «хохли» та «політичні українці». Сам термін «політичні українці» зводить українську націю лише до «політичної» складової, що суттєво підриває національну ідентичність українців і заперечує їхнє основоположне право на самовизначення. Це свідчить про те, що українці по суті є «неповноцінними» росіянами. Мардан принизливо порівнює осіб, які змінюють свою національну ідентичність, з тими, хто змінює сексуальну ідентичність, тим самим очорнюючи самоідентифікацію українського народу.
294. Нарешті, він пов'язує групу людей, що є мішенню злочину, з психічними захворюваннями, зображуючи її як «інтелектуально нерозвинених», «хворих», «нездорових», «божевільних», «одурманених» людей або людей з «пошкодженим мозком», «пизофренією» і навіть порівнює їх із сумнозвісними серійним вбивцями, такими як Андрій Чикатило.
295. Усі перераховані прийоми значною мірою сприяють дегуманізації українців, які протистоять російському вторгненню, та виправдовують насильницькі дії проти них. Заяви Мардана характеризуються надзвичайно підбурилою мовою, яка явно сприяє культивуванню потужної атмосфери ворожості та нетерпимості.

d. Використання неправдивих і спотворених наративів

296. Центральний фальшивий наратив Мардана – всі українці по суті є етнічними росіянами, які вирішили обрати окрему національну ідентичність або були змушені зробити це внаслідок обману. Цей наратив не лише заперечує унікальну ідентичність українців, а й намагається стерти їхню культурну спадщину та національну свідомість. Він підриває їхнє право на самовизначення та служить легітимізації агресії Росії проти України. Крім того, ця ідея пропагує ненависть до українців та їх дискримінацію, зображуючи їх зрадниками чи претендентами на власну спадщину, які не мають прав на неї. Це ще один приклад маніпуляції історією та історичного фреймування, які використовує російська пропаганда.
297. Мардан також використовує типову загальну риторику, як-от ідеї про те, що підтримка незалежної України рівнозначна нацизму або що українці зрадили свої історичні зв'язки з Росією (див. п. 69).

e. Підбір лексики

298. Мардан часто використовує у своїй риториці типові неологізми на зразок «денацифікації», «визволення» чи «деукраїнізації». Однак, він не прагне зробити чистішою свою мову, а натомість явно намагається дотримуватися панівних пропагандистських наративів, продиктованих владою. Так, Мардан відкрито пояснює, що для нього «денацифікація України означає повне знищення української держави».
299. Отже, винятково підбурлива, різка та пряма мова постає відмінною рисою виступів Мардана. На відміну від інших пропагандистів, які часто використовують евфемістичні вирази, щоб пом'якшити свою риторику, Мардан обирає відразливі метафори, щоб викликати огиду до жертв, наприклад, порівнюючи «політичних українців» із «гниючою гангrenoю» чи «токсичним гомункулом». Подібним чином він проводить, як він вважає, табуйовані паралелі в російському суспільстві, щоб викликати сильні емоційні реакції, такі як «трансвестити в перуках і спідницях» або відомі злочинці, як Андрій Чикатило. Крім того, Мардан використовує різноманітні синонімічні метафори, щоб посилити інтенсивність своєї мови, підсилюючи вплив свого меседжу (наприклад, «неймовірно потворний, отруйний, токсичний» або «безглуздий, фальшивий, сфабрикований з повітря»).

F. Олексій Громов

1. Правові засади

300. Згідно зі статтею 25(3)(b) Статуту особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо ця особа наказує, підбурює або спонукає до вчинення такого злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду, якщо він фактично вчиняється або здійснюється замах на його вчинення. Передбачається, що ця особа обіймала владну посаду та доручала іншій особі в будь-якій формі вчинити злочин. Наказ повинен був мати безпосередній вплив на вчинення злочину, і злочинець повинен був принаймні усвідомлювати, що, як наслідок, злочин буде вчинено за звичайного перебігу подій.⁴⁹² Кримінальна відповідальність за наказ не вимагає формальних відносин начальник-підлеглий, включно з військовою ієрархією, і скоріше покладається на будь-яку фактичну владу з боку обвинуваченого, яка б змусила іншу особу вчинити злочин.⁴⁹³
301. Крім того, відповідно до статті 28(2) Статуту кримінальна відповідальність поширюється на військових або цивільних керівників,

⁴⁹² МКС, *справа «Прокурор проти Мудакумури»*, Палата досудового провадження (рішення щодо заяви прокурора згідно зі статтею 58), № ICC-01/04-01/12-1-Red, 13 липня 2012 р., пп. 63–65; *справа «Прокурор проти Акасу»*, *виношка*

⁴⁹³ МТКІО, *справа «Прокурор проти Боскоскі та Тарчуловські»*, Апеляційна палата (рішення), IT-04-82-A, 19 травня 2010 р., п. 164; ICTR, *справа «Прокурор проти Нтавукуліліайо»*, Судова палата (рішення), ICTR-05-82-T, 3 серпня 2010 р., п. 416.

⁴⁹⁴ які не запобігли або не розслідували злочини, вчинені підлеглими, які перебувають під їхнім фактичним командуванням і контролем. Начальник повинен або знати, або свідомо проігнорувати інформацію про вчинення злочинів, які належали до його фактичної відповідальності, і не вжити усіх необхідних заходів у межах своїх повноважень *de jure* або *de facto* для недопущення чи припинення їх учинення підлеглими або для покарання їх після вчинення злочину.⁴⁹⁵ Необхідна обізнаність про злочини встановлюється, якщо начальник має інформацію, яка могла б свідчити про правопорушення, вчинені підлеглими.⁴⁹⁶ Від начальника очікується як мінімум звільнення підлеглого та забезпечення відкриття кримінального провадження.⁴⁹⁷ Отже, начальник несе відповідальність за бездіяльність згідно зі статтею 28(2), тоді як згідно зі статтею 25(3)(b) особа, яка надає наказ, несе відповідальність за вчинення злочинів на підставі того, що вона віддала накази.⁴⁹⁸

2. Злочинна поведінка та відповідальність Олексія Громова

302. Як описано вище (пп. 94–95 і 100–101), Олексій Громов є високопоставленим російським чиновником, відповідальним за нагляд за поширенням інформації та пропагандистською політикою. Він особисто формує основні пропагандистські наративи і навіть диктує певний контент, який поширюється через традиційні медіа-канали, такі як телебачення, радіо та преса. Для регулювання цієї діяльності він організовує щотижневі зустрічі з представниками основних засобів масової інформації, надаючи прямі вказівки, які є обов'язковими для виконання. Медіаорганізації також мають подавати свої плани публікацій та ідеї на затвердження Громова із дотриманням його вказівок. Окрім цих нарад, він поширює письмові «темники», які фактично є обов'язковими для всіх російських державних ЗМІ. Ця значна влада Громова пояснюється його посадою в Адміністрації президента та тісними зв'язками з високопосадовцями, зокрема президентом Путіним, з яким він тісно співпрацював з самого початку президентства Путіна.
303. З огляду на викладене вище, Громов здійснює повний контроль і ефективну владу над усім сектором традиційних російських ЗМІ, як *de-jure*, так і *de-facto*, і має вирішальний вплив на їхню діяльність і контент, що поширюється. Зазначене включає злочинну поведінку, як мінімум, журналістів і медіа-діячів Соловйова, Кисельова, Симоньян та Мардана, які знаходяться в зоні його фактичної відповідальності. Його накази щодо змісту поширеної інформації є обов'язковими та безпосередньо впливають на можливе вчинення злочинів переслідування, описаних вище. Отже, є розумні підстави вважати, що Громов несе кримінальну відповідальність як особа, яка віддала наказ про їх вчинення у значенні статті 25(3)(b) Статуту. У будь-якому випадку Громов, як інтелектуальний творець російської пропагандистської активності, цілком усвідомлював злочинну поведінку винуватців. Проте він не вжив жодних заходів для запобігання або розслідування злочинів, пов'язаних із мовою ворожнечі. Отже, як альтернатива, є розумні підстави вважати, що він несе відповідальність за ці злочини як начальник у значенні статті 28(2) Статуту.

Г. Група людей, що є мішенню злочину

304. Наведений вище аналіз риторики п'яти пропагандистів підкреслює основний мотив спрямування злочинів по відношенню до їх жертв на підставі політичної незгоди з вторгненням Росії в Україну та окупацією нею українських територій, а також загального ставлення жертв до політики української та російської

⁴⁹⁴ *Справа «Прокурор проти Акасу»*, виноска 307 вище, п. 492.

⁴⁹⁵ МТР, *справа «Прокурор проти Семанзи»*, Судова палата (рішення і вирок), ICTR-97-20-T, 15 травня 2003 р., п. 402.

⁴⁹⁶ МТКЮ, *справа «Прокурор проти Мучіча та інших»*, Апеляційна палата (рішення), IT-96-21-A, 20 лютого 2001 р., п.

⁴⁹⁷ Отто Тріффтерер, «Стаття 28: Відповідальність командирів та інших начальників», за Отто Тріффтерером (ред.), «Коментар до Римського статуту Міжнародного кримінального суду» (3-є видання, Verlag C. H. Beck oHG, 2016) с. 127–130, с. 1103.

⁴⁹⁸ Каї Амбос, «Стаття 25: Індивідуальна кримінальна відповідальність», за Отто Тріффтерером (ред.), «Коментар до Римського статуту Міжнародного кримінального суду» (3-є видання, Verlag C. H. Beck oHG, 2016) с. 18–19, с. 1002.

влади. Група людей, що є мішенню, складається з громадян України або інших осіб, які ідентифікують себе як частину української нації, і які підтримують позицію свого уряду щодо збереження незалежності та суверенітету України, відстоюючи при цьому свою самобутню національну ідентичність і право на самовизначення, зокрема право реалізувати демократичну модель управління. Подібним чином зловмисники спрямували мову ворожнечі проти тих українців, які критично ставляться до російської агресії та окупації, а також тих, хто відмовляється співпрацювати з окупаційною владою, бо сприймають російську армію як ворога.

305. Наприклад, Симоньян чітко розділила українців на «наших», тих, хто підтримує військові дії Росії, і «чужих», тих, хто виступає проти, називаючи їх «русофобами», «нацистами» або «антиросіянами». Ця навмисна спрямованість відображає шаблон дискримінації, що ґрунтується на політичній ідеології та національній ідентичності:

- **«Це громадянська війна в Україні, в якій частина українців, які є русофобами і антиросіянами в тому ж сенсі, в якому фашисти були антисемітами, вони знищують іншу частину власного народу. І Росія просто стає на бік однієї з цих сторін, що воюють. Чому на їхній бік? Тому що вони росіяни, а інші – антиросіяни.»**
- **«Вони залишають наш народ у спокої і відпускають нас разом із нашим народом, із російським народом, який десятиліттями був заручником України. Разом з ними вони дозволяють нам будувати нашу нову Росію, а їх залишають у спокої.»**
- **«Нам потрібно врятувати наших людей, тих, хто досі там з промитими мізками, душами, засміченими тим брудом, яким Київ десятиліттями обливав їх.»**

306. У ще відвертішій манері Мардан у своїх виступах експлуатує концепцію «політичного українства», що чітко поділяє людей за політичними поглядами. «Політичних українців», тобто тих, хто підтримує незалежну Україну, він називає ворогами Росії. Йдеться про будь-які прояви політичної лояльності до України, як-от використання державного прапора, або, навпаки, протидія Росії. Ця перспектива служить виправданням для нападів на жертв і переслідувань:

- **«Будь-який український патріот, що залишився на цих землях, який спить і бачить повернення української держави, кожен, хто виявляє будь-яку форму нелояльності до Росії та російської армії, всі вони повинні отримати по повній за найменший прояв нелояльності. Одягнув на машину жовто-блакитну стрічку, чи, не знаю, прапор України на куртку, – отримаєш по зубах. Пробурчав щось проти російського солдата, хоч і незрозуміле – одразу в бус і на підвал.»**
- **«Люди, які позиціонують себе як політичних українців, як прихильників української держави, вони хохлаи, вони вороги.»**
- **«... люди, ворожі до російської держави, російського народу, по суті до російського народу загалом. У цьому суть політичного українства...»**

307. Так само Соловйов послідовно робить своєю мішенню тих, хто виявляв будь-яку політичну підтримку нинішньому українському уряду, зокрема голосував за Президента Зеленського в минулому, або хто бачить у Росії ворога. Він називає їх «нацистами» і представляє їхні політичні погляди як підставу для придушення та насильницького покарання.

- **«Це нацисти, які 8 років аплодували смертям на Донбасі. Вони проголосували за цього негідника [Володимира Зеленського] [...] За свою підлість, Василю Дмитровичу, кожен відповідь.»**
- **«Демократія – це правління більшості. Ваша більшість схвалила вбивство дітей на Донбасі. Ваша більшість заплатить за це. [...] І ви стали нацистами, ви**

зрадили слов'янське братство, ви взяли і вивісили свої прапори [Степана] Бандери, громадянина Польщі, який закликав до вбивств, зокрема й росіян. Ви продали своє братство».

- «Тому що там [в Україні] наші люди. Так, багато кому з них промили мозок нацистською пропагандою.

Багато людей щиро вірять, що Росія – їхній ворог».

308. Медведєв також прямо робить своєю мішенню українських громадян, які виступають проти російського вторгнення та окупації. Він зображує існування України як держави, згубної для власних громадян, стверджуючи, що вони стоять перед вибором між зміною своєї політичної та національної позиції або «нескінченною війною» та «неминучою смертю». Це фреймування має на меті позбавити легітимності їхню опозицію та виправдати переслідування. Далі він паплюжить українських націоналістів, називаючи їх «бандитами» та «абсолютно антиросійськими людьми»:

- **«Тому існування України і є фатальним для українців. [...] Обираючи між вічною війною і неминучою гибеллю і життям, абсолютно більшість українців (хіба що крім мінімального числа відморожених націоналістів) обере життя. Вони розуміють, що життя у великій спільній державі, яку вони зараз не сильно люблять, краще смерті. Їхньої смерті і смерті їхніх рідних. І чим швидше українці це усвідомлять, тим краще».**
- **«Друга ціль – знищити мілітаристську машину і денацифікувати ці регіони, щоб там не було націоналістів, які пропагують абсолютно антиросійські, русофобські наративи...»**
- **«Я неодноразово казав: нинішня українська держава небезпечна для самих українців. І для них цей вибір виглядає так: або життя в нормальній спільній державі з Росією (чи хоч якимось наближеній до спільної держави), або нескінченна війна. Вони самі повинні зробити цей вибір».**

309. У центрі уваги наративів Кисельова – так само українці, політично лояльні до української влади. Він прямо робить своєю мішенню частину українського населення, яке, на його думку, знаходиться під «контролем Києва» або належить до українських націоналістів, які, як він вважає, просякнуті русофобією та перетворилися на нацистів. Він висвітлює такі визначні політичні події, як Помаранчева революція чи протести на Майдані у 2014 році, характеризуючи їх як такі, що підтримувалися широкими масами українського населення, яке плекає ворожнечу до Росії та її народу в результаті політичної індоктринації з боку українського та «західного» урядів:

- **«Їм потрібно було створити атмосферу ненависті до Москви і стати антиросійськими – вони це зробили».**
- **«Можна щось підірвати, потім розвіяти брудну бомбу, а потім пов'язати радіоактивне забруднення з вибухом. Шум повинен бути таким, щоб люди забули, з чого все почалося. І західна публіка повірить. І підконтрольні Києву українці теж можуть повірити, бо ненависть культивується на рефлекторному рівні».**
- **«[Якщо говорити про події Помаранчевої революції в Україні 2004–2005 років], я добре пам'ятаю це націоналістичне шаленство. Помаранчеві намети на Майдані, де молоді безкоштовно роздавали бутерброди та презервативи. Помаранчеві шарфи, стрічки та плакати. І зростання ненависті до Росії і всього російського».**

310. Отже, злочинні дії п'яти пропагандистів були спрямовані проти окремих осіб за політичними та національними мотивами. Ці особи належали до представників української нації, включно з її громадянами, які або явно підтримували країну та уряд, або виступали проти військових дій та політики російської влади. Виділяючи осіб на основі їхніх політичних поглядів та національної приналежності, винуватці здійснювали дискримінаційну кампанію та розпалювали страх і ненависть до захищеної групи відповідно до статті 7(1)(h) Статуту. Однак цей аналіз не виключає можливості переслідування за іншими ознаками та інших груп

потерпілих, включно з тими, хто спочатку не був визначений як частина групи людей, що є мішенню.

Н. Злочини, вчинені у зв'язку з іншим злочином, передбаченим статтею 7(1) або таким, на який поширюється юрисдикція Статуту

311. Попри те, що мова ворожнечі як злочин проти людяності є незавершеним злочином, без необхідності встановлення причинно-наслідкового зв'язку між мовленнєвим актом та наступним актом насильства (п. 167), такі мовленнєві акти мають здійснюватися «у зв'язку з будь-якою дією, зазначеною у цьому пункті, або бути будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду».
312. У цьому Зверненні стверджується про наявність розумних підстав вважати, що російське військово керівництво та Збройні сили Росії вчинили численні воєнні злочини та злочини проти людяності, які кодифіковані в статтях 5(b) і (c), 7 і 8 Статуту, і, отже, підпадають під предметну юрисдикцію Суду. Зокрема, Суд уже видав ордери на арешт чотирьох осіб за воєнні злочини у формі незаконної депортації українських дітей та знищення цивільних об'єктів, причому останнє також є злочином проти людяності за статтею 7(1)(k) Статуту.
313. Крім того, Суд також має предметну юрисдикцію щодо злочину агресії відповідно до статті 5(d) Римського статуту. Хоча Суд не може здійснювати свою юрисдикцію в питанні агресії стосовно російських громадян відповідно до статті 15bis(5), співвідношення вимоги про зв'язок можна розуміти як таке, що обмежує сферу переслідування випадками такої тяжкості, що інші злочини, які підпадають під предметну юрисдикцію МКС, скоюються у зв'язку з ними, а не як таке, що гарантує, що жодні процесуальні перешкоди не заважають розслідуванню та переслідуванню Судом конкретного злочину. Відповідно, злочин агресії є злочином, який може підпадати під юрисдикцію Суду за змістом статті 7(1)(h) Статуту. Отже, дії переслідування були вчинені у зв'язку із зазначеними вище злочинами.
314. Як було зазначено раніше, проаналізовані вище заяви є прикладами підбурливих, образливих і провокативних виступів, що транслюються в російських державних і підтримуваних державою ЗМІ, які щодня охоплюють мільйони глядачів. Протягом багатьох років зазначене агресивно формувало громадську думку про українців та Україну в Росії та змусило багатьох громадян Російської Федерації повірити, що влада України складається з нацистів і що країну необхідно «звільнити» та «денацифікувати». Як результат, свідчення російських солдатів, а також тих, хто вижив, і свідків показують, що багато російських солдатів твердо вірили, що в Україні повно нацистів, з їхньої риторики вбачається, що цей наратив був нав'язаний їм російською державною пропагандою (пп. 56, 62. і 111).
315. Так, мешканці різних регіонів України, які потрапили під російську окупацію і вижили, згадують, що російські солдати неодноразово запитували, «де нацисти».⁴⁹⁹ Декілька російських військовополонених прямо зізналися, що спочатку розраховували звільнити Україну від нацистів, як стверджували на російському телебаченні.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ CNN, «Українка розкриває питання, яке „завжди“ ставили російські солдати» 28 вересня 2022 р., режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=5IuEB4QOCxU&>, переглянуто 7 травня 2024 р., 02:30-02:40; DW, «Зник під час окупації. Як розшукують депутата з Куп'янська», 16 грудня 2022 р., режим доступу: <https://www.dw.com/ru/iscez-vo-vrema-okkupacii-kak-do-sih-por-isut-deputata-iz-kupanska/a-64125472>, переглянуто 7 травня 2024 р.

⁵⁰⁰ DW, «Російські військовополонені в Україні: „Потрапив у полон до «Азова». Не побачив фашистів» 8 червня 2022 р., режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Riyqhe72JqA>, переглянуто 8 травня 2024 р.; CNN, «„Нас усіх судитимуть“, російські військовополонені висловлюють занепокоєння, сором з приводу війни в Україні», 16 березня 2022 р., режим доступу: <https://edition.cnn.com/2022/03/15/europe/ukraine-russian-prisoners-of-war-int/index.html>, переглянуто 7 травня 2024 р.; «Важные истории», «„Ви розумієте, що ми фашисти?“ Чому російські військовослужбовці відмовляються воювати в Україні, та як Росія намагається відправити їх назад на фронт», 18 серпня 2022 р., режим доступу: <https://stories.media/en/stories/2022/08/18/you-do-realize-were-the-fascists/>, переглянуто 8 травня 2024 р.

«Ну, загалом я отримував інформацію лише з новин. Те, що вони там говорили, – насправді, коли я сюди приїхав, я цього не побачив. Я, ну, зрозумів, що вони по-іншому описують те, що тут відбувається, [говорять], що тут націоналісти, що ЗСУ обстрілюють власні міста. (...) Я не бачив жодного націоналіста. (...) Спочатку ми очікували, як сказали в новинах, що тут люди бідні, ми допоможемо, нам тут раді. Але виявилось інакше. (...) Ми зрозуміли, що ми тут непотрібні, що нас обдурили».⁵⁰¹

316. Так само російський військовий у розмові, перехопленій українськими правоохоронними органами у березні 2022 року, запевняв: «Мамо, ми тут жодного фашиста не бачили... Ця війна ґрунтується на обмані».⁵⁰²
317. Як описано раніше в Розділі III, такі висловлювання не лише уможливили та виправдали агресію Росії проти України, але й підбурювали до вчинення міжнародних злочинів. Так, наприклад, у випадку, задокументованому УВКПЛ, російські солдати стратили цивільного в місті Буча, запитавши, де «нацисти».⁵⁰³ Крім того, як описано вище, у місцях ув'язнення цивільних піддавали катуванням і жорсткому поводженню, часто звинувачуючи їх у тому, що вони «нацисти» або «фашисти», а в одному випадку, задокументованому ОБСЄ, в кутку стояла бита/палиця, прикрашена наліпками з написом «денацифікація».
318. Загалом за допомогою мови ворожнечі Росія закладала підґрунтя, супроводжувала та виправдовувала злочини, вчинені Збройними силами Росії проти цивільного населення України, а отже, мова ворожнечі була пов'язана з іншими злочинами, які підпадають під юрисдикцію Статуту.

1. Mens rea («злочинний умисел»)

319. У цьому Зверненні стверджується, що усі п'ятеро осіб робили свої заяви умисно та свідомо, як це описано вище (пп. 168–172). Зокрема, усі п'ятеро осіб робили свої заяви навмисно, усвідомлюючи, що вони здійснюють їх паралельно з широкомасштабним і систематичним нападом, спрямованим проти цивільного населення України, і все це є частиною широкомасштабної російської агресії. Медведєв є високопосадовцем і близькою довіреною особою Володимира Путіна, обіймає ключові посади в урядових органах, відповідальних за національну безпеку та виробництво зброї (п. 268). Тому слід припустити, що він добре поінформований про широкомасштабний і систематичний напад Російської Федерації проти українських цивільних, що триває.
320. Інші четверо винуватців є ключовими фігурами російських ЗМІ, які присвячують велику кількість свого ефірного часу та публікацій у соціальних мережах війні Росії в Україні, аналізуючи та коментуючи події на фронті. Соловйов, Кисельов і Симоньян обіймають високі посади в керівництві провідних ЗМІ країни і мають тісні професійні та особисті зв'язки з владою, зокрема, як стверджується, із самим президентом Путіним (пп. 91, 92, 95, 99 і 211), які створюють і санкціонують основні пропагандистські наративи для поширення. Крім того, Соловйов неодноразово їздив на окуповані Російською Федерацією українські території, як-от місто Маріуполь, майже повністю зруйноване після російського штурму⁵⁰⁴, і зустрічався з російськими солдатами на

⁵⁰¹ DW, «Російські військовополонені в Україні: „Потрапив у полон до «Азова». Не побачив фашистів”» – ексклюзив DW, 8 червня 2022 р., режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Riyqhe72JqA>, переглянуто 8 травня 2024 р., 04:46-06:35 (російською мовою).

⁵⁰² The New York Times, «„Путін – дурень”: з перехоплених розмов видно, що в російській армії безлад», 28 вересня 2022 р., режим доступу: <https://www.nytimes.com/interactive/2022/09/28/world/europe/russian-soldiers-phone-calls-ukraine.html>, переглянуто 31 травня 2024 р.

⁵⁰³ УВКПЛ, виноска 64 вище, п. 103.

⁵⁰⁴ Соловйов, Публікація в Telegram, 3 травня 2022 р., режим доступу: <https://t.me/SolovievLive/104446>,

лінії фронту.⁵⁰⁵ Крім того, вони регулярно публікують свої розмови з військовими кореспондентами (так званими *воєнкорами*), які збирають інформацію безпосередньо із зони бойових дій.⁵⁰⁶ Вони посідали високі посади у своїй професії, відігравали провідну роль у формуванні громадської думки та мали прямий доступ до інформації від влади та військових, що є потужним підтвердженням того, що ці чотири особи були обізнані про відповідні обставини.

321. З наведених вище заяв можна вивести умисел винуватців щодо дискримінації груп українців, які стали їхньою мішенню. Про це яскраво свідчить особливо образливий і підбурливий зміст таких заяв, їх методична побудова і повторення аргументів, що дозволяє припустити високий ступінь їхньої продуманості, а також використання різних пропагандистських прийомів, як-от повторення і вкрай емоційний тон подання, спрямованих на розпалювання ненависті до певної групи за її національними та політичними ознаками. Дехто з винуватців відкрито визнають описаний характер своїх виступів та наміри, про які йдеться. Наприклад, Мардан заявив: «Я їх дегуманізую, так, ви правильно розумієте, ті, хто носить жовто-блакитну ганчірку, це для мене політичні *хакли*, вороги, так я їх таврую».

322. Отже, злочинна поведінка п'ятьох винуватців, про яких йдеться, була здійснена за наявності необхідної обізнаності та умислу у розумінні статей 7(1)(h) і 30 Статуту.

Ж. Висновок

323. З наведеного вище комплексного аналізу пропагандистських промов п'ятьох пропагандистів, бачимо, що їхні висловлювання відповідають критеріям забороненої мови ворожнечі, викладеним у попередньому розділі (п. 173). Щодо кожного з них існує відповідність вимозі інтенсивності та принаймні двом іншим додатковим критеріям, а саме «суворому позбавленню основних прав», що вказує на високу ймовірність того, що їхні висловлювання становлять злочин переслідування за статтею 7(1)(h) Статуту.

324. По-перше, інтенсивність мови ворожнечі очевидна у більш широкому контексті, у якому вона використовується: активний збройний конфлікт, який посилюється широкомасштабними та систематичними нападами на цивільне населення України. Будучи повністю обізнаними про цей контекст, пропагандисти використовували свої впливові позиції в медіа-сфері та в російському суспільстві загалом, щоб годувати свою цільову аудиторію готовими пропагандистськими наративами через різні медіа-канали. Серед них державне телебачення, радіо, газети та популярні інтернет-платформи, які охоплюють десятки мільйонів глядачів і слухачів як у Росії, так і в Україні.

325. Кожен з п'яти винуватців явно чи приховано схвалював попередні насильницькі акти та виступав за подальше насильство щодо групи жертв з різними ступенями жорстокості, включно з прямими закликами до їх винищення та знищення міст і держави Україна. Така надзвичайна жорстокість у будь-якому разі суттєво сприяє можливості втілення цих актів насильства або, принаймні, викликає в українців страх перед насильством, що призводить до порушення прав жертв на безпеку.

326. Крім того, ймовірні винуватці послідовно здійснювали приниження й дегуманізацію так званих «політичних українців» на основі їхньої належності до групи людей, що стали мішенню злочину, використовуючи лексику, яка принижує їхню гідність і цінність шляхом образ на підставі етнічної та політичної приналежності, негативних стереотипів, навішування ярликів, прирівнювання їх до паразитів, патологізації та демонізації, як-от порівняння українців з нацистами чи сатаністами. Ці тактики, які використовувалися під час найсерйозніших дискримінаційних злочинів у Руанді та Югославії, а також під час Голокосту, зображують людей, що є мішенню, як недолудей або зло за своєю сутністю, в такий спосіб сприяючи та заохочуючи до насильства проти них і руйнуючи їхнє право на людську гідність.

⁵⁰⁵ Див., наприклад, статтю у «ТАСС», «Володимир Соловйов повідомив, що потрапив під обстріл під час відвідування ДНР», 5 березня 2023 р., режим доступу: <https://tass.ru/proisshestviya/17200255>, переглянуто 7 травня 2024 р.

⁵⁰⁶ Див., наприклад, інтерв'ю Мардана з військовим кореспондентом видання «Комсомольская правда», «Що говорять солдати в окопах Донбасу: коли Україна зламається і до яких кордонів ми дійдемо», 1 червня 2022 р., режим доступу: <https://www.kp.ru/daily/27399/4595812/>, переглянуто 26 травня 2024 р.

327. Більше того, вони систематично використовували різні неправдиві наративи та теорії змови, що базуються насамперед на маніпуляціях історичною пам'яттю. Одним із найпоширеніших з них є уявлення про те, що українці та росіяни – це один народ, спрямоване на підірив легітимності української національної ідентичності та заперечення їхнього права на самовизначення. Крім того, пропагандисти часто пропагують фальшиву виктимізацію, зображуючи Росію як жертву української агресії, або фреймують поточне вторгнення в історичному контексті Другої світової війни, порівнюючи війну з «визволенням» від нацистської Німеччини. Маніпулюючи історичними подіями та спотворюючи реальність, ці неправдиві наративи слугують розпалюванню ненависті, виправдовують насильство та формують викривлене суспільне сприйняття джерела та винуватця конфлікту.
328. Нарешті, підбір ними висловлювань, зокрема яскравих образів, виразних метафор, зневажливих неологізмів та евфемізмів, спричиняє виникнення сильної емоційної реакції та вселяє почуття страху, ненависті чи огиди до чужої групи, що зі свого боку слугує для відбілювання насильницьких дій та полегшення їх продовження.
329. Наведений вище аналіз демонструє наявність розумних підстав вважати, що злочини, про які йдеться, були скоєні в описаний у цьому документі спосіб.

VII. Прийнятність та інтереси правосуддя

A. Принцип доповнюваності, стаття 17

330. Відповідно до принципу доповнюваності, справа є неприйнятною, якщо держава проводить розслідування, здійснює кримінальне переслідування або ухвалила рішення не переслідувати підозрюваного, за винятком випадків, коли вона справді не бажає або не може цього зробити, або якщо особу вже було засуджено за таку поведінку.⁵⁰⁷ Ключове питання полягає в тому, чи існує справжнє національне розслідування чи судове переслідування відповідної злочинної поведінки.⁵⁰⁸ Оцінювання має робитися в кожному конкретному випадку і стосуватися саме того, чи є об'єктами розслідування і переслідування в межах наявного національного провадження ті самі особи і та сама поведінка, що розслідуються та переслідуються з боку МКС.⁵⁰⁹ Апеляційна палата МКС підтвердила, що таке оцінювання не можна проводити на основі гіпотетичних національних проваджень, які можуть відбутися або не відбутися в майбутньому: вона має базуватися на конкретних наявних фактах у конкретному часі. Відсутності будь-якого національного провадження достатньо для того, щоб вважати справу прийнятною.⁵¹⁰ Лише в разі наявності відповідних національних проваджень Прокурор МКС відтак оцінює, «чи є такі національні провадження нікчемними внаслідок небажання або нездатності держави здійснювати провадження».⁵¹¹

⁵⁰⁷ Статут МКС, стаття 17(1)(a)–(c).

⁵⁰⁸ МКС. *Ситуація в Демократичній Республіці Конго, справа «Прокурор проти Жермена Катанги та Мат'є Нгуджоло Чуї»*, Апеляційна палата (Рішення за апеляцією Жермена Катанги на усне рішення Судової палати II від 12 червня 2009 року щодо прийнятності справи), ICC-01/04-01/07, 25 вересня 2009 р., п. 78.

⁵⁰⁹ Там само.

⁵¹⁰ Там само: «Звідси випливає, що у разі бездіяльності питання про небажання чи нездатність не виникає; бездіяльність з боку держави, яка має юрисдикцію (тобто той факт, що держава не проводить або не проводила розслідування чи кримінальне переслідування) робить справу прийнятною для розгляду в Суді з урахуванням статті 17 (1) (d) Статуту». Таке тлумачення статті 17 (1) (a) і (b) Статуту також знаходить широкую підтримку серед науковців, які коментували це положення та принцип доповнюваності.

⁵¹¹ МКС. *Ситуація в Лівії, справа «Прокурор проти Саїфа Аль-Іслама Каддафі та Абдулли Аль-Сенуссі»*, Палата досудового провадження (рішення про прийнятність справи проти Абдулли Аль-Сенуссі), ICC-01/11-01/11, 11 жовтня 2013 р., п. 210; див. також МКС, Програмний документ щодо попереднього вивчення, *виписка 5*

⁵¹² Статут МКС, стаття 17(3).

бути визнана «нездатною», якщо згідно з внутрішнім законодавством поведінка, яка заборонена Римським статутом, може каратися лише як «звичайні злочини».⁵¹³

332. Наскільки відомо Сторонам Звернення, лише одна з осіб, зазначених у цьому Зверненні, Маргарита Симоньян, є об'єктом поточного розслідування з боку українських органів влади за низку злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України (ККУ), зокрема за публічні заклики до геноциду (ст. 442.2 ККУ), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110.2 ККУ), пропаганду війни (ст. 436 ККУ), виправдання збройної агресії Росії проти України (ст. 436-2.3 ККУ).⁵¹⁴ Хоча це розслідування стосується деяких тих самих мовленнєвих актів, про які йдеться в цьому Зверненні, конкретна поведінка, описана в цьому Зверненні, є ширшою та охоплює заяви, які виходять за межі підбурювання до геноциду, пропаганди війни, виправдання агресії чи закликів до вторгнення на територію України, і стосується всіх актів мови ворожнечі, спрямованих на розпалювання дискримінаційної ненависті по відношенню до українців. Такий тип висловлювань становить окремий і відмінний злочин, який сам по собі позбавляє українців фундаментальних прав на безпеку, гідність і самовизначення, а саме злочин проти людяності.
333. Крім того, навіть якби українська влада виявила бажання провести розслідування та висунути обвинувачення Симоньян у «використанні мови ворожнечі як злочини проти людяності», вона не змогла б цього зробити, оскільки наразі злочини за Статутом МКС, зокрема злочини проти людяності, не включені до Кримінального кодексу України. Отже, Кримінальний кодекс України не передбачає кваліфікацію та не охоплює належним чином злочинну поведінку, описану в цьому Зверненні, у значенні статті 5 Статуту МКС. Через можливість проведення розслідувань лише «звичайних злочинів» українська влада є «нездатною» проводити розслідування та переслідування за скоєння дій, викладених в цьому Зверненні, у значенні статті 17.
334. З тих самих причин українська влада нездатна провести розслідування та притягнути до відповідальності інших підозрюваних у вчиненні злочину, визначеного у Зверненні.
335. Крім того, Сторонам Звернення не відомо про будь-які скарги, подані російськими органами влади щодо злочинної поведінки осіб, зазначених у цьому Зверненні. Враховуючи фундаментальну роль, яку спонсорована державою пропаганда, детально розглянута у цьому документі, відіграє у виправданні агресії Росії проти України та у сприянні широкомасштабним і систематичним нападам на цивільне населення України, сумніви в тому, що російська влада не бажає проводити «справжні» розслідування та переслідування у зв'язку зі злочинами, викладеними в цьому Повідомленні, відсутні.

В. Тяжкість, ст. 17(1)(d)

336. Згідно зі статтею 17(1)(d) Статуту МКС справа може бути визнана неприйнятною, якщо вона «не є достатньо серйозною, щоб виправдати подальші дії з боку Суду». Оцінка тяжкості ґрунтується на масштабах, характері та способі вчинення злочинів, їхніх наслідках.⁵¹⁵ *Macimtab* стосується кількості прямих і непрямих жертв, ступеня шкоди, заподіяної злочинами, зокрема тілесної чи психологічної шкоди, завданої потерпілим та їхнім родинам, або їхнього поширення територією або за їхньою тривалістю.

⁵¹³ Доповідь Комісії міжнародного права про роботу 46-ї сесії (2 травня–22 липня 1994 р.), GAOR 48-а сесія, Додаток, № 10 (Док. А/49/10), 118: «Комісія розуміє, що термін „звичайні злочини“ відноситься до ситуації, коли діяння розглядається як звичайний злочин на відміну від міжнародного злочину, що має особливі характеристики злочинів, зазначені у статті 20 Статуту [злочини, які підпадають під юрисдикцію Суду]».

⁵¹⁴ Україна заочно звинуватила пропагандистку Маргариту Симоньян у геноциді, режим доступу:

<https://meduza.io/en/news/2024/04/01/ukraine-charges-in-absentia-russian-propagandist-margarita-simonyan-for-promoting-genocide>, переглянуто 5 травня 2024 р.

⁵¹⁵ Положення 29(2) Положення про прокуратуру; МКС, Програмний документ щодо попереднього вивчення, *виноска 5 вище*, п. 61, і МКС, *Ситуація в Дарфурі, Судан, справа «Прокурор проти Бахара Юрісса Абу Гарди»*, Палата досудового провадження (Рішення про підтвердження звинувачень), ICC-02/05-02/09- 243-Red, 8 лютого 2010

Характер злочинів стосується конкретних ознак складу кожного правопорушення, з особливим акцентом на вбивствах, сексуальному насильстві, злочинах проти дітей, переслідуванні та нав'язуванні певних умов життя групі з метою її знищення. *Спосіб вчинення* вимагає перевірки засобів, використаних для вчинення злочину, ступеня участі та умислу винуватця, міри, якою злочини були систематичними, результатом плану чи організованої політики чи іншим чином стали результатом зловживання владою чи службовим становищем, а також ознаки особливої жорстокості, зокрема вразливість потерпілих і будь-які дискримінаційні мотиви. Під *впливом* злочинів розуміються страждання, завдані потерпілим, їхня підвищена вразливість; насаджений надалі терор або соціальна, економічна та екологічна шкода, завдана постраждалим громадам.⁵¹⁶

337. Справи проти російських пропагандистів вимагають переслідування в Суді на підставі тяжкості стверджуваних злочинів, оціненої за вищезазначеними критеріями.
338. По-перше, масштаб правопорушень є значним. Поширення ненависницького контенту пропагандистами охопило мільйони глядачів і слухачів на окупованих територіях України та за її межами. Отже, існує щонайменше кілька мільйонів українців, які зазнали дискримінаційних переслідувань як безпосередні мішені мови ворожнечі в Криму та окупованих частинах Донбасу, а також Запорізької та Херсонської областей. Крім того, оскільки, ймовірно, всі українці так чи інакше постраждали від російської агресії, а тисячі були піддані примусовій депортації, свавільним арештам, катуванням та іншим міжнародним злочинам, скоєнню яких сприяє мова ворожнечі, кількість непрямих потерпілих від мови ворожнечі в Україні перевищує десятки мільйонів осіб по всій країні.
339. По-друге, характер злочинів є тяжким, як зазначено в Розділі VI цього Звернення. Пропагандисти перекручували та вигадували факти, фальсифікували історію та демонізували лояльних до української держави українців, зображаючи їх нацистами, сатаністами та «зомбованими» маріонетками Заходу, які ненавидять Росію. Ця риторика, яка часом супроводжується явними чи прихованими закликами до насильства, вселяла страх і призвела до серйозних згубних наслідків для психічного здоров'я і благополуччя мільйонів українців⁵¹⁷, особливо на окупованих територіях і на дискримінаційній основі, що становить порушення їхніх прав на безпеку, рівність і людську гідність.
340. По-третє, спосіб вчинення свідчить про існування політики маніпулювання інформацією та навмисного використання ораторських здібностей для поширення ненависті. Ймовірно винуватці, попри те, що вони були обізнані про напади на цивільне населення та цивільну інфраструктуру в Україні, що тривають, використовували свій статус, вплив і технічні засоби для створення та поширення повідомлень, спрямованих на дегуманізацію, очорнення та паплюження українців на підставі їхньої національності та політичних уподобань.
341. Вплив цієї дискримінаційної практики виходить за межі окремих потерпілих і впливає на цілі групи та спільноти. Мова ворожнечі створює атмосферу страху, неприйняття та знецінення, що призводить до соціального розколу, порушення соціальної згуртованості та загострення напруженості.⁵¹⁸ Отже, подальше використання мови ворожнечі може і надалі провокувати насильство, загрожуючи миру та стабільності в суспільстві та призводячи до позбавлення права на безпеку. Як було продемонстровано в Розділі IV цього Звернення, мова ворожнечі сприяла створенню атмосфери глибоко вкоріненої ненависті до українців серед росіян,

⁵¹⁶ Див., наприклад, МКС, Програмний документ щодо попереднього вивчення, *виноска* 5 вище.

⁵¹⁷ Жертви мови ворожнечі часто стають мішенню через свою ідентичність або інші незмінні характеристики. У результаті вони почуваються знеціненими, небажаними, очорненими, відчують загрозу та зневагу в суспільстві через свою ідентичність. Отже, мова ворожнечі має серйозні та часто тривалі наслідки для психічного здоров'я та фізичного благополуччя потерпілих. Комісія ЄС, *виноска* 21 вище, с. 8–9.

⁵¹⁸ Див.: Дослідження, проведене за запитом Департаменту Європейського парламенту з прав громадян і конституційних питань «*Мова ворожнечі та злочини на ґрунті ненависті в ЄС та оцінка підходів до регулювання онлайн-контенту*», липень 2020 р., режим доступу:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU\(2020\)655135_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU(2020)655135_EN.pdf),

зокрема серед російських солдатів, які зробили українців своєю мішенню, бо ті є «нацистами», і навіть серед самих українців.

342. Шкідливий вплив як на окремих потерпілих, так і на суспільство в цілому підкреслює тяжкість злочинів, скоєних пропагандистами. Отже, переслідування в Суді є виправданим на основі критеріїв тяжкості, викладених у Статуті МКС.

С. Інтереси правосуддя, ст. 53(1)(с)

343. Стаття 53(1)(с) Статуту МКС передбачає, що Прокурор розглядає питання про те, чи є «з урахуванням тяжкості злочину та інтересів потерпілих, тим не менш, вагомими підстави вважати, що проведення розслідування не буде відповідати інтересам правосуддя».

344. На відміну від юрисдикції та прийнятності, які вимагають ствердого висновку, «інтереси правосуддя» є «компенсаторним» міркуванням: Прокурор має оцінити, чи існують вагомими підстави вважати, що розслідування не буде відповідати інтересам правосуддя.⁵¹⁹ Згідно із заявленою практикою Прокурора, «існує серйозне припущення, що розслідування та судове переслідування відповідатимуть інтересам правосуддя, а отже, рішення не продовжувати справу на підставі інтересів правосуддя було б надзвичайно винятковим».⁵²⁰ Ухвалюючи рішення, Прокурор «враховуватиме, зокрема, інтереси потерпілих, включно з поглядами, висловленими самими потерпілими, а також довіреними представниками та іншими відповідними особами».⁵²¹

345. Апеляційна палата МКС підтвердила, що: (і) оскільки стаття 53(1) сформульована негативно, прокурору «не потрібно ствердно визначати, що розслідування буде в інтересах правосуддя», і (ii) ключовий аспект оцінки полягає в «тяжкості злочинів та інтересах потерпілих, висловленими самими потерпілими».⁵²²

346. Беручи до уваги тяжкість злочинів, описаних у цьому Зверненні, та вплив цих злочинів на потерпілих і громади на окупованих територіях України, а також на все населення України, підстави припускати, що відкриття розслідування буде не відповідати інтересам правосуддя, відсутні. Організації-члени ФІДН в Україні, які працювали разом із потерпілими від стверджуваних міжнародних злочинів, скоєних Російською Федерацією, висловили свою підтримку поданню цього Звернення. Тому стверджується, що суттєві підстави вважати, що розслідування не відповідатиме інтересам правосуддя, відсутні.

VIII. Висновок і запити

347. Сторони Звернення вважають, що з огляду на викладені вище докази є достатні підстави вважати, що заяви Володимира Соловйова, Маргарити Симоньян, Дмитра Кисельова, Дмитра Медведєва та Сергія Мардана є мовою ворожнечі, яка є злочином проти людяності у вигляді переслідування, що підпадає під юрисдикцію МКС відповідно до статей 7(1)(h) і 7(2)(g)

⁵¹⁹ МКС-Офіс прокурора, Звіт про процедури попереднього вивчення, 2019 р., 5 грудня 2019 р., п. 8. Див. також Статут МКС, стаття 53(1) («Початок розслідування»): («Прокурор, оцінивши надану йому або їй інформацію, розпочинає розслідування, якщо тільки він або вона не визначить, що немає обґрунтованих підстав для провадження відповідно до цього Статуту. Приймаючи рішення про початок розслідування, Прокурор розглядає такі питання: [...] (с) з урахуванням тяжкості злочину та інтересів потерпілих, чи є, тим не менш, вагомими підстави вважати, що проведення розслідування не буде відповідати інтересам правосуддя»); МКС, *Ситуація в Республіці Кенія*, Палата досудового провадження (Запит про дозвіл на розслідування відповідно до статті 15), ІСС- 01/09, 26 листопада 2009 р., пп. 60 і 63.

⁵²⁰ МКС-Офіс прокурора, Програмний документ щодо попереднього вивчення, *виноска 5 вище*, п. 71.

⁵²¹ МКС-Офіс прокурора, Програмний документ щодо попереднього вивчення, *виноска 5 вище*, п. 68.

⁵²² МКС, *Рішення суду щодо апеляції на рішення про дозвіл на розслідування ситуації в Ісламській Республіці Афганістан*, Апеляційна палата, ІСС-02/17-138, 5 березня 2020 р., п. 49.

Римського статуту. Крім того, Сторони Звернення вважають, що Олексій Громов несе кримінальну відповідальність за ті ж дії як керівник, який або видав наказ про їх вчинення, або не запобіг їм.

348.3 огляду на викладене вище, Сторони Звернення просять Прокурора МКС провести подальше розслідування злочинів, зазначених у цьому Зверненні.